

Niet langer met de ruggen naar elkaar

Een advies over verbinden

Advies 37

Den Haag, oktober 2005

De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) is de adviesraad van het kabinet en de Staten-Generaal op het gebied van maatschappelijke participatie en stabiliteit. De RMO adviseert zowel gevraagd als ongevraagd over de hoofdlijnen van beleid. De RMO bestaat uit negen onafhankelijke kroonleden: de heer prof. dr. H.P.M. Adriaansens (voorzitter), de heer prof. mr. J.M. Barendrecht, mevrouw prof. dr. T.V. Blokland-Potters, mevrouw prof. dr. J. van Doorne-Huiskes, de heer prof. dr. P.H.A. Frissen, de heer mr. S. Harchaoui, mevrouw Y. Koster-Dreese, mevrouw drs. J.G. Manshanden MPA en de heer prof. dr. M. de Winter. De heer dr. K.W.H. van Beek is algemeen secretaris van de Raad.

Parnassusplein 5
Postbus 16139
2500 BC Den Haag
Tel. 070 340 52 94
Fax 070 340 54 46
rmo@adviesorgaan-rmo.nl
www.adviesorgaan-rmo.nl

Auteursrecht voorbehouden

© Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, Den Haag 2005

© Sdu Uitgevers, Den Haag 2005

© Fotograaf Joop Reyngoud, Rotterdam 2005

Niets in deze uitgave mag worden openbaar gemaakt of verveelvoudigd, opgeslagen in een dataverwerkend systeem of uitgezonden in enige vorm door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook zonder toestemming van de RMO.

Voorwoord

In maart 2005 adviseerde de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling het kabinet over hoe hij sociale samenhang kan bevorderen in een samenleving met concentratietrends langs etnische lijnen. De RMO presenteerde met *Eenheid, verscheidenheid en binding* een nieuw model voor het integratiebeleid. Het kabinet stelt in zijn reactie onder andere dat het de uitwerking van het element 'binding' nog te algemeen van aard vindt om het te kunnen omzetten in concreet beleid. Om deze reden heeft de minister van Vreemdelingenzaken en Integratie de RMO gevraagd om een vervolgadvisie te schrijven dat een nadere uitwerking biedt van dit derde element.

In dit vervolgadvisie werkt de RMO binding, nu gedefinieerd als *verbinden*, verder uit. Door verbinden conceptueel en praktisch te definiëren schetsen we een basis voor effectieve strategieën. Vervolgens werken we die uit zowel in concrete als in meer algemene ideeën en handvatten voor beleid. De gemeenschappelijke noemer is dat het zaak is om in te zetten op *infrastructurele* maatregelen die de kans op en gelegenheid tot verbinden tussen autochtonen en allochtonen vergroten.

Bij de uitwerking van het adviesthema heeft de RMO dankbaar gebruik gemaakt van de deskundigheid van verschillende mensen. Een overzicht van de deskundigen die we in dit adviestraject hebben gesproken is te vinden in bijlage 4. We zijn hen allen zeer erkentelijk voor het feit dat zij hun tijd en inzichten aan ons ter beschikking stelden. Verder hebben Erik Snel (Universiteit Twente) en Nanne Boonstra (Verwey Jonker Instituut) een zeer nuttige inventarisatie en analyse gemaakt van bestaande initiatieven in vier grote steden om binding tussen etnische groepen te bevorderen. Hun eindrapport is te vinden in bijlage 3.

De commissie die het advies heeft voorbereid, bestond uit:

Mw. prof. dr. T. V. Blokland-Potters (raad)

Dhr. drs. T. Schillemans (secretariaat)

Dhr. dr. S.M. Verhagen (secretariaat)

De verantwoordelijkheid voor het advies berust bij de raad.

prof. dr. H.P.M. Adriaansens
voorzitter

dr. K.W.H. van Beek
secretaris

Inhoud

Samenvatting	7
Inleiding	13
1 Van binding naar verbinden	15
1.1 Enkele ongemakkelijke feiten	15
1.2 Verbinden gedefinieerd	15
1.3 Vier typen verbindingen	17
1.4 Conclusie	19
2 Beleid	20
2.1 Beleidslijnen op macro-, meso- en microniveau	20
2.2 Vooronderstellingen nader beschouwd	25
2.3 Conclusie	35
3 Mogelijkheden voor verbinden op drie niveaus	37
3.1 Het blijvend belang van arbeidsmarkt en onderwijs	37
3.2 Ontmoetingsruimten	45
3.3 Verbinden langs andere lijnen	48
3.4 Conclusie	58
4 Een infrastructurele benadering van verbinden	60
4.1 Indirect verbinden door het bestrijden van achterstanden	61
4.2 Vanzelfsprekend verbinden in ontmoetingsruimten	62
4.3 Direct verbinden langs andere lijnen	63
5 Epiloog: verbinden tussen eenheid en verscheidenheid	65
Literatuur	67
Bijlage 1: Adviesvraag	75
Bijlage 2: Reflecties over eenheid (en verscheidenheid)	79
Bijlage 3: De waarde van interetnisch contact. Een onderzoek over initiatieven en beleidsprojecten om interetnisch contact te bevorderen. Erik Snel en Nanne Boonstra	87
Bijlage 4: Lijst van deskundigen	171
Overzicht van uitgebrachte publicaties	174

Niet langer met de ruggen naar elkaar

9

RMO advies 37

Samenvatting

Het schrikbeeld voor multi-etnische samenlevingen is dat groepen volstrekt langs elkaar heen leven. Dit is in Nederland niet het geval. De integratie van de meeste allochtonen is gedeeltelijk of geheel geslaagd. Wel zijn er enkele ongunstige ontwikkelingen. Zo neemt het aantal interetnische contacten af, zijn achterstanden hardnekkig en verslechtert de beeldvorming tussen allochtonen en autochtonen. Dit roept de vraag op hoe de overheid kan bevorderen dat er meer verbindingen ontstaan tussen allochtonen en autochtonen.

Verbinden is het duurzaam of herhaald bij elkaar brengen van mensen met andere mensen, groepen of instituties, zodat er gemengde sociale netwerken ontstaan. De overheid probeert dat op dit moment vooral te bevorderen door tijdelijke ontmoetingsprojecten en (indirect) spreidingsbeleid. Verbinden wordt bovendien primair als een hoogstpersoonlijke keuze voorgesteld en zo onafhankelijk van de economische structuur aan de orde gesteld. We werken dit in de volgende paragraaf kort uit.

De RMO bepleit in dit rapport een *infrastructurele* benadering van verbinden. Dit betekent dat verbinden zich niet *naast* maar *in* de dagelijkse routines en netwerken van burgers dient af te spelen. Mensen zullen zich zelf moeten verbinden, de overheid kan de kans hierop vergroten. De overheid is als de operator in de vroege jaren van de telefonie. Zij voert het gesprek niet zelf, maar verbindt zender en ontvanger, verhindert ruis en bewaakt de kwaliteit van de kabels. Zij kan investeren in de bagage van personen zodat zij gemakkelijker kiezen voor verbinden. Zij kan investeren in de inrichting, het onderhoud en de benutting van publieke domeinen zodat verbindingen eerder tot stand komen. En zij kan de projecten (helpen) organiseren die de grootste kansen bieden op verbinden. Dit zijn duurzame en etniciteitoverstijgende projecten. We werken dit in het tweede deel van de samenvatting verder uit.

Drie vooronderstellingen van beleid

Er zijn tal van overheidsmaatregelen die verbinden impliciet of expliciet willen bevorderen. Het *Breed initiatief maatschappelijke binding*, dat het kabinet begin 2005 presenteerde, toont het brede palet aan ideeën en initiatieven. Het beleid stoelt op drie niet (geheel) juiste assumpties. De eerste assumptie is dat verbinden een vrije keuze van individuen is. Daarmee wordt gesuggereerd dat mensen die zich niet met anderen verbinden dat domweg niet willen. Op de wil van mensen kun je echter nauwelijks beleid voeren. De vraag of mensen zich met elkaar verbinden hangt sterk samen met zaken als opleidingsniveau, taalvaardigheid en beroepsniveau. Juist in de centrale infrastructuur van de samenleving - werk, taal en onderwijs - valt daarom winst te boeken voor verbinden.

De tweede onterechte assumptie is dat spreiding vanzelf tot gemengde netwerken leidt. Deze aanname wordt vertaald in maatregelen voor spreiding van allochtonen over wijken en scholen. Onderzoek laat echter zien dat ruimtelijke menging niet vanzelf leidt tot gemengde sociale netwerken. Een cruciale bouwsteen is publieke familiariteit (herkenbaarheid). Herhaalde ontmoeting met anderen, op de plaatsen waar we veel komen, leidt tot de familiariteit waarop verbinden gedijt. Het is zaak te investeren in vanzelfsprekende manieren van verbinden in ontmoetingsruimten, zoals scholen, buurten, instellingen en parken.

De derde onterechte assumptie is dat incidentele ontmoetingen tussen allochtonen en autochtonen vanzelf tot wederzijds begrip en sympathie leiden. Om die reden zijn er tal van lokale initiatieven waarin bevolkingsgroepen elkaar moeten ontmoeten. De initiatieven zijn vaak van tijdelijke aard en ze worden georganiseerd rondom etnische verschillen. Onderzoek laat echter zien dat incidentele ontmoetingen vooral vooroordelen bevestigen. Het is daarom effectiever projecten op duurzame wijze en rond etniciteitoverstijgende thema's te organiseren.

Een infrastructurele benadering van verbinden

De RMO adviseert de overheid verbinden te bevorderen met infrastructurele maatregelen. Maatregelen zijn het meest effectief wanneer zij direct en continu zijn verweven met het dagelijks leven. Infrastructurele maatregelen zijn bovendien minder stigmatiserend, omdat ze etniciteit niet benaderen als een onlosmakelijk met de cultuur van de Ander verbonden gegeven. Er zijn drie aangrijpingspunten: sociaal-economische achterstanden, de inrichting en werking van (openbare) ruimten en duurzame- en etniciteitoverstijgende projecten.

1 Indirect verbinden door het bestrijden van achterstanden

Sociaal-economische positieverbetering van minderheden - hogere opleiding, meer werk, betere banen - gaat samen met meer interetnische verbindingen. Werk, onderwijs en taal zijn dus van groot belang voor verbinden.

- *Arbeidsmarkt.* Specifiek beleid kan de positie van allochtonen op de arbeidsmarkt verbeteren. Aan de *vraagzijde* van de arbeidsmarkt kan de positie van allochtonen met convenanten en andere samenwerkingsvormen worden bevorderd. Aan de *aanbodzijde* gaat het erom de overgang van niet-werken naar werken te versoepelen. Bovendien kunnen alternatieve intermediairs, via netwerken of alumni beleid van onderwijsinstellingen, vooral hoger opgeleide allochtonen helpen aan een baan. Dit is belangrijk omdat er niets zo dramatisch is als gehalveerde emancipatie: wel een goed diploma, geen goede baan.

- *Onderwijs*. Het onderwijs kan leerlingen de vaardigheden bijbrengen waardoor zij zich sneller met elkaar verbinden. Daarnaast zijn onderwijsinstellingen bij uitstek ontmoetingsruimten voor kinderen én ouders met verschillende achtergronden. Onderwijssegregatie is daarom, hoewel deels onvermijdelijk, niet wenselijk. Waar mogelijk moet segregatie samen met ouders worden voorkomen. Als segregatie een feit is, is het zaak duurzame en intensieve uitwisselingsverbanden tussen verschillende scholen te bevorderen.
- *Taal*. Het spreken van dezelfde taal is een cruciale voorwaarde om elkaar te kunnen verstaan. Het is daarom goed dat het verwerven van de Nederlandse taal voor allochtonen een verplichtend karakter heeft gekregen. Deze verplichting vraagt om een tegenprestatie van de overheid. Zij moet garanderen dat allochtonen voldoende en hoogwaardige lessen kunnen krijgen.

2 Vanzelfsprekend verbinden in ontmoetingsruimten

Publieke familiariteit is een cruciale bouwsteen voor sociale relaties. Mensen kunnen publieke familiariteit opbouwen door de ander herhaald te ontmoeten. De ruimtelijke inrichting en het functioneren van publieke instituties vormen hier de aangrijpingspunten.

- *Vanzelfsprekende ontmoetingsruimten.* Creëer of benut plaatsen waar mensen komen om andere redenen dan integratie. Richt je - in scholen, verenigingen, openbare ruimten - op zaken die voor burgers belangrijk, handig, leuk of verplicht zijn in hun alledaagse routines. Benut bijvoorbeeld een park dusdanig, dat het niet alleen groenvoorziening is, maar ook de kortste weg van A naar B. Dit vergroot de kans op herhaalde ontmoetingen, waardoor publieke familiariteit ontstaat.
- *Multifunctionele ontmoetingsruimten.* Creëer of benut ruimten waar mensen met elkaar in contact komen om andere redenen dan om die contacten zelf. Verbindt gescheiden circuits door verschillende activiteiten zo veel mogelijk op dezelfde plaats en tijd te organiseren. De veertiendaagse bingo, bijvoorbeeld, kan het best tegelijk met de werkgroep sociale veiligheid en de taalles plaatsvinden.
- *Levensloopbestendige ontmoetingsruimten.* Creëer of benut ruimten voor vanzelfsprekende ontmoetingen tussen mensen die in dezelfde levensfase zitten en daardoor dezelfde interesses, belangen of onzekerheden hebben. Er zijn verbindingkansen rond vraagstukken die met 'ouderschap' te maken hebben. Dit kan leiden tot verbinden op de school, het consultatiebureau, de kinderopvang of oudervereniging.

3 Direct verbinden langs andere lijnen

Lokale ontmoetingsprojecten zijn vaak kortstondig, richten zich op affectieve relaties en zijn georganiseerd rond etnische verschillen. Het voorbeeld bij uitstek is de multi-culturele straatbarbecue die de deelnemers, hoe gezellig dat ook kan zijn, vooral leert wat er anders is aan de ander. De RMO stelt daarom voor de aandacht te verplaatsen naar duurzame projecten die zijn georganiseerd rond etniciteitoverstijgende factoren.

- *Etniciteitoverstijgende verbindingen.* Organiseer projecten niet rondom etnische verschillen maar rond zaken die mensen *belangrijk, nuttig of gewoon leuk* vinden. Zaalvoetbalcompetities (niet toernooien, want die zijn eenmalig) tussen witte, gemengde en zwarte wijken zijn hiervan een mooi voorbeeld, omdat ze over *voetballen* gaan (en niet over etniciteit).

- *Transactionele verbindingen.* De belangen van allochtonen en autochtonen voor verbinden zijn niet altijd gelijk. Publieke instanties kunnen als derde partij bevorderen dat er verbindingen ontstaan die voor beiden profijtelijk zijn. Bijvoorbeeld: de student geeft Nederlandse les aan de nieuwkomer, de overheid of universiteit geeft als derde partij reductie op het collegegeld.
- *Interdependenties en duurzame projecten.* De meeste projecten hebben een korte looptijd tot de financiering stopt. De kracht van bijvoorbeeld *Thuis op straat* is dat het openbare ruimten langjarig benut, vrijwaart van vandalisme en zo ouders en kinderen gelegenheid tot verbinden biedt.

Inleiding

De Nederlandse bevolkingssamenstelling is veranderd door de relatief omvangrijke immigratie van de afgelopen decennia. De integratie van nieuwkomers en hun kinderen gaat gepaard met allerlei brandende vraagstukken. Een van die vraagstukken is het vraagstuk van sociale samenhang. In het rapport *Eenheid, verscheidenheid en binding* adviseerde de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling over dit vraagstuk van sociale samenhang tegen de achtergrond van de toenemende concentratie van minderheden in wijken, scholen en verenigingen. De raad heeft het enthousiasme van veel beleidsmakers voor spreidingsbeleid willen temperen door te wijzen op de juridische, politieke, sociologische en demografische begrenzingen ervan. We hebben deze belemmeringen aangewezen en hebben bovendien laten zien dat waar spreiding wel mogelijk is, dat nog niet automatisch leidt tot de gewenste gemengde sociale netwerken. In aanvulling bepleitte de RMO daarom een alternatief model voor het integratiebeleid. De basis daarvan is *eenheid*, hetgeen ruimte schept voor *verscheidenheid*, onder de voorwaarde dat er ook *binding* bestaat (zie verder RMO 2005).

In haar reactie op het rapport spreekt de regering haar waardering uit voor de analyse van de RMO. Zo beschouwt het kabinet het element 'binding', dat de RMO van drie beleidsaanbevelingen voorzag, als "een waardevolle aanvulling op zijn integratiebeleid" (TK: kabinetsreactie op RMO 2005). De RMO gaf aan dat de overheid binding kan bevorderen door:

- 1) het stimuleren van contacten tussen burgers op andere manieren dan via spreiding;
- 2) het bevorderen van overbruggend leiderschap bij organisaties;
- 3) het versterken van de sociaal-economische positie van minderheden.

Volgens het kabinet is (de invulling van) deze set beleidsaanbevelingen "nog te algemeen van aard om direct te worden omgezet in concreet beleid". Om deze reden vraagt de minister van Vreemdelingenzaken en Integratie om een nadere uitwerking en om het identificeren van manieren waarop de overheid binding tussen allochtonen¹ en autochtonen kan bevorderen (Zie bijlage 1).

Om deze adviesvraag te kunnen beantwoorden zijn we als raad in drie stappen te werk gegaan. In de eerste plaats hebben we 'binding' preciezer uitgewerkt. Met een koerswijziging naar 'verbinden' in plaats van 'binding' hebben we ons afgevraagd binnen welke domeinen de overheid verbinden kan faciliteren en tot hoever zij dat kan doen. We laten zien hoe onze uitwerking van verbinden aansluit bij bestaande sociale problemen. Door een preciezer kader voor verbinden te schetsen kan het op binding gerichte beleid effectiever worden.

¹ In dit rapport doelen we met 'allochtonen' steeds op niet-westerse allochtonen.

In de tweede plaats zijn we nagegaan in hoeverre de uiteenlopende initiatieven ter bevordering van binding ook daadwerkelijk tot verbindingen leiden, en daarmee bijdragen aan integratie. We hebben hiervoor de bestaande projecten in de Tarwewijk in Rotterdam, Overtoomse Veld in Amsterdam, Dordrecht-West en Zaanstad-Zuidoost laten inventariseren (zie bijlage 3). Gezien de termijn voor dit advies hebben we ons tot een krappe selectie van locaties moeten beperken. We willen aanwijzen welke *typen* projecten in de betreffende buurten verbinden en vanuit *dit* perspectief de moeite (of de subsidie) waard zijn. Of de projecten om andere redenen bestaansrecht hebben, valt buiten dit advies. Ons doel is het wijzen van *richtingen* die binnen onze benadering van verbinden veel, weinig of geen potentie voor integratie hebben.

In de derde plaats hebben we gesproken met onderzoekers en beleidsmakers over lokale en nationale initiatieven, omdat zij veel kennis hebben van wat succes heeft en wat niet (zie bijlage 4 voor een lijst van geraadpleegde deskundigen).

De opbouw van dit rapport is als volgt. In het eerste hoofdstuk werken we de centrale begrippen in dit advies uit. In het tweede hoofdstuk beschrijven we het bestaande beleid dat zich richt op het bevorderen van binding (of liever: verbinden). In het derde hoofdstuk doen we aanvullende voorstellen om verbinden te bevorderen, op macro- en meso- en microniveau. We schetsen in het vierde hoofdstuk puntsgewijs onze concrete aanbevelingen. In de epiloog staan we stil bij de vraag hoe deze uitwerking van verbinden past binnen het bredere model van integratie uit ons vorige advies.

1 Van binding naar verbinden

1.1 Enkele ongemakkelijke feiten

Het thema binding gaat over de contacten en interactie tussen autochtonen en allochtonen. De roep om 'binding' valt te begrijpen tegen het licht van een aantal trends in de multi-etnische samenleving. De commissie-Blok (TK 2004) concludeerde terecht dat de integratie van de meeste leden van minderheidsgroepen gedeeltelijk of geheel is geslaagd. Dit laat onverlet dat een aantal 'ongemakkelijke' onderzoeksgegevens de maatschappelijke roep om binding (of synoniemen van dit woord) begrijpelijk maken.

Ten eerste hebben allochtonen een hardnekkige sociaal-economische achterstand², al bestaan er verschillen tussen groepen minderheden. Ten tweede neemt het aantal interetnische contacten van vooral Turken, Marokkanen en autochtonen in de loop van de jaren niet toe, maar af (zie SCP 2005a; Van der Laan Bouma Doff 2005). Ten derde verslechteren de opvattingen van autochtonen en allochtonen over elkaar. De tweede generatie allochtonen blijkt zich in Nederland minder thuis te voelen dan de eerste generatie en oordeelt ook verhoudingsgewijs negatiever over autochtonen. Dit geldt het sterkst voor hoger opgeleide allochtonen, hetgeen het SCP (2005a: 82-84) toeschrijft aan de falende doorstroming op de arbeidsmarkt van juist deze groep. Allochtonen met hogere inkomens oordelen naar verhouding wél positief over autochtonen. Autochtonen oordelen op hun beurt relatief negatief over allochtonen, vooral over Marokkanen, maar storen zich bovenal aan *aantallen* allochtonen. Een *snelle verkleuring* van wijken gaat samen met een *verslechterende beeldvorming*.

Ten slotte zijn er allochtonen die zich in stilte of met geweld afkeren van de Nederlandse samenleving. Hoeveel dat er zijn, is onduidelijk. Wel stellen verschillende onderzoeken dat met name islamitische minderheden zich de afgelopen jaren gemiddeld minder thuis zijn gaan voelen in Nederland.³ De onderzoekers relateren dit aan de verharde toon van het integratiedebat. Omgekeerd verfoeien sommige autochtonen de demografische veranderingen van de afgelopen jaren. Zij zien de toegenomen etnische diversiteit uitsluitend als een probleem (SCP 2005a). Integratie houdt voor hen niets anders in dan dat minderheden Hollands moeten worden.

1.2 Verbinden gedefinieerd

Vanuit de 'ongemakkelijke onderzoeksgegevens' uit de vorige paragraaf adviseerden we het kabinet in *Eenheid, verscheidenheid en binding* om meer te investeren in 'binding'. Bij nader inzien prefereren we, als het gaat om beleid en om overheidsinterventies, het gebruik van het begrip 'verbinden'.

² Het kabinet geeft hier een bondige beschrijving van in zijn reactie op de commissie-Blok (Tweede Kamer 28 689, nr. 17).

³ Zie bijvoorbeeld: SCP 2004; 2005a; TK 2003-2004, 27 925, nr. 10; AIVD 2005; Van Donselaar en Rodrigues 2004.

Het begrip 'verbinden' past om drie redenen beter bij beleid dan 'binding'. Allereerst verwijst 'binding' net als andere begrippen van dezelfde familie (cohesie, solidariteit, loyaliteit, integratie) naar een ideaal van gemeenschap, dat afhankelijk van politiek normatieve uitgangspunten uiteenlopend kan worden ingevuld. Het begrip binding kan dus vooral lading krijgen in politiek-ideologische beschouwingen, maar hier willen we het hebben over praktische beleidsmogelijkheden.

Daarnaast is 'binding' statisch, alsof je er meer of minder van kan hebben (maar niemand weet hoeveel genoeg is) en alsof dit als een soort kenmerk bij individuen te meten zou zijn. Dit statische karakter onthoudt ons het zicht op precies datgene waar de overheid wél mee aan de slag kan: de *voorwaarden* die de *processen* mogelijk maken, waardoor mensen zich zelf aan elkaar kunnen *verbinden*. Daar liggen de belangrijkste aangrijpingspunten voor beleid. Verbinden is een *werkwoord*. Het veronderstelt een actieve rol van degenen die zich met elkaar verbinden (burgers, zowel allochtonen als autochtonen) en van degene die hun daartoe in staat stelt (de overheid, publieke instanties en andere maatschappelijke organisaties).

'Verbinden' omzeilt bovendien het probleem dat 'binding' te veel binding 'aan iets' suggereert, analoog aan integratie in iets ('de Nederlandse Samenleving'). 'Binding' veronderstelt dat er zo'n samenleving bestaat buiten individuele burgers, hun organisaties en hun instituties om. De Nederlandse Samenleving wordt zo ten onrechte een vaststaand, onveranderlijk geheel waar je al dan niet bij kunt horen, toegang toe kunt hebben of aan mee kunt doen, terwijl het de aandacht afleidt van de *relaties* waarmee mensen zich met elkaar verbinden.

'Verbinden' is iets aan iets anders knopen, in dit geval mensen aan mensen. We zullen nog laten zien dat dit wel duurzaam moet gebeuren. 'Verbinden' definiëren we daarom als *het duurzaam of herhaald bij elkaar brengen van mensen met andere mensen, groepen of instituties, zodat er sociale netwerken kunnen ontstaan - vooral daar waar mensen nu met de ruggen naar elkaar staan*.

Mensen zullen zich uiteindelijk zelf met elkaar moeten verbinden, en doen dat natuurlijk vaak ook. Zowel van allochtonen als van autochtonen vraagt verbinden een actieve, maar niet perse dezelfde, inzet. Allochtonen die uit eigen beweging naar Nederland zijn gekomen deden dat niet toevallig. Zij kunnen daarom 'harder' worden aangesproken op hun verantwoordelijkheid om er hier het beste van te maken. Maar de nuancering is op zijn plaats - en we zullen daarvan in het navolgende voorbeelden zien - dat allochtonen minder mogelijkheden hebben tot verbinden met autochtonen dan autochtonen met elkaar. Omgekeerd is niet altijd duidelijk waarom autochtonen zich met allochtonen zouden moeten verbinden en zullen we moeten nadenken over hoe we hen kunnen verleiden niet met hun ruggen naar allochtonen toe te staan.

Nemen we aan dat er geen reden is waarom allochtonen of autochtonen zich niet met elkaar zouden *willen* verbinden en integratie dus geen kwestie is van 'schuld',

dan zijn de kanalen waarmee allochtone en autochtone burgers zich met elkaar in verbinding stellen nu klaarblijkelijk (zie paragraaf 2.1) onvoldoende. Het uiteindelijk tot *stand* brengen van verbindingen kan de overheid niet, maar zij kan wel de kanalen helpen openstellen zodat burgers dat zelf, meer dan nu het geval is, kunnen doen. In die zin kan de overheid de kansen op verbinden vergroten en zo verbinden.

'Verbinden' verwijst niet toevallig naar de vroegere telecommunicatie: de operator bracht de verbinding tot stand, maar ging *niet* over de inhoud van de conversaties. Evenzo kan de overheid niet dwingen tot bepaalde *inhouden* van verbindingen tussen mensen. Politici kunnen wel visies ontwikkelen over wat deze inhouden zouden moeten zijn en daarover maatschappelijk debat entameren. Maar de overheid beschikt nauwelijks over middelen om de invulling van verbindingen af te dwingen. Eigenlijk kan de overheid niet meer doen dan paal en perk stellen aan onwenselijke verbindingen, bijvoorbeeld door rechtshandhaving wanneer mensen elkaar een kopje kleiner proberen te maken.

Uiteindelijk zijn het de burgers die beslissen of zij met elkaar communiceren: als aan een van de zijden van de verbinding niet wordt opgenomen of bij het minste of geringste de hoorn op de haak wordt gesmeten, kan de operator casu quo de overheid daar niet op worden aangesproken. Anders dan in de telecommunicatie kan de overheid er echter wel voor zorgen dat mensen wat moeilijker niet thuis kunnen geven of elkaar beter kunnen bereiken omdat zij beter voor elkaar bereikbaar zijn in een veelheid van situaties (en meer dan een traditionele telefoonlijn dus pogen iedereen meer continu 'on line' te krijgen).

1.3 Vier typen verbindingen

Hoewel we over de inhoud van verbinden niet veel kunnen zeggen, kunnen we verbindingen wel classificeren in vier typen (zie T. Blokland 2005). Het zijn theoretische typen, die we in ons alledaags spraakgebruik nogal eens door elkaar gooien. Uit het ene type verbinding kan een ander type voortkomen. Geen enkele feitelijke verbinding tussen twee mensen hoeft uitsluitend tot het ene of het andere type te behoren. Elk type verschaft echter zijn eigen aanknopingspunt voor het (al dan niet) voeren van een op verbinden gericht beleid.

Allereerst kunnen verbindingen tussen mensen *interdependenties* zijn. Dit zijn relaties waarin betrokkenen elkaar zelden direct ontmoeten, maar waarin wel een indirecte afhankelijkheid bestaat. Men weet wel dat er een andere partij bestaat, maar denkt daar al doende nauwelijks aan. Een arbeider ergens in de Derde Wereld naaide vermoedelijk uw pak. U kent die arbeider niet en zult hem of haar ook nooit kennen, en er zitten een heleboel schakels van indirecte afhankelijkheid tussen. Zonder die arbeider hebt u geen pak, en zonder mensen die pakken dragen heeft die arbeider geen werk. Ook buurtbewoners hoeven elkaar niet te kennen om een interdependente relatie te hebben. Het woongenot van mensen in dichtbevolkte wijken is sterk afhankelijk van

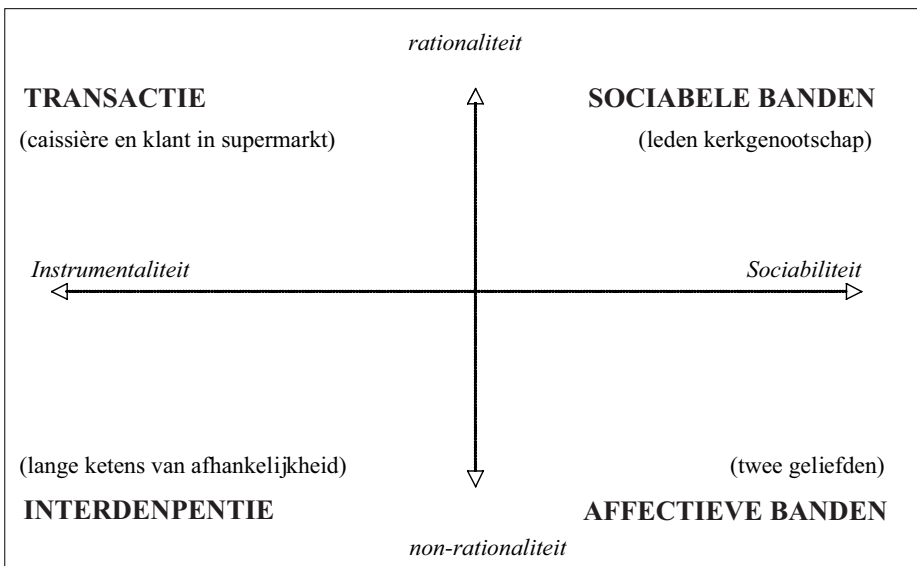
de 'medewerking' van talloze anderen, die ze niet kennen en misschien zelfs nooit zien, maar waarmee ze wel te maken hebben. Als je in een portiekwoning woont, hoef je niet te weten wie er voortdurend luidruchtige feestjes viert om er toch last van te hebben.

Voorts gaan mensen *transacties* met elkaar aan, waarin rationele ruil het hoofdmotief is. Een caissière in een supermarkt scant bijvoorbeeld de boodschappen, de klant betaalt, zij geeft het wisselgeld, einde verhaal. Maar transacties kunnen ook intensiever zijn: tussen moeder en crècheleidster of juf, tussen bewoner en werkster, tussen autobezitter en automonteur, enzovoort.

Sociabele banden zijn gericht op anderen, maar niet vanuit emotionele betrokkenheid voor die ander als *persoon* zelf. Zij komen voort uit een principe of verwijst naar een gezamenlijk lidmaatschap van een vereniging of genootschap. Als de leden van een kerk zich verzamelen voor hun zondagsmis, hoeven ze elkaar niet allemaal persoonlijk te kennen om toch te ervaren dat zij bepaalde principes met elkaar delen.⁴ Bij sociabele banden kan het gaan om gevoelens van 'erbij horen'. Het kan ook gaan om relaties die je aangaat uit principes over wat je 'hoort' te doen. Je helpt de Turkse buurvrouw omdat je vindt dat je dat doen moet als goede buur, niet omdat je persoonlijk zo op haar bent gesteld.

Ten slotte zijn er *affektieve banden*. Deze relaties zijn primair gebaseerd op de emotionele betrokkenheid tussen twee personen, zoals bij twee geliefden.

Figuur 1: Een model van vier kwadranten van verbindingen

⁴ In het oorspronkelijke model heetten deze relaties 'verbindingen' (T. Blokland 2005). Maar dit begrip is hier gebruikt als verzamelterm en daarom voor deze specifieke categorie veranderd in 'sociabele banden'. Sociabele banden worden in de sociologie omschreven als niet-instrumentele relaties (Allen 1979). We onderscheiden ze hier van affectieve banden.

1.4 Conclusie

Het thema 'binding' staat op de beleidsagenda vanwege de nog altijd grote sociaal-economische achterstand van minderheden, afnemende interetnische contacten en de verslechterende beeldvorming tussen groepen. Het begrip 'binding' roept echter, zo hebben we laten zien, niet de juiste associaties op. Liever gebruiken we daarom verbinden: *het duurzaam of herhaald bij elkaar brengen van mensen met andere mensen, groepen of instituties, zodat er sociale netwerken kunnen ontstaan - vooral daar waar mensen nu met de ruggen naar elkaar staan.*

Bij verbinden gaat het om relaties. We hebben in een ideaaltypisch model vier typen verbindingen onderscheiden. Interdependenties kenmerken zich door afhankelijkheid. Transacties kenmerken zich door ruil. Sociabele banden betreffen mensen die betrokken zijn bij hetzelfde (de kerk, de school of wat dan ook) of zich laten drijven door een principe ("je helpt je burens"). Affectieve banden ten slotte berusten op persoonlijke emotionele betrokkenheid bij concrete anderen.

Met verbinden kiezen we bewust voor een metafoor uit de vroege tijd van de telecommunicatie. De metafoor laat goed zien wat de rol van de overheid kan zijn, maar ook waar die eindigt. De overheid kan de inhoud van verbindingen niet bepalen, want daarover gaan zender en ontvanger. Maar de overheid kan wel de kwaliteit van de infrastructuur verbeteren om verbindingen te realiseren. Bovendien kan zij investeren in de bagage van zender en ontvanger, opdat de kans groter wordt dat zij ervoor kiezen om zich met elkaar in verbinding te stellen. Mensen die dezelfde taal spreken, bijvoorbeeld, kunnen zich gemakkelijker en succesvoller met elkaar in verbinding stellen. Ook hebben mensen elkaar vermoedelijk meer te vertellen wanneer ze elkaar bereiken via gezamenlijke interesses of belangen - maar die moeten ze dan wel van elkaar kunnen ontdekken. Hier komen we in hoofdstuk drie op terug.

2 Beleid

2.1 Beleid op macro-, meso- en microniveau

In het huidige overheidsbeleid wordt 'binding'⁵ op drie niveaus nagestreefd. Ten eerste het landelijk niveau van het algemene integratiebeleid, waarin het accent sterk op het sociaal-culturele aspect is komen te liggen. Ten tweede het stedelijke of mesoniveau, dat is gericht op het spreiden van burgers over wijken en scholen. Ten derde het microniveau van de georganiseerde ontmoeting, waar lokale projecten en programma's de boventoon voeren. We bespreken ze hierna alledrie kort.

2.1.1 Macroniveau: Hoofdlijnen integratiebeleid

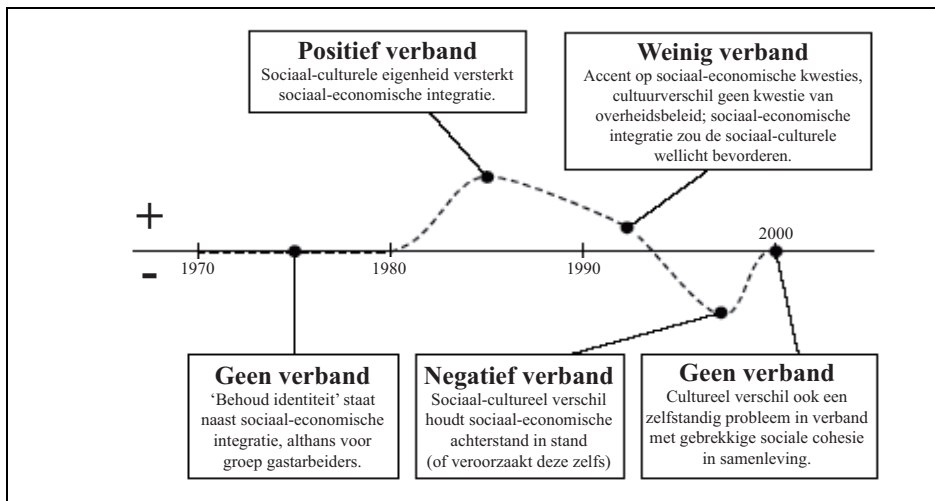
Over de verhouding tussen sociaal-economische en sociaal-culturele integratie is in de loop der tijd verschillend gedacht (zie figuur 2). Steeds gaat het om de waardering van 'culturele eigenheid' van etnische minderheden.

In de jaren tachtig zagen de meeste beleidsmakers een positief verband tussen culturele eigenheid en integratie. Het zelfvertrouwen dat minderheden binnen de eigen groep konden opdoen zou hen vooruit helpen op de arbeidsmarkt. De overheid subsidieerde daarom zelforganisaties.

Het integratiebeleid van de jaren negentig concentreerde zich op de sociaal-economische kant van integratie. Achtereenvolgende kabinetten probeerden de onderwijsachterstanden van minderheden te verkleinen en hun arbeidsmarktparticipatie te vergroten. De ontwikkelingen waren in de jaren negentig op deze punten gunstig. Vooral de werkloosheid vertoonde een dalende lijn. Dit hing samen met een lange periode van gunstige economische conjunctuur. Verder was het beleid minder groepsgericht dan het tot in de jaren tachtig was geweest. Het ging nu vooral over individuen in achterstandsposities (TK commissie-Blok 2004: 39-40).

⁵ Omdat we in dit hoofdstuk het beleid van het huidige kabinet beschrijven, zullen we soms toch het woord 'binding' gebruiken. Vanaf het volgende hoofdstuk spreken we consequent van 'verbinden'.

Figuur 2: Beleidsvisies op de verbanden tussen de sociaal-culturele positie en sociaal-economische positie in de loop van de tijd

Overgenomen uit Duyvendak en Rijkschroeff 2004

Met het aantreden van het kabinet-Balkenende I en daarna Balkenende II veranderde de toon en de inhoud van het integratiebeleid, gesymboliseerd door de verhuizing van dat beleid van het ministerie van Binnenlandse Zaken naar het ministerie van Justitie. Het kabinet scherpste het toelatingsbeleid voor minderheden aan en legde meer nadruk op het verplichtende karakter van de inburgeringscursus. Bovendien moest de inburgering een onderdeel van de toelatingsprocedure worden (zie TK kabinetsreactie op Commissie-Blok 2005; zie ook RMO 2003). Voorgesteld is dat minderheden al vóór toelating de taal leren en aan het inburgeringstraject beginnen.

Verder beëindigde het ministerie van SZW veel specifiek op minderheden gericht arbeidsmarktbeleid. De laatste jaren zijn veel op de *vraagzijde* van de arbeidsmarkt gerichte maatregelen beëindigd (Dagevos 2003: 359-363). Dit beleid spoorde *werkgevers* aan meer allochtonen aan te nemen. Zo zijn het Raamconvenant grote ondernemingen, het KOM-project, de Wet Samen en het MKB-convenant beëindigd, hoewel dit laatste project onlangs in een nieuwe vorm werd heringevoerd.

Deze beëindiging is opmerkelijk omdat het kabinet de positie van minderheden op de arbeidsmarkt wil verbeteren en deze projecten niet onsuccesvol waren. Zo vonden via het MKB-convenant zo'n 62.000 allochtonen werk. Via de zogenoemde SPAG-projecten hebben ruim 2.200 allochtonen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt, via intensieve één-op-éénbemiddeling, de weg naar werk, scholing of een ander programma gevonden (Mateman et al. 2004).⁶

⁶ Overigens, door de tegenvallende economische ontwikkeling zijn veel van deze mensen later hun baan weer kwijtgeraakt.

Verder zijn tal van sociaal-culturele subsidies beëindigd. Alleen als de zogenoemde *zelforganisaties* kunnen aantonen bij te dragen aan de integratie krijgen ze nog subsidie. Kortom, in de eerste periode gebruikte dit kabinet betrekkelijk 'harde' woorden en bepleitte 'steverige' maatregelen. In de woorden van het kabinet: *"Het kabinet neemt (...) afstand van het multiculturalisme als normatief ideaal, van de vrijblijvendheid van het verleden en van een overheid die etnische minderheden bij de hand neemt als waren zij een zorgcategorie. Gedeeld burgerschap, eigen verantwoordelijkheid, concrete en controleerbare doelen, vergroting van keuzemogelijkheden en, waar nodig, verplichtingen, zijn sleutelbegrippen van het Integratiebeleid Nieuwe Stijl."* (TK: kabinetsreactie op commissie-Blok).

In de tweede helft van zijn regeerperiode neemt het kabinet-Balkenende II tevens een aantal 'zachtere' aspecten van integratie in het integratiebeleid op. Op 26 januari 2005 lanceerde het kabinet het *Breed initiatief maatschappelijke binding*. Het kabinet stelt dat binding 'meedoen' betekent, alsmede het hebben van 'kennis van de maatschappij, de rechtsstaat en van elkaar'. En bovenal van 'respect voor de eigenheid van anderen, zowel cultureel als religieus.' Vervolgens stelt het kabinet dat mensen zich 'daadwerkelijk betrokken' zouden moeten 'voelen' bij het geheel en 'loyaal' aan 'de samenleving' zouden moeten zijn. De overheid kan zo nadrukkelijker aandacht besteden aan sociale samenhang. Zij introduceert daarbij maatregelen die in de eerste kabinetsperiode niet voor de hand lagen, zoals: het wekelijks op televisie uitzenden van de preken uit moskeeën (Nota weerbaarheid 2005); het realiseren en versnellen van (universitaire) imamopleidingen in Nederland (Imamopleiding 2004); het faciliteren van taallessen aan huis voor allochtone vrouwen met een taalachterstand (zie o.a. TK Rapport Integratiebeleid, 2005); en het versterken van de positie van ondernemers uit etnische minderheden (Actieplan 2005).

Het Breed initiatief maatschappelijke binding is, de naam geeft het al aan, breed van opzet. Dit roept de vraag op wat de verschillende plannen precies moeten bereiken. Wanneer is een Breed initiatief maatschappelijke binding geslaagd? Langs wat voor meetlat moeten we het leggen om dat vast te stellen? Het kabinet stelt in het Breed initiatief maatschappelijke binding zoals gezegd dat mensen zich 'daadwerkelijk betrokken' zouden moeten voelen bij het geheel en 'loyaal' moeten zijn aan 'de samenleving'. Maar hoeveel betrokkenheid dan genoeg is en hoe we meten wie loyaal is en wie niet, en aan wat precies, is moeilijk duidelijk te maken. Waar ligt voorts het onderscheid tussen 'betrokken' zijn en 'daadwerkelijk betrokken' zijn? We bepleiten in dit advies een preciezere opvatting van verbinden en geven aan aan welke voorwaarden beleid moet voldoen wil het kansen bieden op verbinden.

2.1.2 Mesoniveau: Concentraties bestrijden

Mensen kunnen zich pas met elkaar verbinden als ze elkaar ook daadwerkelijk tegenkomen. Kansrijke ontmoetingsplekken zijn de wijk en de school. Reden waarom er

zowel in het ruimtelijk beleid als in het onderwijsbeleid pogingen worden gedaan om verschillende bevolkingsgroepen te mengen.

In het ruimtelijke beleid voor de (middel)grote steden wordt sinds het midden van de jaren negentig geprobeerd verschillende bevolkingsgroepen te mengen. Ten eerste door herstructurering. Om de eenzijdige bevolkingsamenstelling van wijken te doorbreken, worden oudere, goedkopere (huur)woningen vervangen door nieuwe, duurdere (koop)woningen. Hiervoor heeft het Rijk 1,4 miljard euro gereserveerd voor de periode 2005-2009.⁷

Het tweede aangrijpingspunt voor menging van bevolkingsgroepen is het straat- of complexniveau in de sociale huursector. Hoewel dit niet expliciet wordt gemaakt, wijzen verschillende bronnen erop dat woningcorporaties bij het toewijzen van huizen een spreidingsbeleid voeren: "Formeel is het er niet, maar feitelijk worden allerlei vuistregels gehanteerd die maar één doel hebben: het aandeel minderheden op een bepaald niveau houden" (Bolt 2004: 63, zie ook Veldboer en Duyvendak 2004: 40-1). De wethouders van de vier grote steden bevestigen dat dit het geval is (Mijnheer 2004: 14-15). Ook de commissie-Blok constateert dat er, ondanks juridische belemmeringen, de facto spreidingsbeleid wordt gevoerd (TK: commissie-Blok 2004: 353, 362 en 370).

De laatste jaren is de intensiteit waarmee menging van allochtonen en autochtonen in de wijk wordt nagestreefd toegenomen. Hetzelfde geldt voor de inventiviteit waarmee wordt gezocht naar methoden om menging te realiseren. Het is steden inmiddels, onder bepaalde voorwaarden, toegestaan om arme bewoners de toegang tot probleemwijken (althans, in de sociale huursector) te weigeren. Daarnaast is nagedacht over de vraag of het mogelijk is minderheden het recht op vrije vestiging te ontzeggen zolang ze niet voor hun inburgerexamen zijn geslaagd (Zie TK Rotterdamwet).

Ook in het onderwijs probeert men via indirect spreidingsbeleid te mengen, binnen de grenzen van de wet. Leerlingen hebben de vrijheid van schoolkeuze en scholen de vrijheid van onderwijs. Dit laat onverlet dat lokale overheden of scholen toch proberen te spreiden. Zo hanteert basisschool De Pijler in Rotterdam een dubbele wachtlijst, om te voorkomen dat zij een witte enclave wordt in de (multiculturele) wijk (zie verder Onderwijsraad 2005). Hetzelfde geldt voor basisschool De Fakkelt in Utrecht, die sinds zij een Dalton-programma voert steeds 'witter' is geworden. Rutten en Peters (2005) laten zien dat inmiddels achttien procent van de gemeenten maatregelen neemt of overweegt om de etnische samenstelling van scholen te beïnvloeden.

Het kabinet gaat hier verder dan in het verleden mogelijk was. In de eerste plaats dringt het aan op afspraken tussen naast elkaar gelegen gemeenten over het opnemen van allochtone leerlingen. Zo hoopt het te voorkomen dat witte leerlingen uit grote steden uitwijken naar witte scholen in randgemeenten. In de tweede plaats wijzigt

⁷ Overigens zijn er ook fysieke redenen voor de herstructurering. Voor een deel van de te slopen of te renoveren woningen geldt dat ze verouderd zijn.

het kabinet de financiering van scholen. Tot dusver kregen scholen extra middelen (gewichtsenregeling) voor leerlingen uit etnische minderheden. In de toekomst komt er een plafond voor aanvullende financiering die tot gevolg heeft dat zwarte scholen minder geld krijgen⁸. In de derde plaats staat het kabinet de dubbele wachtlijst toe, maar op basis van achterstand en niet op basis van etniciteit. In de meeste gevallen betekent dit het legaliseren van beleid dat in sommige gemeenten al impliciet werd gevoerd (zie Rutten en Peters 2005; Smissaert et al. 2005).

2.1.3 *Microniveau: Verbinden door gearrangeerde ontmoetingen*

Lokale partijen trachten verbinden te realiseren door het organiseren van projecten voor interetnische contacten. Deze praktijken kennen een lange geschiedenis. Ze verschillen in de mate van overheidsbetrokkenheid. Ze zijn de afgelopen jaren vanwege politieke zorgen om normen en waarden, sociale cohesie of andere, soortgelijke problemen nadrukkelijk in beeld gebracht op het landelijke niveau⁹.

Snel en Boonstra rangschikken zulke projecten in bijlage 3 op een *bindingsladder* die vier sporten telt. Op iedere sport neemt de intensiteit en duurzaamheid van het in projecten nagestreefde interetnische contact toe. *Ontmoeting* is het eerste niveau van de bindingsladder. Projecten van dit niveau beogen de leden van verschillende etnische groepen met elkaar in contact te brengen, zoals op straatfeesten en interculturele festivals. *Elkaar leren kennen* is het tweede niveau. Projecten op dit niveau hebben het doel begrip en respect tussen diverse bevolkingsgroepen te stimuleren. Voorbeelden zijn de interculturele dialogen die overal in den lande worden gehouden. Een geliefd voorbeeld zijn tevens de bijeenkomsten waar diverse etnische groepen eten of kleding uit hun herkomstland presenteren. Zo hoopt men op beter begrip voor de verschillende culturele achtergronden waaruit de desbetreffende mensen afkomstig zijn.

Op het derde niveau van de ladder hebben projecten het specifieke doel om *collectief handelen* te realiseren. Veelal draaien zij om het maken van afspraken over de gang van zaken en de (gewenste) omgangsvormen in de buurt, in de openbare ruimte of op school. Voorbeelden hiervan zijn projecten waarin mensen samen een stadsetiquette of leefregels in een park of straat opstellen.

Op de vierde en hoogste sport van de ladder is het doel het realiseren van *wederzijdse hulprelaties*, in het bijzonder tussen kansrijken en kansarmen. Te denken valt aan mentorprojecten waarin leden van middengroepen een kansarme allochtone jongere begeleiden op school of bij het zoeken naar werk.

⁸ In september 2005 maakte minister Van der Hoeven overigens bekend dat de concentratiescholen in de grote steden tot 2009 voor deze achteruitgang zouden worden gecompenseerd. Over de verandering van de financiering van scholen stelden we in RMO 2005:65 het volgende: "Wel dient één uitgangspunt in ieder geval te worden gerealiseerd: juist in achterstandsscholen dient te worden geïnvesteerd. Een uitkomst die tot gevolg heeft dat achterstandsscholen worden gekort is een achteruitgang."

⁹ Bijvoorbeeld de verkenning van lokale projecten rond het thema 'normen en waarden' (Zunderdorp en Van Bruggen, 2003); de website over normen en waarden met een database met ruim 700 initiatieven van buurtbewoners, vrijwilligers en maatschappelijke organisaties (www.16miljoenmensen.nl); de bijlage bij het WRR-rapport *Vertrouwen in de buurt* (WRR 2005), waarin 28 initiatieven uitvoerig werden geanalyseerd (Hazeu et al. 2005).

Uit de inventarisatie in bijlage 3 blijkt dat de meeste projecten op de laagste twee sporten van de ladder worden georganiseerd. De onderzoekers vonden in hun inventarisatie buitengewoon veel projecten op het eerste en tweede niveau, en konden in hun beschrijving kiezen voor de meest aantrekkelijke. Op de twee volgende niveaus troffen zij vervolgens veel minder projecten aan. Klaarblijkelijk concentreren beleidsmakers en andere organisatoren van dergelijke activiteiten zich dus op projecten waarin burgers met verschillende etnische achtergronden elkaar kunnen ontmoeten. De betrokkenen hopen daarbij wel vaak, zoals blijkt uit verschillende citaten in bijlage 3, dat deze eerste georganiseerde ontmoeting leidt tot meer duurzame contacten.

Bekijken we de geïnventariseerde projecten vervolgens vanuit ons model van vier typen verbindingen, dan valt op dat ze zich vooral richten op *affectieve banden*, dus relaties van emotionele betrokkenheid en wederzijdse sympathie. Veel minder nadruk is er in deze projecten voor relaties die voortvloeien uit een principe of een gemeenschappelijk toebehoren (*sociabele banden*) of rationele ruil (*transacties*). Kort gezegd wordt er in de bestaande projecten van uitgegaan dat *gelijkwaardige* deelnemers elkaar via (incidentele) *ontmoetingen aardig* gaan vinden.

2.2 Vooronderstellingen nader beschouwd

In het voorgaande hebben we het overheidsbeleid in relatie tot binding geschetst op drie niveaus: het algemene integratiebeleid (macroniveau), het beleid dat probeert om de samenstelling van wijken en scholen te beïnvloeden (mesoniveau) en het specifiek op het realiseren van interetnische ontmoetingen gerichte beleid (microniveau). Voor een deel steunt dit bindingsbeleid op - voornamelijk impliciet gebleven - vooronderstellingen die niet juist zijn. We zullen in de volgende drie subparagrafen laten zien wat er schort aan deze vooronderstellingen. In hoofdstuk 4 zullen we aangeven op welke manier het bestaande beleid door meer structurele maatregelen effectiever kan worden.

2.2.1 *Misvatting I: Culturele integratie is een kwestie van 'willen' en staat los van sociaal-economische achterstanden*

In het integratiebeleid zijn de sociaal-economische en de sociaal-culturele dimensie de laatste jaren sterker gescheiden. Het gevolg van deze scheiding is dat voorondersteld wordt dat 'verbinden' meer een mentale dan een materiële kwestie is. Dit is echter een ongeoorloofde reductie van een veel complexer fenomeen.

Het thema verbinden refereert aan een algemeen gevoel van onbehagen over de samenleving, dat samenhangt met grote maatschappelijke, technologische en economische veranderingen. Tenminste sinds het begin van de industrialisering en de daarmee gepaard gaande verstedelijking heeft de vraag hoe de samenleving in tijden van rationalisering, schaalvergroting, bureaucratisering, globalisering en individualisering bij elkaar te houden, en wat daarin de rol van democratie en politiek kan zijn, de gemoederen beziggehouden. Het vraagstuk van sociale samenhang in tijden van modernisering wordt in steeds nieuwe bewoordingen aan de orde gesteld in het

politieke debat en in de sociale wetenschappen (H. Blokland 1995). Het onbehagen over de samenleving is de afgelopen drie decennia meer uitgesproken geworden. Maar tot ongeveer het jaar 2000 werd dit onbehagen nog vooral gezien als een *algemeen* probleem van sociale cohesie, met de introductie van de noemer 'binding' is het gereduceerd tot een hoofdzakelijk interetnisch probleem of 'multicultureel drama'. Het gevoel dat er 'iets' aan de hand is met sociale samenhang zijn we in heel korte tijd gaan definiëren in termen van 'wij' en 'zij'.

De benadering van de huidige integratieproblemen is tenminste ook een uitdrukking van het algemene met de modernisering verbonden vraagstuk van gemeenschap. Dit betekent niet dat men het huidige integratievraagstuk mag wegwimpelen als 'eigenlijk niets nieuws'. Integendeel: immigratie is een van de deelprocessen van voortgaande modernisering. De structurele barrières in het onderwijs en op de arbeidsmarkt en de 'etnisering' van kleine criminaliteit en terrorisme tonen dat immigratie specifieke problemen van integratie met zich meebrengt, hoe moeilijk die misschien ook te benoemen zijn. Nederland kent een lange traditie als immigratieland, maar in het collectieve geheugen is de problematische positie van minderheden relatief nieuw, of althans lang niet voldoende onderkend. De schaal van de migratie van de tweede helft van de twintigste eeuw kent in Nederland bovendien geen historisch precedent. Er is dus sprake van een specifieke historische constellatie die we niet te veel mogen relativiseren. Dit laat onverlet dat het integratievraagstuk een specifieke vertaling blijft van de algemenere en minder 'nieuwe' onzekerheid over sociale samenhang in de moderniserende samenleving. Terwijl enerzijds het vraagstuk van samenhang wordt gereduceerd tot een kwestie van allochtonen die te weinig meedoen, dreigt integratie anderzijds alleen nog een probleem van sociaal-culturele 'binding' te worden en niet van sociaal-economische achterstand.

Deze probleemreductie maakt het integratievraagstuk al gauw tot een sociaal-culturele kwestie van *allochtonen* die *kiezen* voor het 'vasthouden aan de eigen cultuur'. De 'Nederlandse samenleving' zou de integratie van allochtonen moeten 'eisen'. Allochtonen moeten niet alleen Nederlands leren, maar zich ook *inleven* in de Nederlandse identiteit en cultuur (Troonrede 17 September 2002). Via zulke 'retoriek van de onwil' veranderen gevolgen van grove maatschappelijke processen terloops in een kwestie van wil en onwil van bepaalde individuen en groepen (zie ook: T. Blokland 2003).

Toen in de jaren zeventig en tachtig de aantallen migranten begonnen te stijgen, overheerste de opvatting dat 'de achterblijvers in de oude wijken' geen allochtonen in hun midden *wilden* opnemen (zie Bovenkerk et al. 1985). Deze retoriek van de onwil van de autochtoon is inmiddels vervangen door de retoriek van de onwil van de allochtoon; en beide retorieken zijn contraproductief.

Eerst waren de autochtone arbeiders in achterstandswijken intolerante mensen met een pathetische afwijking ('racisme'). Antiracismebeleid moest hun vooroordelen bestrijden en zo integratie bevorderen. Samen dingen doen in de buurt moest de

autochtoon afhelpen van zijn racisme en overtuigen van de schoonheid van de cultuur van de Ander. Waar een wil was, moest een weg zijn, en wie niet wilde kon met het wetboek in de hand worden beschuldigd van 'racisme!'.

Thans lijkt alles gezegd te mogen worden: 'de problemen moeten worden benoemd' en 'naar de bewoners van de oude wijken is niet geluisterd.'¹⁰ Buiten kijf staat nu de bereidheid van autochtonen om allochtonen in hun midden op te nemen.

Allochtonen moeten nu worden aangezet, zo niet gedwongen, zich in de Nederlandse samenleving te laten opnemen. Onwil om zich aan te passen, of die zich nu uit in de bereidheid handen te schudden of het dragen van hoofddoeken door meiden die voorheen ongesluierd gingen, begrijpen we binnen zo'n kader niet als gedragingen die tot stand komen *in interactie met* de autochtone meerderheid, en dus als relationele problemen van communicatie en verbinding, maar als onwil van starre individuen die vasthouden aan 'hun cultuur'. Het ontstaan van een geëtniseerde onderklasse is in dit redeneerschema dus een gevolg van *keuzen* en van een mentaliteit van individuen om zich niet te willen binden.

In het redeneerschema van de onwil verdwijnt ook het zicht op mogelijk discriminerende processen. Immers, in een samenleving waarin integratie een probleem is van onwil (of, want dat komt in consequenties op hetzelfde neer, onvermogen) tot sociaal-culturele aanpassing van allochtonen, kan geen discriminatie of racisme bestaan. Het is voor een goed begrip van de zaak echter van belang te erkennen dat discriminatie en racisme in Nederland wel degelijk voorkomen.

Met klem willen we er hier op wijzen dat het 'bindingsvraagstuk' niet alleen een sociaal-culturele, maar ook een sociaal-economische kwestie is. De mogelijkheden van (groepen) mensen om zich aan de samenleving te 'binden', hangen in belangrijke mate samen met factoren van achterstand, uitsluiting en ongelijkheid. Hoogopgeleide minderheden blijken vaak meer en betere contacten met autochtonen te hebben dan lager opgeleide minderheden. Hetzelfde geldt voor minderheden met een hoog functieniveau. Eerder wezen we erop dat de opvattingen van autochtonen en allochtonen over elkaar aan het verslechteren zijn en dat dit het sterkst geldt voor hoger opgeleide allochtonen. Hoger opgeleide allochtonen *met hogere inkomens* (lees: met werk dat past bij hun opleidingsniveau) blijken echter wél positief over autochtonen te oordelen, hetgeen nogmaals onderstreept hoezeer het van belang is dat minderheden naar gemiddeld genomen hogere opleidingen en daarmee corresponderende functies doorstromen. Vandaar dat we ons vanuit het perspectief van verbinden ook dienen te verdiepen in de institutionele praktijken die deze doorstroming verhinderen of bemoeilijken. Wanneer minderheden stijgen op de maatschappelijke ladder, neemt vaak hun kennis van en oriëntatie op de Nederlandse samenleving toe. Vandaar ook dat de overheid, wanneer zij verbinden wil bevorderen, dient te (blijven) investeren in het bestrijden

¹⁰ Deze retoriek is ook in andere Europese landen te zien. Zo werd het in Noorwegen weinig subtiel geformuleerd als *de trol moet uit het duister*.

van ongelijkheid, achterstand en uitsluiting langs etnische lijnen. In het volgende hoofdstuk gaan we nader in op de mogelijkheden die de overheid heeft om dit te doen.

2.2.2 *Misvatting II: Gemengde wijken leiden automatisch tot gemengde netwerken*

Op het mesoniveau van onze analyse trachten beleidsmakers etnisch diverse netwerken te realiseren in wijken en scholen. De vooronderstelling of in ieder geval hoop die hier achter schuilt, is dat gemengde wijken als vanzelf tot (affectieve) interetnische banden leiden. Hoewel dat inderdaad het geval *kan* zijn, hoeven er geen wonderen van te worden verwacht. Onderzoek laat zien dat stedelijke herstructurering onder andere kan leiden tot rijke eilandjes in voor de rest homogeen kansarme buurten (zie Loopmans 2000 en Kleinhans et al. 2000).

De belangrijkste zwakte in de redering ligt erin dat de buurt door de geografische nabijheid van anderen, vooral in wijken waarin men dicht op elkaar woont, een specifieke context is voor sociale relaties, maar dat die nabijheid niet de inhoud van de relaties bepaalt (vgl. Bulmer 1986). Anders gezegd: het veel gehoorde rijtje 'buren, familie, vrienden' snijdt nauwelijks hout. Want waar familierelaties en vriendschappen wel in een 'type' relatie passen, namelijk het type dat gekenmerkt wordt door emotionele betrokkenheid tussen personen (*affectieve banden*, in het model uit paragraaf 2.3), geldt dat voor burenelaties niet. Welke inhoud burenelaties krijgen, hangt geheel af van de inhoud die mensen eraan *geven*.

Burenelaties kunnen in de praktijk behoren tot *elk van de vier* typen verbindingen. Hoe interdependent burenelaties zijn, blijkt in situaties van overlast van buurtbewoners die verder langs elkaar heen leven. Maar terwijl er altijd interdependenties zijn, vullen mensen verbindingen in de buurt verder heel verschillend in. De een onderhoudt een transactie: elkaars plantjes water geven in de vakantie, elkaars kinderen naar zwembad brengen. De ander onderhoudt goede relaties uit principe: daar hoef je elkaar niet aardig voor te vinden (geen koffie drinken, maar wel klaarstaan voor elkaar in tijden van nood). Weer een ander heeft vrienden onder de burenelaties of trouwt met het overbuurmeisje. Wie beseft dat er meerdere invullingen zijn van de betekenis van burenelaties, begrijpt ook waarom het nastreven van verbindingen op buurtniveau maar beperkt zinvol is. Althans, als dat gebeurt met de bedoeling en in de veronderstelling dat dit resulteert in begrip, elkaar 'aardig vinden', emotionele betrokkenheid en leuke contacten *van langere duur*.

Er is nog maar betrekkelijk weinig onderzoek gedaan naar de vraag welke factoren dan wél bijdragen aan de totstandkoming van beklievende contacten in de buurt. Het is verleidelijk - en deels ook terecht - om aan te nemen dat 'de mate van segregatie in een buurt' zo'n factor zal zijn. Recent onderzoek van Van der Laan-Bouma Doff (2005) en het SCP (2005a) laat zien dat het al dan niet wonen in een concentratiewijk van invloed is op het aantal contacten dat allochtonen en autochtonen met elkaar

aangaan.¹¹ Met name Turken en Marokkanen blijken de laatste jaren minder informele contacten met autochtonen te onderhouden, en vice versa. Toch is de segregatie in een buurt slechts één van de factoren die de kans op interetnisch contact bepaalt. Er is dus wel een buurteffect op contacten, maar het is niet erg sterk. Zoals Van der Laan-Bouma Doff (2005) zelf stelt: “Deze nuancering lijkt te worden onderschreven door het feit dat Molukkers een hogere mate van integratie laten zien dan de klassieke groepen, ondanks hun huisvesting in etnisch homogene wijken, waar zij bovendien langdurig in de nabijheid van de eigen groep wonen” (p. 85).

Er is dus zeker een buurteffect op interetnische contacten, maar het is niet heel sterk. Het beheersen van de Nederlandse taal, de culturele oriëntatie van allochtonen, sociaal-economische kenmerken en demografische factoren leggen (iets) meer gewicht in de schaal. Daar komt bij dat de verschillen tussen concentratiewijken en gemengde wijken zich eerst en vooral manifesteren met betrekking tot de korte, incidentele contacten en nauwelijks met betrekking tot duurzame contacten.

Meten we die duurzame netwerken, in plaats van dat we erop afgaan dat mensen in het algemeen zeggen veel of weinig interetnische contacten te hebben, dan blijken deze netwerken volgens de (sporadisch) beschikbare studies sterk homogeen te zijn. In een gemengde Rotterdamse wijk, ter illustratie, rekent ruim 84 procent van de autochtonen alleen autochtonen tot dit duurzame netwerk, terwijl ruim 71 procent van de allochtonen alleen andere allochtonen (maar niet noodzakelijk van de 'eigen' groep!) in hun netwerk heeft (zie Blokland 2004). Uit gesprekken met allochtonen blijkt onder meer dat het opbouwen van duurzame relaties met autochtonen, en dus het ontwikkelen van een identificatie met Nederlanders en de Nederlandse samenleving, afhankelijk is van meer dan enkel het wonen in een gemengde wijk (zie kader 1).

Kader 1: “Je komt de Nederlanders nergens tegen”

Habiba

Habiba is een Marokkaanse van begin dertig, moeder van drie kinderen. Ze kwam uit Casablanca naar Nederland om te trouwen met een Marokkaans-Nederlandse man, die in Rotterdam was opgegroeid, op wie ze tijdens zijn vakantie verliefd was geworden. Habiba woont in een benedenwoning uit de sector sociale woningbouw in een wijk zonder concentratieproblemen. Habiba zou graag met Nederlanders omgaan, Nederlandse vriendinnen hebben, bij Nederlanders over de vloer komen, maar ze komt ze nooit tegen op de plekken waar ze meer dan een incidentele conversatie heeft. De Nederlandse bureaus uit het portiek zijn voortdurend in het buitenland, of verkeren, zoals de aardige buurjongen van boven die rechten studeert,

¹¹Met betrekking tot de andere aspecten van integratie is het zelfstandig buurteffect overigens niet of nauwelijks aanwezig (Van der Laan-Bouma Doff 2005: 84). Het betreft dan de aspecten 'taalvaardigheid', 'culturele oriëntatie' en het 'hebben van werk'.

simpelweg in een andere levensfase. En de Nederlanders van de overkant zijn geen geschikte mensen: altijd ruzie, altijd drinken, altijd de muziek keihard. Dat is niet haar stijl. Habiba voelt zich in Nederland niet echt thuis; ze wil niet terug ('ik hou van Nederland, echt waar') maar zeker na 11 september heeft ze steeds meer het gevoel gekregen dat "de Nederlandse mensen (...) mij niet [willen]". Ze doet haar best om ergens bij te horen. Ze helpt altijd mee op de school van haar kinderen, ze kookt Harira voor het multiculturele kerstfeest en gaat naar elk oudergesprek van tien minuten. Naar de incidentele koffieochtenden van de school gaat ze echter niet, want daar komen enkel 'buitenlanders': 'Nederlandse vrouwen die werken allemaal.' Zij straks ook, zo hoopt ze. Ze zit op taalles en gaat doorleren, want ze wil graag in de kinderopvang werken. Ze hoopt daar dan wel met Nederlanders om te kunnen gaan. Ze gaat, zo heeft ze zich op de voorlichting laten vertellen, stage lopen op een peuterspeelzaal. (Ons bange voor gevoel zegt dat het daar ongetwijfeld niet veel anders zal zijn dan op de peuterspeelzaal waar haar dochtertje heenging: percentage allochtone kinderen: 95 procent ; percentage allochtone leidsters: 100 procent).

Gülten en Achmet

Gülten en Achmet kwamen met hun baby uit Iraaks Kurdistan via een mensensmokkelaar naar Nederland, waar ze begin jaren negentig als asielzoeker verblijfsstatus kregen. Gülten deed sterk haar best om 'mee te doen' aan de Nederlandse samenleving. Bij de kerstsamenzing in een gemengde Rotterdamse wijk bijvoorbeeld stond ze weliswaar wat afzijdig, maar probeerde ze wel de Christelijke kerstliedjes mee te zingen. In het voorjaar van 2005 keerde het gezin terug naar Kurdistan, inmiddels twee jonge kinderen rijker. Een huis moesten ze er nog bouwen. Ze hoopten dat de oudste, inmiddels een knul van twaalf met een plat Rotterdams accent, naar een Engelstalige school kon. Ze hoopten dat de medische voorzieningen voldoende waren om hun jongste, die gezondheidsproblemen had, te kunnen helpen. En dat de astma en rugklachten van Achmet zouden verdwijnen. Maar ze misten hun vaderland en zagen in Nederland geen toekomst. De belangrijkste reden was niet hun financiële positie (ze hadden beiden een gesubsidieerde baan waar ze net van konden rondkomen) of gebrek aan sociale mobiliteit. Evenmin deed het feit dat ze geen huis konden kopen dat binnen hun budget viel in een minder stedelijke wijk de deur dicht, al hadden ze zich wel voorgesteld ooit in Ridderkerk of zo te wonen. Naarmate ze hier langer waren en beter Nederlands spraken, voelden ze zich hier vooral minder in plaats van meer welkom. Nederlanders moesten de buitenlanders niet, dat zag je toch op TV, en dat merkten ze zelf. De bejaarden die Achmet met zijn servicebus vervoerde waren vriendelijk, maar je moest eens zien hoe je op de markt werd behandeld. Maar belangrijker nog, hoe je ook elke gelegenheid probeerde aan te grijpen, van de kerstsamenzing tot het schoolreisje, contacten leggen lukte nooit. Waar kon je Nederlandse vrienden maken? Waarom kwamen Nederlanders als je ze dan ergens ontmoette vervolgens nooit eens bij je thuis, al had je ze gevraagd? Die Nederlanders waren altijd met elkaar bezig, die zaten helemaal niet op 'ons' te

wachten. En, zoals Achmet zei: “Zij zien ons niet, zij alleen zien buitenlander, buitenlander.” Zonder sociaal leven van betekenis en met de veranderde omstandigheden in Irak gingen ze dus opnieuw een gok wagen: terug naar het land waar mensen wel voor elkaar openstonden - politieke en economische puinhoop of niet.

Bron: Ongepubliceerd etnogafisch onderzoek, T. Blokland

2.2.3 *Misvatting III: Meeting leidt tot mating*

Ook op het niveau van ontmoetingen, ten slotte, koesteren beleidsmakers hoge verwachtingen. De redenering achter veel 'ontmoetingsprojecten' luidt dat het met elkaar in contact brengen van mensen ertoe zal leiden dat deze mensen hun contacten vanzelf wel zullen uitbouwen of, nog verdergaand, dat er wederzijdse hulprelaties ontstaan (zie bijlage 3). In de literatuur wordt deze (vaak impliciete) verwachting aangeduid als de *contacthypothese* (zie Homans 1951; Cook 1978; Allport 1979; Pettigrew 1980; Forbes 1997).

Wanneer mensen van diverse pluimage elkaar in het dagelijks leven ontmoeten, heeft dit potenties voor het uitwisselen van kennis over elkaar. Of dat vervolgens ook leidt tot een prettig en beklijvend contact, gebaseerd op een realistisch beeld van de 'ander', valt op voorhand niet te voorzien. Ook het tegenovergestelde is mogelijk. Zo blijkt uit onderzoek van bijvoorbeeld Niekerk et al. (1989: 11) dat mensen die met elkaar in contact treden daarin evengoed een bevestiging kunnen vinden van bestaande wij-zij opvattingen (zie ook kader 2). Veldboer, Boonstra en Duyvendak (1998) komen tot een soortgelijke conclusie met betrekking tot het gemengde sporten. In dergelijke gevallen vormt contact juist een bron van informatie om een wij-zij onderscheid scherper te maken en opvattingen over wat er mis is met de ander (allochtoon of autochtoon) te bevestigen of zelfs aan te scherpen. Immers, mensen nemen informatie niet neutraal tot zich, maar doen dat via interpretatiekaders die zijn gebaseerd op eerdere ervaringen en indrukken.

Kader 2: Contact kan vooroordelen en wij-zij onderscheid bevestigen

Sommige autochtonen in Hillesluis zagen in contacten met allochtonen hun vooroordelen steeds bevestigd. Alles wat zij over allochtonen naar voren brachten, plaatste allochtonen in een negatief daglicht, vooral waar het ging om mensen van de tweede en derde generatie. 'Virtue' werd zo steeds weer 'vice'. Zo vertelde een voormalige havenarbeider een buurman dat de eerste gastarbeiders hardwerkende mensen waren, want een Nederlander tilde geen baal van zestig kilo in de haven, maar zijn buitenlandse collega's deden dat wel. Zijn gesprekspartner merkte op: “Ja, die gastarbeiders pleegden roofoverval op hun eigen lichaam.” Het gesprek vervolgt zich: zo zijn al die allochtonen in de WAO terecht gekomen en die is nu onbetaalbaar. Daarom moet nu overal op worden bezuinigd. Een

oude vrouw in de buurt is pas overleden, haar dochter had haar twintig jaar verzorgd. Want met de professionele zorg is het slecht gesteld, want “het accent is naar de allochtonen verschoven”; oude mensen verpauperen, maar “de Nederlandse overheid heeft allerlei hulpverleningsinstellingen voor allochtonen.”
(T. Blokland 2005, H:8)

Met het voorgaande willen we aangeven, dat incidentele contacten niet automatisch tot duurzame verbindingen of betere beeldvorming leiden. Maar zonder contacten zijn beklijvende verbindingen per definitie helemaal onmogelijk. We moeten dus wat dieper gaan spitten in de verhouding tussen contact en verbinding.

Of we met anderen (beklijvende) sociale verbindingen aangaan, hangt onder meer af van de vraag of wij anderen vertrouwen. Vertrouwen hangt weer samen met sociale identificatie, ofwel onze positiebepaling in het sociale leven ten opzichte van andere mensen (Lemert 1995; Mannheim 1996; De Swaan 1995: 28). Ons sociaal identificeren doen we door voortdurende definiëring van 'wij' en 'zij'. Een 'wij' impliceert altijd ook een 'zij' waarmee we vergelijken (Merton 1968: 232). De hedendaagse keuzevrijheid in waar we bij willen horen, doet niet af aan dit principe. Zelfs niet waar deze keuzevrijheid niet gelijkelijk over etnische groepen en klassen is verdeeld (zie kader 3).

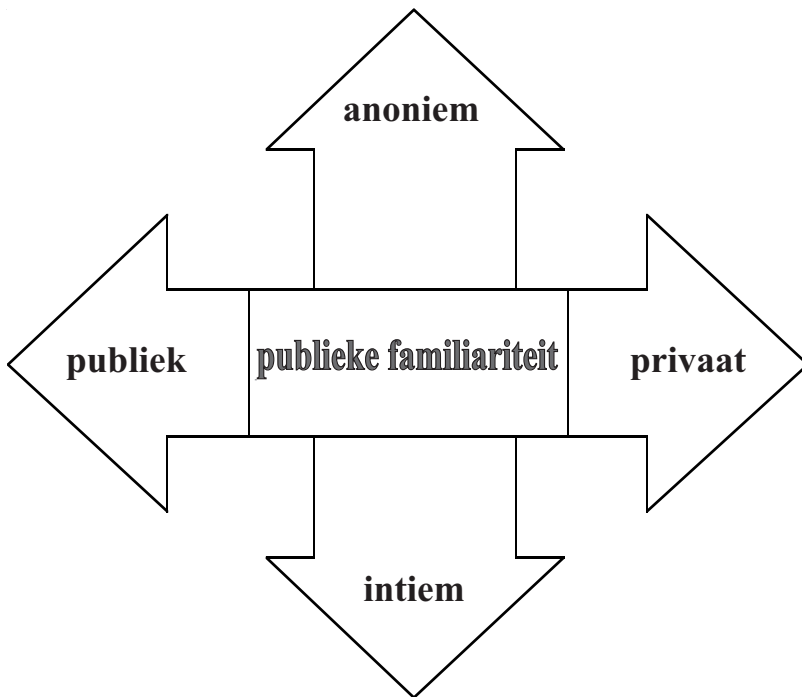
Kader 3: Wie is Laetitia Griffith?

De ongelijke verdeling in vrijheid om onze eigen sociale positie ten opzichte van andere te bepalen is het gevolg van de spanning tussen categorisering (hoe delen andere mensen jou in?, waar hoor je volgens anderen bij?) en identificatie (waar voel je jezelf thuis?, waar hoor je bij?). Terwijl autochtonen hierin relatief gemakkelijk kunnen veranderen, bijvoorbeeld door zich anders te kleden of te praten, kunnen allochtonen alle codes leren en toch hun etnische identiteit niet 'afleggen'. De Amsterdamse wethouder Griffith zei in *NRC Handelsblad* van 17 mei jl. dat ze allereerst Laetitia Griffith, dan vrouw, en dan pas zwart was. Maar hoewel zij zichzelf zo kan zien, zal ook zij in menig situatie bemerken dat *anderen* haar zwarte identiteit op de voorgrond blijven stellen. Een jurist met een Marokkaanse achtergrond wist ook te vertellen dat wanneer men hem als expert uitnodigde om over een juridisch onderwerp te praten, men altijd ook weer begon over Marokkanen en men hem nooit alleen als jurist aansprak. Paulle (2003) laat zien hoe dit mechanisme ook, wranger en diepgaander, werkt onder Surinaamse en Antilliaanse jongens op een vmbo in Amsterdam. Zij leggen Paulle uit dat ze stelen, “want wij zijn negers, weet je!”

Om te vergelijken en te bepalen wie we vertrouwen, moeten we anderen als het ware 'lezen'. Zo kunnen we bepalen wie 'zij' zijn en - dus - wie 'wij' zelf zijn. Hoe we dat doen, hangt onder meer af van een continuüm van toegang (publiek versus privaat als de twee ideaaltypische uitersten) en een continuüm van privacy (in hoeverre we kunnen bepalen wanneer, hoe en welke informatie we over onszelf geven, met intiem en anoniem als uitersten), schematisch weergegeven in figuur 3.

Figuur 3: De twee dimensies van publieke familiariteit

We zijn anderen vrijwel in elke situatie aan het 'lezen'. Maar zoals men in het Engels zo mooi zegt: *you can't tell the book by its cover*. En zoals wij daaraan toevoegen: er moet dan wel gelegenheid zijn van meer dan de buitenkant kennis te nemen. Alleen *herhaalde* observatie van dezelfde personen levert ons kennis die ons verder brengt dan publieke anonimiteit waarin we over niet meer dan simpele stereotyperingen beschikken om wat we ervaren te ordenen: indelingen op uiterlijkheden, incidentele gebeurtenissen of uit de media opgepikte algemeenheden (vgl. Coyle 1930: 16-8). De beste kennisbasis om te bepalen of we anderen al dan niet kunnen vertrouwen, hebben we in bijvoorbeeld de private intimiteit van de eigen vriendenkring. We komen echter ook geregeld dezelfde mensen op dezelfde plekken tegen zonder dat we met hen persoonlijk contact hebben.

Mensen die elkaar herhaald tegenkomen zonder persoonlijk contact met elkaar te hebben, zijn niet anoniem voor elkaar. Maar zij zijn ook niet intiem met elkaar in de zin dat zij bijzonder veel van elkaars persoonlijk leven weten. Zij ontwikkelen familiariteit met elkaar in de openbare ruimte waar ze elkaar herhaaldelijk treffen. Wat mensen daar

over anderen leren, biedt het kader voor sociale identificaties. Maar zulke contacten staan niet gelijk aan private intimiteit:

“Publieke familiariteit wordt vaak aangezien (...) voor private intimiteit, en publieke onpersoonlijkheid voor private vervreemding (...). Maar zulke publieke familiariteit heeft niets van doen met de privé-levens van mensen. De vriendelijke voorbijganger die je groet op straat kan weinig vrienden hebben, terwijl de gereserveerde passagier in de metro een bloeiend sociaal leven kan hebben” (Fischer 1982: 61-2, onze vertaling).

Nu is juist de publieke familiariteit in buurten, dorpen en steden afgenomen (zie voor voorbeelden: T. Blokland 2005). De herhaalde ontmoeting die publieke familiariteit teweegbrengt, hebben we steeds minder, als gevolg van de schaalvergroting en technologische veranderingen van de modernisering.¹² Was de buurt een eeuw geleden evenmin een integratiekader, zij was wél een identificatiekader (vgl. Van Doorn, 1955). Omdat mensen veel van elkaar zagen, deden zij kennis op over anderen die *niet* tot hun kring van vrienden en familie behoorden. Publieke familiariteit betekent niet dat mensen elkaar meer vertrouwen. Wel zorgt publieke familiariteit ervoor dat mensen kunnen bepalen *wie* zij menen te vertrouwen - of niet.

In de sociaal-wetenschappelijke literatuur over vertrouwen omschrijft men vertrouwen (*trust*) wel als een 'inschatting van het toekomstig handelen van anderen' (Sztompka 1999: 25) in positieve zin. Als we anderen vertrouwen, anticiperen we erop dat hun handelen onze behoeften en belangen ten goede zullen komen. Voelen we daarentegen wantrouwen (*distrust*), dan maken we de 'negatieve inschatting' (idem: 26) dat anderen erop uit zijn ons schade te berokkenen. Sztompka noemt deze twee concepten elkaars spiegelbeeld. En terecht: voor *beide* is publieke familiariteit nodig, omdat we met kennis over anderen zulke inschattingen maken.

Veel van de problemen van interetnische contacten gaan echter niet over vertrouwen of wantrouwen, maar juist over wat in het Engels zo mooi *mistrust* genoemd kan worden. Het is een onzekere situatie waarin men niet weet of men positieve of negatieve inschattingen van het handelen van anderen moet maken, omdat men niet over voldoende kennis van die anderen beschikt om zich met hen te identificeren of zich van hen te distantiëren. Familiariteit faciliteert dus identificatie. En herhaalde samenkomenst faciliteert familiariteit, ook als het slechts vluchtige contacten betreft.

Uit het voorgaande volgt dat *meeting* en *mating* niet perse bij elkaar horen. *Meeting* (elkaar ontmoeten) leidt alleen tot iets als sprake is van *herhaalde ontmoeting*. Vervolgens is *mating* (het ontstaan van een affectieve band) als resultaat van die

¹²In de ouderwetse toonbankwinkel op de hoek, bijvoorbeeld, hoorde iedereen wat een vaste klant de kruidenier vertelde, zonder dat het voor andere wachtenden was bedoeld. Toen iedereen boodschappen deed bij de winkel op de hoek verwierpen mensen geleidelijk meer kennis van elkaar waardoor zij 'familiaal' met elkaar werden. Terecht stellen sommige stadsbewoners dat vroeger 'iedereen iedereen kende', maar 'kennen' betekende dan wel vooral 'kennis hebben over' of 'bekend zijn' met elkaar. Het gaat hier niet om persoonlijke netwerken van duurzame relaties van mensen die elkaar graag mogen.

ontmoeting erg hoog gegrepen. Publieke familiariteit is wel een uitkomst van herhaald ontmoeten. Wie zich ten doel stelt affectieve banden tussen (groepen) burgers te creëren, schiet daarom betrekkelijk weinig op met het organiseren van een jaarlijkse kerstsamenzang op het pleintje of een eenmalig voetbaltoernooi in de wijk. Uit onderzoek blijkt keer op keer dat er maar weinig projecten zijn die erin slagen duurzaam affectieve banden tussen burgers te realiseren op basis van eenmalige ontmoetingen (zie ook bijlage 3). Over de manier waarop herhaalde ontmoeting concreet gestalte kan krijgen, gaat het volgende hoofdstuk.

2.3 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we het overheidsbeleid rondom binding beschreven op drie schaalniveaus (macro-, meso- en microniveau). We hebben vervolgens drie vooronderstellingen besproken waarop dit beleid tenminste ten dele is gebaseerd. Het geheel laat zich samenvatten in onderstaande drie stellingen.

1. Zolang achterstanden van minderheden niet kleiner worden, valt er van een specifiek op verbinden gericht beleid niet veel te verwachten. Verbinden moet samengaan met afnemende achterstanden bij etnische minderheden. Het belang van maatschappelijke kerninstituties als werk en school voor verbinden kan moeilijk worden overschat. Interetnische verbindingen worden sterk positief beïnvloed door zaken als het hebben van werk, doorstromen naar betere banen en succesvol deelnemen aan een opleiding.
2. Gemengd wonen leidt niet vanzelf tot gemengde sociale netwerken. Wel kan er in stabiele, veilige en gemengde wijken, waar herhaalde ontmoetingen plaatsvinden, de publieke familiariteit ontstaan die aan veel verbindingen vooraf gaat. Dit geldt overigens ook de andere onderdelen van de publieke ruimte waar burgers komen, zoals scholen, parken, verenigingen, winkelcentra en vrije tijdsgelegenheden.
3. Korte interetnische contacten hebben de potentie om te leiden tot wederzijds begrip, respect en sympathie, maar zij kunnen evengoed resulteren in het bevestigen of verscherpen van vooroordelen. Opnieuw geldt dat herhaalde contacten de meeste potenties bieden voor verbinden. Al te gemakkelijk veronderstellen beleidsmakers dat (incidentele) meeting leidt tot (duurzame) mating. Al te zeer lijken zij de vriendschapsband te hanteren als model voor verbindingen, vooral op buurtniveau. Beleidsmakers, zo leiden we daaruit af, benutten daarmee onvoldoende de mogelijkheden die er zijn door andere typen verbindingen: transacties, interdependenties en sociabele banden.

In het volgende hoofdstuk zullen we deze drie stellingen vertalen naar enkele algemene richtingen en concrete aangrijpingspunten waarmee de overheid en andere publieke instanties verbinden kunnen bevorderen. De kern hiervan is, dat we een gemeenschap-

pelijke noemer voor verbinden willen uitwerken, die de effectiviteit (in termen van verbinden) van beleid kan vergroten door in te zetten op structurele in plaats van suprastructurele maatregelen.

3 Mogelijkheden voor verbinden op drie niveaus

In het vorige hoofdstuk hebben we het beleid en de onderliggende vooronderstellingen geanalyseerd op drie niveaus. In dit hoofdstuk hanteren we dezelfde indeling voor onze aanbevelingen. De invulling van de RMO is eerder 'infrastructureel' dan 'projectmatig' van aard. Allereerst behandelen we het algemene niveau van het integratiebeleid. We zetten uiteen hoe de voorwaarden voor verbinden kunnen worden gecreëerd door het bestrijden van sociaal-economische achterstanden. Ten tweede gaan we in op het niveau van ontmoetingsruimten. We laten zien hoe het mogelijk is om ruimtelijke en institutionele *gelegenheden* tot verbinden te vergroten. Ten slotte komt het niveau van georganiseerde ontmoetingen in buurt en straat aan de orde. We geven aan dat initiatieven langs andere dan etnische lijnen de grootste kans van slagen hebben. Waar het huidige beleid in hoge mate wordt bepaald door tijdelijke projecten, vullen we deze op zichzelf vaak waardevolle interventies aan met infrastructureel beleid; beleid dat continu en 'vanzelfsprekend' aanwezig is, in de wijk, op scholen en op de overige domeinen van het alledaagse leven. Aan de ene kant kan dit beleid een deel van de bestaande interventies versterken en van een structurele basis voorzien. Aan de andere kant is het minder stigmatiserend en meer inkluderend dan beleid dat etniciteit al dan niet bewust benadert als een onlosmakelijk met de cultuur van de Ander verbonden gegeven.

3.1 Het blijvend belang van arbeidsmarkt en onderwijs

In het vorige hoofdstuk zijn we uitgebreid ingegaan op het overheidsbeleid dat verbinden wil bevorderen. Daarmee bevonden we ons op de sociale dimensie van het integratiedebat: interetnische ontmoetingen, netwerken en contacten. Interactie vindt echter niet plaats in een maatschappelijk vacuüm. Wanneer de ontwikkelingen in de ruimere samenleving de verkeerde kant op gaan, dan valt van verbinden niet veel te verwachten. Deze inzet op 'verbinden' heeft *alleen maar* zin wanneer dit gebeurt binnen een kader dat de meest optimale voorwaarden schept voor die *andere* dimensie van integratie, namelijk de sociaal-economische. We hechten grote waarde aan dit punt, omdat sociaal-economische maatregelen ter bevordering van scholing en arbeidsmarktparticipatie, en ter bestrijding van armoede en inkomensongelijkheid, het dichtst komen bij de aanpak van de problemen die zich zo uitgesproken voordoen in met name de grote steden (zie bijvoorbeeld Engbersen et al. 2005, hoofdstuk 2).

In het volgende gaan we, vanuit het perspectief van verbinden, in op het belang van het bevorderen van de onderwijskansen en arbeidsmarktparticipatie van (autochtonen en) allochtonen, inclusief het bestrijden van discriminatie en institutioneel racisme. Ook gaan we in op het belang van het bevorderen van de beheersing van de Nederlandse taal.

Het verbeteren van de positie van etnische minderheden op de terreinen onderwijs, arbeid en inkomen is een doel op zichzelf. Tegelijkertijd is het aannemelijk dat het verkleinen van achterstanden resulteert in een toename van het aantal contacten dat allochtonen en autochtonen met elkaar onderhouden (zie SCP 2005b en bijlage 3). Juist onder het huidige, ongunstige economische gesternte is het nodig dat de overheid een arbeidsmarktbeleid voert waar allochtonen (en autochtonen) van kunnen profiteren. De arbeidsmarktpositie van etnische minderheden is de afgelopen jaren snel verslechterd (SCP 2005c; SCP 2003). De grote werkloosheid onder minderheden van de vroege jaren negentig is weliswaar verdwenen, maar de werkloosheid neemt, met name onder Turken en Marokkanen, verhoudingsgewijs weer snel toe. Onder meer is het zorgelijk dat hoger opgeleide minderheden er betrekkelijk slecht in slagen om na hun opleiding goede banen te verwerven. Door directe en indirecte discriminatie bij werving en selectie blokkeert de instroom van etnische minderheden tot de arbeidsmarkt (SCP 2003). Bijna 40 procent van de kleine en middelgrote bedrijven heeft bijvoorbeeld geen niet-westerse minderheden in dienst (Stichting Trendmeter 2004). Bovendien verlaten etnische minderheden relatief vaker dan autochtone werknemers voortijdig de arbeidsorganisatie en stromen zij relatief veel minder snel dan autochtonen door naar hogere functies (RegioPlan 2005).

3.1.1 Arbeidsmarktbeleid

Het arbeidsmarktbeleid kan zich op werkgelegenheid in het algemeen of op de werkgelegenheid van specifieke groepen zoals minderheden in het bijzonder richten. Waar tijdens de twee paarse kabinetten sterke aandacht was voor het laatste, ligt het accent sinds het kabinet-Balkenende II op het algemene arbeidsmarktbeleid. Het doel is het algemene arbeidsmarktbeleid zodanig in te richten dat etnische minderheden daarvan evenredig profiteren. Deze koerswijziging heeft, zoals we in het vorige hoofdstuk hebben laten zien, ertoe geleid dat allerlei niet onsuccesvolle maatregelen voor de arbeidsmarktpositie van minderheden zijn afgeschaft. Het regeringsbeleid van de afgelopen tien jaar kent zodoende een eigenaardige paradox. Toen de arbeidsmarkt ruim was en minderheden relatief de minste behoefte hadden aan specifieke ondersteuning, bestonden er veel specifiek op hen gerichte maatregelen. Maar ten tijde van de recessie die in 2001 inzette, heeft de overheid veel van deze maatregelen geschrapt.

Het kabinet is daar in 2005 overigens gedeeltelijk van teruggekomen. Dit is volgens de raad een verstandige zaak, omdat uit beleidsevaluaties en wetenschappelijke studies blijkt dat het specifieke beleid gedeeltelijk effectief is geweest en dat het bovendien nog had kunnen worden verbeterd (zie RegioPlan 2005 voor een overzicht van de mogelijkheden). Specifiek op minderheden gericht arbeidsmarktbeleid is dus zinvol. In het algemeen gaat het daarbij om het bij elkaar brengen van (allochtoon) aanbod en vraag, eventueel via intermediairs. Dit kan langs een aantal wegen.

In de eerste plaats door te investeren in de *aanbodzijde*: de hulpbronnen die werkzoekenden en werkenden gebruiken om vooruit te komen. We weten allemaal dat diploma's essentieel zijn op de arbeidsmarkt. Vandaar dat het cruciaal is om a. te blijven investeren in onderwijs (zie volgende paragraaf), b. aandacht te blijven besteden aan taalbeheersing (zie daaropvolgende paragraaf) en c. meer werk te maken van duale trajecten (leerwerktrajecten), die sinds 2001 in het leven zijn geroepen voor onder meer vmbo-leerlingen. Duale trajecten worden vrij algemeen gezien als de meest succesrijke wijze van integratie, en de RMO juicht het dan ook toe dat het kabinet per januari aanstaande 36 miljoen euro in leerwerktrajecten gaat steken.

Daarnaast biedt *ketenstimulering* kansen. Ketenstimulering betreft projecten waar werken, leren én wonen worden gecombineerd, zoals nu in het woon-leer-werkschip in Rotterdam gebeurt (SEV 2005). Dit voormalige vlaggenschip van de Holland-Amerika Lijn, dat moet worden opgeknapt en onderhouden, biedt (binnenkort) aan ongeveer duizend jongeren een woning plus stageplaats of werk.

Verder is het nodig om de sterk geëtniseerde *zwarte* dienstensector te *verwitten* door legalisatie. De Nederlandse dienstensector voor huishoudelijk werk - schoonmaakwerk, strijken, honden uitlaten, boodschappen doen, kleding naar de stomerij brengen en zelfs koken - is (op papier) veel kleiner dan in andere westerse landen. Met betrekking tot de Verenigde Staten spreken sociale wetenschappers soms van 'duale steden', waar de WASP's (*white anglo saxon protestants*) in de kenniseconomie werken terwijl de zwarten en latino's de economie van huishoudelijke dienstverlening bemensen.

In Nederland bestaat deze gepolariseerde arbeidsmarkt op papier niet tot nauwelijks. Echter, dit verhuult dat dergelijke diensten in Nederland veelal zwart worden verricht, omdat ze 'wit' te moeilijk te organiseren zijn. De prijs voor een zwartwerkende werkster is inmiddels ongeveer even hoog als die voor een witte werkster. Deze ligt in de Randstad rond de 10 euro per uur, terwijl witte werksters ongeveer 11.50 euro per uur ontvangen. Het is daarom zaak om creatief na te denken over de vraag hoe dit reeds bestaande circuit, bijvoorbeeld via het uitkeringsbeleid, het witte circuit in kan worden gehaald. Nu worden uitkeringsgerechtigden met een (gedeeltelijk) werkverband gekort op hun uitkering. Zwart werken is dan aantrekkelijk. Dit kan worden tegengegaan door te werken met een kortingsvrije ruimte binnen de uitkering, of beter door de introductie van een toeslagstelsel (vgl. RMO 2004).

In de tweede plaats kan arbeidsmarktbeleid vorm krijgen door te investeren in de *intermediairs* tussen vraag en aanbod, zoals reïntegratiebedrijven, head hunters en CWI's. Echter, ook (georganiseerde) netwerken kunnen die rol vervullen. Mensen uit achterstandssituaties missen vaak netwerken waarin mensen met hogere functies zijn vertegenwoordigd. Daardoor hebben zij geen toegang tot allerlei voor de arbeidsmarkt vruchtbare kanalen. Het behalen van een diploma lost dat probleem niet op. Sterker: dat kan het juist soms zichtbaar maken. Het gemis aan netwerken kan gedeeltelijk worden ondervangen. Onderwijsinstellingen en verenigingen zouden, eventueel met financiële steun van de overheid, netwerken tussen werkenden en werkzoekenden

kunnen creëren. Of tussen werkgevers en intermediairs, zowel nationaal als lokaal, en zowel op kleine als grote schaal. De variëteit aan mogelijkheden is hier groot. Maar telkens gaat het om het organiseren van alternatieven voor de vanzelfsprekende netwerken waarover veel autochtonen beschikken.

Onderwijsinstellingen zouden bijvoorbeeld van alumni-aangelegenheden een meer serieuze zaak kunnen maken. Een succesvolle doorstroming op de arbeidsmarkt hangt samen met het kennen van de juiste mensen, mores, gedragscodes en wat dies meer zij. Benut daarom de relatie van oud-leerlingen en oud-studenten met hun school of opleiding. Uiteraard gaat het bij het vinden van werk niet alleen om kruiwagens. Maar dat laat onverlet dat de loyaliteit en eventuele dankbaarheid van ex-studenten voor hun opleiding beter kan worden benut. Uit dankbaarheid kunnen (werkende) ex-studenten waarschijnlijk worden gemotiveerd om de mogelijkheden en belemmeringen die zij op hun weg naar de arbeidsmarkt zijn tegengekomen, uit te dragen aan de dan zittende generaties leerlingen en studenten, vooral maar niet alleen van allochtone herkomst. Dit is vooral belangrijk voor het toenemende aantal allochtonen dat wél een hbo- of wo-opleiding afrondt, maar er vervolgens niet in slaagt een functie op het bijbehorende niveau te vinden.

In de derde plaats zijn er mogelijkheden aan de *vraagzijde* van de arbeidsmarkt, dus bij werkgevers. Een van de lastigste belemmeringen voor minderheden op de arbeidsmarkt wordt gevormd door institutioneel racisme. Institutioneel racisme betreft de (vaak ongeschreven) regels en mores binnen een bedrijf of overheidsinstelling die niet intentioneel tegen minderheden zijn gericht, maar in hun consequenties wel nadelig uitwerken voor minderheden. Institutioneel racisme is een in concrete gevallen moeilijk aanwijsbare, maar statistisch wel aannemelijk te maken factor. In individuele gevallen is discriminatie zelden te bewijzen. Hoezeer het ook van belang is dat individuele werknemers die door hun individuele P&O-functionaris (menen te) worden gediscrimineerd, actie ondernemen, zulke acties zullen de invloed van institutioneel racisme op structurele achterstand niet verminderen. Wat wél gunstige effecten kan sorteren, zijn ambitieuze plannen om de werkgelegenheid van groepen minderheden terug te brengen tot landelijke gemiddelden. Dit werkt het beste via convenanten en overige vormen van partnership met werkgevers. Met het 1000-banenplan ten behoeve van Molukkers zijn hier in de jaren negentig bijvoorbeeld positieve ervaringen opgedaan. De kracht van dergelijke samenwerkingsverbanden is dat zij commitment realiseren aan de top en in de praktische uitvoering ruimte laten voor maatwerk. De overheid kan tot slot het *goede voorbeeld* geven. De overheid blijkt als werkgever niet erg toegankelijk te zijn voor etnische minderheden. Er zijn bij de overheid relatief weinig allochtone ambtenaren in dienst, los van de medewerkers in de catering, repro, schoonmaak en huishoudelijke dienst. De 'bij gelijke geschiktheid genieten allochtone kandidaten de voorkeur'-frases mogen zeker bij de overheid niet hol blijven. Maar niet minder belangrijk is dat de overheid krachtig stelling neemt tegen de etniserende arbeidsmarktproblemen en duidelijk aangeeft de verslechterende in-, door- en uit-

stroming van minderheden op de arbeidsmarkt serieus te nemen. De regering kan in Algemene Beschouwingen, nota's, lezingen en publieke optredens niet genoeg onderstrepen hoe betreuenswaardig het is dat allochtonen het op dit moment op alle opleidingsniveaus minder ver schoppen dan autochtonen. En duidelijk maken dat 'de cultuur van allochtonen' die achterstand niet kan verklaren, want daarvoor is de groep allochtonen namelijk te divers. De regering kan deze zorg vervolgens vertalen in ambitieuze convenanten en andere samenwerkingsverbanden met maatschappelijke partijen. Daardoor vestigt en onderhoudt de overheid de norm en komt zij met maatschappelijke partijen overeen dat zij op dit punt hun maatschappelijke verantwoordelijkheid nemen.

3.1.2 Verbinden dankzij onderwijs

Op de langere termijn blijft het onderwijs het allerbelangrijkste aangrijpingspunt voor verbinden, zelfs wanneer dat onderwijs is gesegregeerd. Verschillende onderzoeken hebben duidelijk laten zien dat het opleidingsniveau de belangrijkste bepalende factor is voor integratie (zie onder meer SCP 2003; Van der Laan Bouma-Doff 2005; Jaarrapport integratie 2005).

Er is een duidelijke concentratietrend te zien op de scholen in de (middel)grote steden. Dit is op zich niet wenselijk, maar duidelijk is wel dat deze trend om tal van redenen de komende decennia eerder zal toenemen dan afnemen (zie RMO 2005; Distelbrink 2005). Het spreekt voor zich dat leerlingen van concentratiescholen tijdens schooltijd weinig gelegenheid tot verbinden hebben met kinderen van allochtone (bijvoorbeeld in Kijkduin) of autochtone (Schilderswijk) herkomst. Dit gegeven rechtvaardigt de bestaande pogingen om de onderwijssegregatie te doorbreken (zie Onderwijsraad 2005). Echter, omdat er in de vier grote steden inmiddels een meerderheid aan minderhedenleerlingen is, stuit dit beleid op duidelijke demografische grenzen. Maar ook in situaties van onderwijssegregatie zijn er mogelijkheden tot verbinden. We noemen er twee.

In de eerste plaats kunnen scholieren van verschillende scholen publieke familiariteit opbouwen door via structurele uitwisseling met elkaar bekend te raken. Een voorbeeld is te vinden in Enschede-Noord. In die wijk staan drie scholen die ondanks stedelijke herstructurering uiteenlopende leerlingpopulaties kennen. Deze leerlingen bouwen een zekere publieke familiariteit met elkaar op doordat de lessen gedeeltelijk op andere scholen plaatsvinden. Een van de drie scholen is de locatie voor de sport- en bewegingslessen van alledrie de scholen. Een andere van de drie scholen is de locatie voor dans, zang, toneel of andere culturele lessen. En de derde is de locatie voor handvaardigheidsvakken. Op die manier ontstaan er voor de leerlingen alsnog mogelijkheden voor bekendheid en verbinden, zonder dat de constitutionele vrijheid van de schoolkeuze wordt aangetast.

In Zaanstad wordt uitwisseling van scholieren op een andere interessante manier georganiseerd. Sinds 1996 bestaat daar het uitwisselingsproject 'Logeren om te leren' (LOL). Aan LOL doen vijf Zaanse basisscholen mee. Kinderen van verschillende

scholen en met een andere etnische achtergrond gaan bij elkaar logeren, hetgeen wordt begeleid door de school en ingebed in lessen. De gedachte is dat kinderen door bij elkaar te logeren de dagelijkse gang van zaken in de huishouding zien van een andere, dan hun eigen, cultuur. Het interessante is dat de scholen die aan het LOL-project meedoen qua etnische samenstelling sterk van elkaar verschillen. Van de vijf betrokken basisscholen kan er één (een christelijke basisschool) als 'zwart' gekarakteriseerd worden, met overwegend allochtone leerlingen. Twee andere basisscholen (een openbare en een christelijke) kunnen met slechts tien procent leerlingen van buitenlandse komaf 'wit' genoemd worden. De resterende twee scholen zijn qua etnische samenstelling redelijk gemengd. Het LOL project fungeert als brug tussen de etnisch gesegregeerde basisscholen en brengt kinderen én ouders van witte en zwarte basisscholen in Zaandam Zuidoost jaarlijks in ieder geval voor minimaal één nacht letterlijk dicht bij elkaar.

In zijn reactie op het rapport *Eenheid, verscheidenheid en binding* stelt het kabinet terecht dat uitwisseling tussen scholen, met een chique woord *jumelage* genoemd, een vast onderdeel is van het onderwijsbeleid. Echter, bij veel scholen komt dit in praktijk neer op een eenmalig dagje ontmoeten. Dit is lang genoeg om negatieve beelden te versterken, te kort om familiariteit en bekendheid te genereren en veel te schamel om etniciteit overstijgende identificatiekaders te ontdekken.

Uitwisselingsactiviteiten hebben vanuit het perspectief van verbinden daarom alleen zin onder twee condities. In de eerste plaats: vanzelfsprekendheid en duurzaamheid. Beter is het om een jaar lang gymnastiek te hebben met kinderen van een andere school, waarbij etniciteit geen formele factor is, dan een eenmalige ontmoeting waarin leerlingen met verschillende achtergronden elkaar moeten leren kennen. In de tweede plaats moet een dergelijke vorm van ontmoeten goed worden begeleid en beheerd om ruzies en spanningen te beheersen. Het TOS-plein, waarop we verderop terugkomen, werkt pas als de TOS-baas op zijn taak is berekend. De voetbalcompetitie tussen scholen werkt pas bij goede scheidsrechters en elftalbegeleiders. In een samenleving als de Nederlandse, waarin het denken in etnische termen inmiddels vergaand is doorgedrongen, zijn coaching, begeleiding, het bevorderen van de dialoog en het benadrukken van overeenkomsten in plaats van verschillen tussen mensen van groot belang. Dit vergt van docenten en buurtprofessionals dat zij over de kennis en kunde beschikken om verbindende activiteiten te organiseren en samenwerkingsverbanden mogelijk te maken. En dit vergt van de overheid, dat zij de professionals en overige betrokkenen die zich daarvoor inspannen, ondersteunt en erkent, en waar nodig faciliteert.

Voorts zijn er - met behulp van ouders - mogelijkheden om de effecten van concentratie tegen te gaan, waarvoor ook draagvlak te vinden is. Gedacht kan worden aan een segregatiedoorbrekend woningbouwbeleid (zoals in de Amsterdamse Staatsliedenbuurt is gebeurd), aan vrijwillige afspraken tussen schoolbesturen om allochtone leerlingen evenwichtiger te spreiden (waar verschillende gemeenten met

meer of minder succes aan werken), aan het aantrekkelijk maken van zwarte scholen (een mooi multifunctioneel gebouw, naschoolse opvang, brede school), aan acties om witte ouders als groep te bewegen voor een zwarte school te kiezen en aan het zodanig toerusten van zwarte scholen dat de kwaliteit van het onderwijs op die scholen uitstijgt boven hetgeen elders wordt geboden. Soms blijken dit soort alternatieven te werken. Stimuleer dus de collectieve afspraken tussen ouders, waarmee etnische concentraties op zwarte scholen kunnen worden doorbroken en ondersteun experimenten in het onderwijs die dat proberen. Een voorbeeld is het Meldpunt Schoolkeuze in Amsterdam, waar ouders die bang zijn dat hun school te zwart of te wit zal worden zich kunnen melden en in contact kunnen worden gebracht met ouders met dezelfde zorgen. Op die manier kunnen zij het defensieve mechanisme doorbreken dat mede ten grondslag ligt aan de witte vlucht ("ik heb niks tegen allochtonen, maar als iedereen z'n blanke kinderen van school gaat halen, dan word ik gedwongen dat ook te doen"). Een ander voorbeeld is het initiatief dat ouders stimuleert hun kinderen in allochtoon-autochtoonkoppels aan te melden (kader 4):

Kader 4: Contactadvertentie

Gevraagd: autoch. gez. 2 knd gr. 1+3 zkt. kennism. allocht. gez. omg. R-d Noord voor duo-aanmelding basissch., **aangeboden:** alleenst. Antill. vr, knd gr. 1, zkt, kennism. met autocht. moeder / gezin voor gezamenl. aanmelding Madeliefschool en event. speelkameraadje.

In de derde plaats is het zaak ervoor te zorgen dat goedbedoelde maatregelen niet in hun tegendeel verkeren. Het duidelijkste voorbeeld is te vinden in de voorschoolse educatie en bij de peuterspeelzaal en kinderopvang, die nu om organisatorische en financiële redenen in sterke mate zijn gesegregeerd. Inhoudelijk is er niet veel verschil tussen beide instituties. Er worden kleine kinderen opgevangen waarvoor een programma wordt verzorgd met ontspannende en educatieve elementen. Maar door de specifieke juridische constellatie wordt het ene vooral bezocht door de kinderen van goedopgeleide, doorgaans autochtone ouders, het andere door de kinderen van veelal lager opgeleide allochtone burgers. Door beide voorzieningen in een en hetzelfde wettelijke kader onder te brengen, zou deze onbedoelde en onnodige segregatie kunnen worden opgeheven.

Echter, zelfs in de situatie dat leerlingen elkaar op school nooit tegenkomen, kan de school er toch aan bijdragen dat zij op langere termijn in staat en bereid zullen zijn tot verbinden. Dit doet de school wanneer zij eraan bijdraagt dat allochtone leerlingen verdere vooruitgang boeken in het onderwijs en vervolgens op de arbeidsmarkt. Wat dit betreft doen zwarte scholen het niet slecht: de leerlingen presteren er nauwelijks lager dan op gemengde scholen en zij boeken tijdens hun schoolcarrière relatief de grootste leerwinst (SCP 2003).

3.1.3 Verbinden door gedeelde taal

Het spreken van een gemeenschappelijke taal is een cruciale voorwaarde voor burgers om zich met elkaar te verbinden en elkaar te kunnen verstaan. Het feit dat omstreeks de eeuwwisseling ongeveer een half miljoen minderheden het Nederlands niet of nauwelijks beheerste (TK: kabinetsreactie op commissie-Blok), geeft aan dat dit gemeenschappelijke kader in het verleden niet goed is bewaakt. Het is daarom goed dat het verwerven van de Nederlandse taal een verplichtend karakter krijgt. Het voordeel van een verplichting is dat dit een verplichting naar twee kanten schept: naar allochtonen om Nederlands te leren en naar de overheid om condities te creëren waaronder dit mogelijk is (geen wachtlijsten, bijvoorbeeld). De overheid hoeft de lessen wat de raad betreft niet zelf aan te bieden, maar moet zich er wel van verzekeren dat allochtonen voldoende en hoogwaardige lessen kunnen krijgen. Daarmee bedoelen we niet alleen dat de scholingsplaatsen toegankelijk en kwalitatief goed moeten zijn, maar ook dat de leslokalen op gemakkelijk te bereiken locaties liggen en dat de lestijden te combineren zijn met kinderopvangschema's en werk- en zorgtaken.

Interessant is overigens dat begin jaren negentig migrantenorganisaties in Rotterdam daarvan voorstanders waren.¹³ Zij hadden de indruk dat een verplichte taal- en integratiecursus zou betekenen dat de overheid ook wachtlijsten moest bestrijden en voldoende cursusplaatsen moest creëren, volgens het principe van 'verplichting naar twee kanten', net als bij de leerplicht.

Een verplichting kan bovendien bevrijdend werken voor vrouwen die van hun echtgenoten niet aan taalcursussen mogen deelnemen. Hoe vaak dit precies voorkomt is onbekend, maar het komt voor (zie kader 5). Een overheid die verbinden wil realiseren, dient taallessen dus als een belangrijk speerpunt van beleid te houden en het verplichtend karakter ervan te handhaven of zelfs uit te breiden.

Kader 5: Fatima wil graag dat de Minister taallessen afdwingt

Fatima is moeder van vijf zoons; ze kwam een jaar of twaalf geleden uit een klein dorp in Marokko naar Nederland en woont sindsdien in een binnenstadswijk in Rotterdam die geen achterstandscore heeft. Het gezin woont in een vierkamerbovenwoning, waar het schaarse meubilair en de beperkt gevulde koelkast getuigen van de moderne armoede van een groot gezin met een uitkering. Fatima kan niet lezen en schrijven, want is nooit naar school geweest. Ze heeft zichzelf een beetje Nederlands geleerd en spreekt het voldoende om met enkele autochtone burens wat te kunnen communiceren en zelf naar de dokter te gaan omdat ze nu 'echt niet kinderen' meer wil, maar niet genoeg om goed de problemen met haar opgroeiende zoons met het Consultatiebureau door te spreken. Want Fatima heeft het 'heel moeilijk', zoals ze zelf zegt, en is 'altijd moe, ik altijd moe'. Het Consultatiebureau antwoordt op de vraag van een autochtone kennis of ze weten van de problemen van haar oudste zoon, die in toenemende mate op straat hangt en 'hij niet

¹³ De discussie over verplichten werd gevoerd over wat toen het Project Integratie Nieuwkomers heette.

luisteren', dat ze een dossier over het gezin hebben en 'ervan weten'. Hoewel Fatima denkt dat 'iemand moet helpen mijn zoon', kan ze de stap niet zetten om een maatschappelijk werker te bellen, van wie ze via haar kennis het nummer kreeg: bang dat haar man erachter komt. En geen van de instituties die het gezin kennen, beschouwen het kennelijk als ontspoord genoeg om zelf hulp te initiëren. Fatima's man is weinig thuis, 'altijd koffiehuis', maar controleert op afstand. De mobiele telefoon blijkt een uitkomst voor Fatima: ze hoeft niet langer binnen te blijven, maar kan bluffen waar ze is als hij haar belt. Als Fatima met twee Marokkaanse vriendinnen, die wat meer vrijheid hebben, op weg naar de Wibra hoort dat de Minister het leren van Nederlands verplicht wil stellen voor mensen met een uitkering, vraagt ze onmiddellijk 'Vrouw ook? Vrouw ook?' Ze wil graag weten of de Minister ook haar man zal korten op zijn uitkering als hij haar niet laat gaan, en wanneer ze dan kan beginnen, want als het geld gaat kosten zal hij z'n principes wel laten varen: 'Hij al lang hier, hij net als Nederlands.' Of het zover zal komen is gezien de bezuinigingen op het Nederlands taalonderwijs echter maar de vraag.

(Bron: Ongepubliceerd etnografisch onderzoek T. Blokland)

Samengevat acht de RMO het vanuit het perspectief van verbinden van cruciaal belang dat de sociaal-economische positie van minderheden verbetert. Beleid op de terreinen van scholing, taalonderwijs en werkgelegenheid komt uiteindelijk het dichtst bij de aanpak van de problemen die zich voordoen in met name de grote steden. Als de overheid erin slaagt daarin verbetering te realiseren, krijgt zij 'verbinden' er als het ware gratis bij.

3.2 Ontmoetingsruimten

3.2.1 Vanzelfsprekende, multifunctionele en levensloopbestendige ontmoetingsruimten
 Hoewel zomaar kortstondig contact stimuleren weinig op zal leveren, staat daar tegenover dat wil er überhaupt sprake kunnen zijn van contacten, laat staan relaties, er eerst 'sociaal verkeer' moet bestaan. Mensen moeten met andere woorden kunnen komen tot het omzetten van statistische ontmoetingskansen in kansen op netwerken en andere mooie dingen *door* ontmoeting. Welke ontmoetingen spin-offeffecten zullen hebben, hangt ons inziens vooral af van de vraag of de organisatie van ontmoetingen tot eenmalige, kortlopende of weinig frequente initiatieven leidt of juist tot herhaalde ontmoeting. Verbinden kan dus onder meer betekenen dat wordt gezocht naar mogelijkheden om van incidentele ontmoetingen herhaalde ontmoetingen te maken. In 'Vertrouwen in de buurt' constateert de WRR terecht dat het belang van alledaagse ontmoetingsplekken is onderschat (WRR 2005: 216). Er ligt een uitdaging om het WRR-advies, waarin staat dat dergelijke ontmoetingsplekken moeten worden gecreëerd, verder te doordenken. Zulke ontmoetingsplekken zijn niet altijd succesvol in het bieden van een identificatiekader (voor identificatie *en* distantie, voor vertrouwen *en* wantrouwen). Terrasjes, een voorbeeld bij de WRR, roepen bij sommige mensen

warme gevoelens op, maar zijn niet het domein van alle gebruikers van de stedelijke ruimte. Bovendien genereert terrasbezoek niet zonder meer publieke familiariteit, soms zelfs in tegendeel (May 1996).

Volgens de raad is een van de belangrijkste voorwaarden voor publieke familiariteit gelegen in ontmoetingsruimten die impliciet in plaats van expliciet op de bevordering van integratie zijn gericht. Dat zijn ruimten waar mensen elkaar ontmoeten omdat zij *andere* redenen hebben dan die welke gewoonlijk onder het kopje van 'integratie' worden verstaan om zich naar die ruimten te begeven. Het gaat om de vanzelfsprekende redenen die onderdeel zijn van alledaagse routines. We gaan dus een stap verder dan in ons vorig advies, waarin we meer algemeen spraken over het bevorderen van 'het ontmoetingsaspect' of 'mechanismen waardoor mensen elkaar tegenkomen' (RMO 2005: 70).

Vanzelfsprekende ontmoetingsruimten moeten aan een aantal voorwaarden voldoen om als stimulerende verbindingskanalen te kunnen functioneren. Allereerst zou het moeten gaan om *multifunctionele* ontmoetingsplekken, en dan wel zo dat niet een veertiendaagse bingo de autochtone vrouwen op woensdagavond naar het buurthuis brengt, de werkgroep sociale veiligheid er op donderdagavond vergadert en de Turkse bewoonsters er op maandagmorgen taalles krijgen. De 'ons kent ons'-kringetjes blijven dan ontstaan en er komt nauwelijks nieuwe publieke familiariteit tot stand.

Ten tweede zouden het *vanzelfsprekende* ontmoetingsruimten moeten zijn. Het zijn openbare ruimtes, instituties, voorzieningen of zelfs commerciële bedrijven waarheen allochtonen en autochtonen niet perse moeten willen gaan om de ander te ontmoeten om er toch te komen. Jacobs (1961) constateerde reeds dat een park dat naast groenvoorziening ook de kortste weg van A naar B is, beter functioneert dan een park aan een fysieke grens zoals een spoorbaan of een grote weg. Parken en pleinen hebben centrale functies, geen opvulfuncties. Om vanzelfsprekend te kunnen zijn, dienen plaatsen ook bereikbaar te zijn. Problemen die we met integratie verbinden, hebben soms gewoon een *logistieke* component. Als het voor autochtone autobezittende ouders al moeilijk is om hun kinderen over de voetbalclubs, hockeyteams en pianolessen van de stad te verdelen, hoe moet het dan met Habiba nu Sherif, haar oudste zoon van zes, op basketbal is gegaan aan de andere kant van de stad? Omdat haar man een nieuwe baan heeft en op woensdagen weg is en omdat ze zelf geen auto rijdt, laadt ze nog twee keer haar zoon en twee dochters de tram in om hem via twee overstaphaltes naar de basketbal te brengen. Bij de derde keer rekent ze uit wat haar dat aan reisgeld en tijd kost en hangt Sherifs basketbalcarrière aan een zijden draadje.

Ten derde hebben ontmoetingsruimten een *langetermijnperspectief* nodig: hoe voorkom je dat het jonge middenklassenstel met een peuter toch verhuist naar een nog kindvriendelijker buurt, nadat ze eerst drie jaar van publieke familiariteit hebben

opgebouwd met andere peuterouders bij de lokale wipkippen? De openbare ruimte voor hen inrichten is mooi, maar het middenklassegezin dat nu nog gecharmeerd is van de wipkip denkt anders over de openbare ruimte als hun kleuter tien jaar verder is. Publieke familiariteit in de buurt vereist geringe verhuisgeneigdheid, omdat herhaalde vanzelfsprekende ontmoetingen zich anders niet kunnen voordoen. Zulke stabiliteit valt eerst te bewerkstelligen als we niet langer nadenken over de inrichting van de openbare ruimte voor bestaande gebruikersgroepen, maar ook voor die groepen op de langere termijn. Woningbouwcorporaties die nadenken over de levensloopbestendige buurt doen dat hier en daar ook al, maar zij zijn niet de enige spelers. We redeneren bepaald niet vanuit het ruimtelijke determinisme dat goede planning van de openbare ruimte vanzelf wel integratie zal brengen. Omgekeerd geldt wel dat onzorgvuldige of ondoordachte inrichting van de openbare ruimte de potentie om vanzelfsprekende ontmoetingsruimte te worden, in de kiem smoren.

Ontmoeten verbindt nog niet, maar herhaalde ontmoeting kan leiden tot familiariteit, en familiair zijn met anderen kan de nodige kennis verschaffen voor verbinden in allerlei vormen. Waar het ons vooral om gaat, is dat de potenties van multifunctionele ontmoetingsruimten nog onvoldoende worden onbenut. Een Rotterdamse speel-o-theek bijvoorbeeld telt veel (werkende) autochtone ouders onder hun leners, maar op de doordeweekse koffie- en sjoelochtenden treft men vrijwel uitsluitend allochtone moeders. Simpele planning van activiteiten waardoor deze synchroon in plaats van gescheiden lopen, lijkt een eenvoudige en kansrijke manier om te verbinden. Ook kunnen cultuurinstellingen voor jongeren, zoals muziekscholen, jeugdtheateropleidingen en kunstklasjes, van wier aanbod vooral de beter opgeleide autochtone bewoners profiteren, uit hun statige locaties treden om hun programma's onder andere daken aan te bieden. Nu hebben zulke instellingen veelal centrale stedelijke locaties die met name voor kinderen van de achterbankgeneratie goed zijn te bereiken. En omdat die kinderen toch de wijk uit gaan om te participeren, hoeft dat goedbeschouwd niet perse naar een centrumlocatie. Ook dit zorgt voor statistische ontmoetingskansen. Wat de mensen die elkaar dan wel tegen het lijf lopen vervolgens van die verbindingen maken, valt niet te sturen. De statistische ontmoetingskans wordt dan echter een reële kans op het aangaan van relaties, omdat er ruimte voor ontmoeting is.

Het gaat hier overigens niet alleen over fysieke ruimten als ontmoetingsruimten, maar evenzeer om instituties en verenigingen. Er bestaan indicaties - maar er is weinig onderzoek hiernaar gedaan - dat bredere verenigingen 'werken' in termen van verbinden. Uit een case-onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat allochtonen die participeren in georganiseerde belangenbehartiging in de buurt ook significant meer autochtonen, zij het laag opgeleide autochtonen, tot hun netwerken kunnen rekenen. Mogelijk kunnen zij in *andere* opzichten iets aan die netwerkleden hebben (Blokland 2004). Dit kan, naast andere redenen (Lelieveldt en Van der Kolk 2005: 37), een reden zijn om buurtgerichte organisaties te stimuleren en te steunen in plaats van erop te bezuinigen. Structurele programma's voor participatie zijn daarom te verkiezen boven issuegeoriën-

teerde projecten van korte duur, waarin mensen verbinden lastig blijft. Zie hier opnieuw het belang van het hebben van werk en het deelnemen aan onderwijs: de werkplek en de school zijn bij uitstek *vanzelfsprekende* en *multifunctionele* ontmoetingsruimten. Als vanzelfsprekende ontmoetingsruimte schept de werkplek contacten tussen allochtonen en autochtonen die er anders misschien niet zouden zijn geweest. De werkplek is bovendien een multifunctionele ontmoetingsruimte, omdat allochtonen en autochtonen elkaar hier om andere redenen ontmoeten dan 'integratie', zoals 'geld verdienen', 'de patiënt beter maken', 'zelfontplooiing', 'iets om handen hebben', et cetera.

3.3 Verbinden langs andere lijnen

Het huidige 'bindingsbeleid' en veel van de huidige 'bindingsprojecten' zijn zoals gezegd gericht op het bevorderen van de contacten tussen allochtonen en autochtonen, uitgaande van de idee dat dit goed is voor het wederzijdse begrip of, nog verdergaand, voor het ontstaan van wederzijdse hulprelaties (zie bijlage 3). Deze verwachting is in veel gevallen te hooggespannen. Sterker nog, door interetnische contacten in de buurt kunnen mensen juist ook ontdekken dat ze elkaar niet aardig vinden, wat weer kan uitmonden in vijandigheid, angst of discriminatie.

De laatste jaren zijn in de Nederlandse steden veel integratieprojecten georganiseerd waarin etniciteit als thema centraal stond. Het voorbeeld bij uitstek is de multiculturele straatbarbecue, waar autochtonen en allochtonen met elkaar leren eten en zodoende leren begrijpen wat er 'anders' is aan de ander. Etniciteit wordt dan een statisch gegeven. Het leidt tot reïficatie van etniciteit, dat bovendien wordt gelijkgesteld aan een gegeven cultuur. De scheidslijnen tussen statische culturen worden zo eerder scherper getrokken dan dat ze worden overbrugd. Voor het bevorderen van (beklijvend) interetnisch contact kunnen publieke instanties zich ons inziens beter richten op het activeren van allochtonen en autochtonen *op andere dan etnische* gronden, zoals zekere gedeelde belangen of interesses.

Veel projecten voor interetnische ontmoetingen op lokaal niveau, zoals we in het vorige hoofdstuk hebben laten zien, gaan verder uit van *aardigheid* en *gelijkwaardigheid*. Echter, bij integratieprojecten is van gelijkwaardigheid van begin af aan geen sprake. De belangen en de maatschappelijke posities van de allochtonen en de autochtonen zijn juist ongelijk. Het is volgens ons dan ook vruchtbaarder om aan te grijpen op de andere drie typen verbindingen: sociabele banden, transacties en interdependenties.

3.3.1 Sociabele banden door etniciteit overstijgende activiteiten

Sociabele banden zijn relaties waarin mensen wederzijds erkennen dat zij tot hetzelfde behoren, bijvoorbeeld dezelfde kerk of voetbalvereniging, zonder dat deze relatie verder een persoonlijke of emotionele lading heeft. Zij kunnen zo verbonden zijn zonder elkaar ooit te spreken. Ze schuifelen iedere zondag door dezelfde kerk op weg naar hetzelfde bankje en spreken elkaar pas aan wanneer ze elkaar volstrekt ergens anders toevallig tegen het lijf lopen. Dit type verbinding kan interetnisch zijn, namelijk wanneer mensen daarbij etniciteit overstijgende identificatiekaders hanteren.

Verbinden via etniciteit overstijgende identificatiekaders betekent het zoeken naar verbindingen op een andere dan de etnische dimensie. De manier waarop wij ons met anderen identificeren hoeft niet samen te hangen met etniciteit, *tenzij* we er voortdurend aan worden herinnerd dat we tot een bepaalde etnische groep behoren, bijvoorbeeld omdat anderen ons zo categoriseren en ons als zodanig aanspreken. Van Habiba (zie kader 1) wordt op het schoolkerstfeest al gauw harira verwacht en geen hutspot of friet met mayo. Surinaamse deelnemers aan een buurtvergadering over onveiligheid worden aangesproken op het ongewenst gedrag van Surinaamse drugsverslaafden, Marokkaanse buurtvaders moeten Marokkaanse hangjongeren in toom houden en een Kaapverdiaanse hoger opgeleide vrouw komt in allerlei besturen terecht, omdat men haar als boegbeeld voor een multicultureel en progressief ideaal heeft ontdekt. In deze voorbeelden wordt etniciteit steeds gelijkgesteld aan een omvattende coherente cultuur en tot de grootste gemeenschappelijke deler - en verdeler - gemaakt. Het zou zinniger zijn te zoeken naar verbindingsmogelijkheden langs *andere*, gemeenschappelijke noemers. Zaalvoetbalcompetities (niet toernooien!) tussen wijken op Rotterdam-Zuid zijn hiervan een aardig voorbeeld, omdat ze over *voetballen* gaan. En kunnen nog beter worden als wijken als Kralingen, Prinsenland en andere blanke wijken ook aan dergelijke programma's zouden meedoen. We hebben weliswaar in ons eerdere advies opgemerkt dat menging op het sportveld niet tot sociaal-culturele menging buiten het veld lijkt te leiden, maar dat neemt niet weg dat *herhaalde* sportieve ontmoetingen vanzelf verbinden: al was het maar omdat men zich heerlijk met z'n allen kwaad kan maken op de scheidsrechter. Overigens, onderzoek naar sport en etniciteit laat zien dat etnische verschillen ook een bron van agressie kunnen zijn (Janssens en Bottenburg 1999; Veldboer, Boonstra en Duyvendak 2003). De scheidsrechter wordt dan ontzien en de sporters maken zich op een bepaald niet heerlijke manier kwaad op elkaar. Om deze potentiële spanning in goede banen te leiden, is daarom een serieuze en goede begeleiding noodzakelijk. Verder kunnen maatschappelijke organisaties en instituties in opvoedingssituaties zoals op scholen en verenigingen belangrijke waarden als respect, conflictmanagement en 'mediation' technieken proberen aan te leren om de kansen daarop in het verdere leven van kinderen en te jongeren te vergroten.

Interessant zijn in dit verband de recente initiatieven van woningcorporaties om 'leefstijlen' te gebruiken bij woningtoewijzing (zie ook RMO 2005). Er is niet onmiddellijk gezegd dat dit mensen verbindt, maar het zou voor de buurtgerichte Habiba (zie kader 1) wel betekenen dat de enige autochtoon in het portiek niet een aardige, maar afstandelijke rechtenstudent hoeft te zijn. Zulke initiatieven doen namelijk precies dat: het negeren van etniciteit als a priori relevant voor wie mensen zijn en hoe zij leven. Onderzoeken naar woonvoorkeuren geven aan dat wonen een vorm van identiteitsbeleving is en dat mensen derhalve graag in een buurt wonen met anderen met wie zij zich positief associëren (Buys en van der Schaar 2004; RMO 2005: 109). Er is echter geen a priori reden waarom men zou hoeven verwachten dat mensen die etnisch gezien anders zijn in hun leefstijl van elkaar zouden verschillen. In de publieke perceptie worden etniciteit en leefstijl echter al snel en ten onrechte gelijkgesteld.

Opvoedingsondersteuning is een derde voorbeeld. Een cursus 'grenzen stellen' voor ouders van peuters kan gericht zijn op het aanleren van trucs om te voorkomen dat een peuter zich krijsend over de vloer van de supermarkt rolt (een fenomeen dat zich in alle lagen van de bevolking schijnt voor te doen), maar vervult tegelijk een functie doordat ouders met dezelfde dilemma's met elkaar communiceren over handige oplossingen. In je eentje een boek over grenzen stellen raadplegen kan natuurlijk ook, maar levert niet dezelfde soort informatie en mogelijkheden op om ideeën te toetsen. Terloops bieden zulke netwerken, mits men geregeld bij elkaar komt, potenties voor speelkameraadjes, het verkopen van kleding en speelgoed en het attenderen van elkaar op weer andere dingen. Zulke sociale relaties hebben niet alleen de functie van het leren van elkaar over opvoeden, maar vervullen tevens een functie in het kennis laten maken van autochtonen en allochtonen met elkaar onder een gemeenschappelijke noemer. Deze noemer overstijgt de factor etniciteit, *mits* autochtonen en allochtonen gezamenlijk deelnemen. Dat is overigens over het algemeen geen praktijk.

Het voorbeeld van de opvoedingsondersteuning laat zien dat er veel mogelijkheden tot interetnisch verbinden kunnen worden gezocht in de *levensloop*. Zo valt te denken aan alles wat te maken heeft met jeugd en gezin, van de verloskundigenpraktijk en het consultatiebureau tot de kinderopvang, de openbare bibliotheek en de oudervereniging. Dergelijke plekken hebben potenties om ouders te verbinden, zoals alles wat te maken heeft met ouder worden dat eveneens voor ouderen zou kunnen doen. Hetzelfde geldt bij verenigingen. Niet toevallig zijn vooral vrouwenprojecten in de inventarisatie van Snel en Boonstra succesvol in hun etnische overstijging (zie bijlage 3): vrouwen worden daar expliciet op een andere dan hun etnische identiteit aangesproken. Tegelijk zijn er ook bij patiëntenverenigingen, homo-organisaties en gehandicaptenorganisaties ongetwijfeld zulke potenties.

Er zijn veel eenvoudige manieren denkbaar om de kansen op verbinden onder de gemeenschappelijke noemer van de specifieke situaties van dat moment in levensfasen te vergroten. Natuurlijk zullen er autochtonen zijn die menen dat zij niks aan allochtonen hebben, omdat die achterlijk zouden zijn. En natuurlijk zijn er allochtonen die menen dat autochtonen te zedeloos, te weinig strikt en te makkelijk met hun kinderen zijn om met hen over hun eigen kinderen te communiceren. Maar dat neemt niet weg dat 'levensfase' een relatief gemakkelijke gemeenschappelijke noemer is die, *mits men daarop ook zo inzet*, los van etniciteit kan staan.

Een laatste opmerking die we hier willen maken, betreft de wijze waarop mensen binnen instituties als scholen en verenigingen worden aangesproken. Verenigingen, scholen en andere instituties behoren tot de domeinen waar kan worden verbonden. Een niet nader te noemen montessorischool in een grote Nederlandse stad is er tot op heden in geslaagd haar leerlingenpopulatie betrekkelijk 'wit' te houden, omdat zij onder meer Marokkaanse ouders te verstaan geeft dat hun schoolsysteem ongeschikt is voor hun kinderen omdat het niet past bij 'hun cultuur'.

De deelname van minderheden aan en kennis van maatschappelijke organisaties en instituties is voor velen op dit moment een bron van zorg. Het boek van journaliste Kleijwegt over een groepje allochtone ouders in Amsterdam-West, waar Mohammed B. vandaan komt, verbeeldt deze zorg om de kennis van Nederland bij minderheden (Kleijwegt 2005). Het boek laat zien dat de laagopgeleide, allochtone ouders met wie Kleijwegt sprak, geen idee hadden wat hun kind op school deed of zelfs naar welke school het kind ging. De afstand tussen de wereld thuis en buiten lijkt groot. Juist deze spanning tussen de wereld in huis en buitenshuis is volgens sommige onderzoekers (zie bijvoorbeeld Pels 2003) een bron van spanning en problemen voor vooral Marokkaanse jongens. Natuurlijk zouden weldenkende ouders (hier of waar dan ook) met het oog op de toekomst van de kinderen moeten investeren in het kennen van de kennisindustrie waaraan zij hun kinderen toevertrouwen. Maar tekenend is ook dat het onderwijzend personeel in de loop der tijd zo onder druk is komen te staan dat de school zelf onvoldoende mogelijkheden heeft om te verbinden met ouders, en het initiatief tot het volgen van school en schoolprestaties in toenemende mate bij de 'mondige burger' is komen te liggen. In bepaalde omstandigheden blijkt die burger toch heel wat minder mondig te zijn. Als vervolgens klasse en etniciteit in toenemende mate samenvallende gronden voor sociale ongelijkheid zijn omdat de 'onderklasse' etniseert, kan men zich afvragen of onderwijzers en leraren voldoende tijd, geld en ruimte in het programma hebben om de rol van 'verbinder' - of in de termen van ons eerste rapport over integratie, van 'overbruggend leider' - te kunnen vervullen. Centrale instituties als de school dreigen zo hun belang als identificatiekaders te verliezen, omdat zij niet meer over voldoende mogelijkheden beschikken om die potentie om te zetten in feitelijk verbinden onder een gemeenschappelijke noemer.

Kader 6: Een voorbeeld van overbruggend leiderschap uit het basisonderwijs

Jeltje was ooit maatschappelijk werkster, werkte vervolgens jaren in de opvoedingsondersteuning en is de moeder van vijf kinderen met wie ze, samen met haar Ghanese man, op een vierkamerbovenwoning in een Rotterdamse achterstandswijk woont. Jeltje wilde meer, werd klassenassistent en ging vervolgens naar de pabo. Ze verwezenlijkte zo een droom uit de jaren dat ze nog op de huishoudschool zat. Jeltje staat voor groep 1 en 2. Ze heeft uitgesproken ideeën over de wijze waarop bij haar op school met de steeds meer 'verkleurde' leerlingenpopulatie wordt omgesprongen. De formele ouderavonden worden altijd slecht bezocht. Anders dan andere leerkrachten laat Jeltje moeders 's morgens het klaslokaal binnenkomen en babbelt ze uitvoerig met deze of gene. Ze kent, zo beweert ze, alle moeders en een enkele vader. 'Natuurlijk' is haar directeur van mening dat ze onmiddellijk met de les zou moeten beginnen en dat ouders het belang van het lesgeven en de rust in het klaslokaal zouden moeten accepteren, en fronsen collega's hun wenkbrauwen over haar stijl van omgang met ouders. Maar ze heeft nu 'een keer het gevoel dat het werkt' om het zo te doen, want ze weet uit het sociaal-cultureel werk hoe moeilijk het is 'mensen zo gek te krijgen' dat ze 'een beetje mee doen', en hoewel ze niet bepaald het

type is dat zich in wetenschappelijk onderzoek verdiept, voelt ze aan dat een goed gevoel van ouders over wat er in de klas gebeurt en de kansen om te zien wat daar gebeurt het makkelijker maken voor 'haar' kinderen om te leren en om eventuele problemen te bespreken. Zo heeft ze een Marokkaans meisje in de klas dat midden in de winter op slippers naar school kwam. Haar collega's praatten onder elkaar - maar niet met de moeder - over die Marokkanen en 'wat een trieste situatie het was dat het meisje op slippers kwam'. Niemand 'stak een vinger uit': 'die begonnen gelijk van, Marokkaans, Marokkaans.' Jeltje, daarentegen, sprak bij de eerstvolgende gelegenheid - ongetwijfeld een van die rommelige eerste twintig minuten van een dag waarop ze uiteraard te laat met het lesprogramma begon - de moeder van de kleuter aan als moeder met een kind op slippers. Ze vroeg haar simpelweg waarom het kind geen schoenen had 'zoals je dat bij een Nederlander ook zou doen' en kwam erachter dat de vrouw grote financiële problemen had. Jeltje vertelde haar dat zij zelf vijf kinderen had en alles wist van een krappe beurs, maar dat er dan maar wat anders moest worden gelaten, want koude voeten in de winter, da's niks.

Bron: ongepubliceerd etnografisch materiaal, T. Blokland

Samengevat: het gaat mensen bij etniciteitoverstijgende relaties niet *om* de relaties zelf, maar om het tezamen met anderen verwezenlijken van doelen of interesses die men alleen niet kan bereiken. In de inhoud van de verbindingen die burgers tot stand brengen, zal ieders 'cultuur' ongetwijfeld een rol gaan spelen. Over die inhoud gaat de overheid echter niet. Bovendien is de inzet van onze ideeën over vanzelfsprekende, herhaalde en/of multifunctionele ontmoetingen niet dat men affectieve banden met elkaar vormt, maar dat sociabele banden kunnen ontstaan: het type relaties waarin de ander niet primair persoonlijk relevant is - al kan dat wel zo uitpakken - maar waarin men een gemeenschappelijke interesse, probleem of situatie deelt. Dergelijke relaties zijn dus meer dan alleen maar 'leuk', omdat men bijvoorbeeld samen koffie drinkt. Ze bieden ook mogelijkheden voor - laten we zeggen - het samen met anderen participeren in de politiek of de belangenvertegenwoordiging, zoals in bewonersorganisaties of patiëntenorganisaties.

3.3.2 *Transacties*

Achter veel verbindingenprojecten gaat de aanname schuil dat deelnemers er op voet van gelijkwaardigheid aan deelnemen. Deze aanname verhult echter de kern van de zaak: er zit een scheefheid in de belangen van autochtonen om contacten op te bouwen met allochtonen, en vice versa. Wanneer die scheefheid er niet zou zijn, dan zouden die projecten ook niet worden georganiseerd.

Sommige allochtonen kunnen het weliswaar leuk vinden om autochtonen tot hun netwerk te rekenen, maar zij hebben ook een instrumenteel belang. Toegang tot allerlei hulpbronnen in de Nederlandse samenleving kan immers eenvoudiger zijn als je relaties hebt met autochtonen. Wat voor andere inhoud de relatie ook mag krijgen, een instrumentele dimensie zit er al gauw in: naast sociabele of affectieve banden zijn transactionele aspecten van belang.

Maar dat geldt voor autochtonen minder gauw. Zeker autochtonen met stevige maatschappelijke posities hebben in de praktijk vaak weinig belang bij het aanknopen van verbindingen met allochtonen. Voor het aanboren van hulpbronnen hoeven zij dat doorgaans niet te doen. Ook autochtonen onderling hebben uiteraard niet in gelijke mate toegang tot allerlei hulpbronnen, zoals de vaardigheid om bureaucratieën de oren te wassen, zinvolle steun te geven of de weg weten te vinden naar rechtsbijstand of een medische second opinion. Echter, de sociale mobiliteit en de in het algemeen betere maatschappelijke positie van autochtonen maakt de *kans* dat zij over zulke hulpbronnen beschikken aanmerkelijk groter. Sociaal wetenschappelijk onderzoek laat keer op keer zien dat er een verband bestaat tussen 'cultureel kapitaal' (opleiding et cetera), 'sociaal kapitaal' en 'economisch kapitaal' (zie Bourdieu 1983; Coleman 1974).

In plaats van te verwachten dat autochtonen belangeloos hun vriendenkringen zullen uitbreiden met allochtonen, ligt het ons inziens dan ook meer voor de hand te zoeken naar kaders om allochtonen en autochtonen te verbinden door transacties gebaseerd op rationele ruil. Reciprociteit of wederkerigheid is een belangrijk mechanisme voor duurzame ruilrelaties. Ongelijkheid in toegang tot hulpbronnen langs lijnen van allochtoon versus autochtoon, gekoppeld aan klasse, bemoeilijkt de totstandkoming van reciprociteit. Daardoor bouwen relaties geen 'gunstenbank' ('favorbank') op die duurzaamheid geeft, omdat de geveer van sociale steun belang heeft bij het continueren van de relatie om in de toekomst opgebouwd krediet te kunnen verzilveren. Een van de partijen zal het contact dood laten bloeden. Dat hoeft niet perse de geveer te zijn, maar dat kan ook degene zijn die hulp heeft ontvangen, omdat hij of zij zich in toeneemende mate ongemakkelijk voelt bij zijn of haar onvermogen om te retourneren.

Waar er buiten een intermediair om geen transacties plaatsvinden, kan de overheid zich als zo'n intermediair opstellen. Enkele voorbeelden uit de Verenigde Staten kunnen dit illustreren. De hoge kosten van een studie aan Yale University vangen sommige studenten op door deel te nemen aan een programma, waarin zij gekoppeld worden aan gezinnen in achterstandssituaties. Gedurende de gehele drie jaar van hun studie bezoeken deze studenten geregeld het gezin. Zij 'adopter' het gezin als het ware. Het doel hiervan is het verbreden van 'uitzicht' (*window to the world*) naar twee kanten: door het uitvoeren van sociale activiteiten (met de kinderen een uitstapje maken, samen eten koken), maar ook door te begeleiden bij bureaucratische gevechten, belastingformulieren, schooladviezen, huiswerk of collegeaanmelding. Gezien de populatie van Yale enerzijds en New Haven anderzijds zijn deze contacten vrijwel altijd interetnisch, interraciaal of tenminste overbruggend tussen klassen.

In Nederland kennen we dergelijke projecten wel voor bijvoorbeeld tienermoeders - en die zijn ook al snel interetnisch. Het Amerikaanse project onderscheidt zich echter op een belangrijk punt: in ruil voor hun inzet krijgen de studenten een reductie op hun collegegeld. Hier komt nog bij dat ze in dit werk een stuk alledaagse praktijk tegenkomen waar geen collegedictaat aan kan tippen; hun inzet kan ook buitenge-

woon leerzaam zijn. Hierdoor hebben de studenten niet alleen een ideëel, maar ook een instrumenteel belang om aan dit programma mee te doen. Dit transactionele aspect onderscheidt dit initiatief nadrukkelijk van vrijwilligerswerk *pur sang*.¹⁴ Dit laat onverlet dat de contacten wel degelijk kunnen uitgroeien tot goede vriendschapsbanden, en als men elkaar zelfs niet een beetje aardig vindt loopt zo'n project natuurlijk ook gauw stuk, maar de *inzet* is van transactionele aard.

Een ander voorbeeld is LEAP (Leadership, Education, Athletics, Partnership). Het is een naschools programma gericht op huiswerkbegeleiding, leesbevordering en zinvolle invulling van vrije tijd voor kinderen van zeven tot veertien. Bij LEAP brengen groepjes kinderen, onder leiding van een ouderejaars middelbare scholier en een collegestudent, gedurende het schooljaar hun naschoolse uren en hele dagen in de vakantieperiode door. Dit programma gaat sterk uit van het idee van rolmodellen en is daarom niet nadrukkelijk of zelfs vaak niet interetnisch (de counselors zijn veelal zwarte studenten van staatsuniversiteiten die niet zo ver verwijderd zijn in afkomst van de kinderen in de armste wijken waarmee ze werken). Dat is een specifieke keuze in die specifieke context, waarop ook wel wat valt af te dingen. De counselors in dit programma worden ten dele betaald, maar ontvangen daarnaast ook training en begeleiding bij toelatingstesten voor een keuze van universiteiten of colleges. Ze worden ontslagen als ze onvoldoende scores op school of de universiteit en zien een deel van de kosten van hun studie door het programma betaald. Het AmeriCorps-programma, dat nu overigens onder de Bush regering sterk is ingekrompen, betaalt ten dele mee aan LEAP, zoals het ook meebetaalt aan onderwijs voor gevangenen, mentorsystemen voor probleemgezinnen en buddysystemen voor ex-verslaafden. Veelal gaat het om studenten die een tegemoetkoming in hun studiekosten ontvangen voor hun inzet. De waardering in de VS voor vrijwilligerswerk wordt niet zelden uitgedrukt in de vorm van een reciprociteit via een intermediair.

Het zou goed zijn om Nederlandse vertalingen van deze maatregelen in te voeren. Het hoeft niet tot studenten beperkt te blijven, al zijn er daar in Nederland wel erg veel van die nu via uitzendbureaus werk doen dat ook geschikt is voor werkloze allochtonen. Het zou wellicht maatschappelijk (en ook economisch) meer rendement opleveren wanneer zij ongeschoold werk voor ongeschoolden konden laten liggen en meer tijd overhielden om zich maatschappelijk betrokken te tonen - en daar ook nog zelf wat aan te hebben. Omgekeerd kan de overheid ook barrières slechten die studenten ervan weerhouden om dit te doen. Transacties gaan niet noodzakelijk over geldelijke beloning voor inzet, maar wel over *ruil*. Dit geldt ook voor andere burgers

¹⁴ De taallessen die Het Gilde op vrijwillige basis verzorgt, komen in Nederland enigszins bij dit voorbeeld in de buurt. Sterker is het bij Campus Nieuw West in Amsterdam, waaraan bijna 180 organisaties meewerken (waaronder ongeveer 75 bedrijven). Het project beoogt een brug te slaan tussen jongeren van 8 tot 16 jaar en het bedrijfsleven. Het wil jongeren uit de wijk laten kennismaken met bedrijven en instellingen en de organisaties omgekeerd aanspreken op hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. Dit wordt bewerkstelligd met een breed palet aan middelen, zoals 'snuffelstages', mentoren uit het bedrijfsleven voor jongeren, en realisatie en beheer van multifunctionele sportpleinen in achterstandswijken (Richard Krajicek playgrounds). Interessant is dat dit project een verbinding legt tussen achterstandskinderen en jongeren en mensen uit het bedrijfsleven, en dit bovendien doet op een duurzame en intensieve manier. Zie bijlage 3.

dan voor studenten en het is nodig om langs deze lijnen meer creativiteit te ontwikkelen. Zouden er niet meer mogelijkheden zijn om ruilrelaties tussen vutters en allochtone jongeren te creëren?

Het gaat er hier om dat *elke* vorm van verbinden uiteindelijk de integratie versterkt. Bovendien leidt *herhaald* contact tot familiariteit. Daarom is toepassing van dergelijke Amerikaanse praktijken, en uitbreiding en vertaling naar de Nederlandse situatie, goed denkbaar en wenselijk.

3.3.3 Interdependenties en de toe-eigening van de openbare ruimte

Ten slotte willen we de aandacht vestigen op situaties waarin niet zozeer hoeft te worden verbonden, maar waarin mensen steeds denken verkeerd te zijn verbonden of waar de kwaliteit van de verbindingen te wensen overlaat omdat men elkaar niet verstaat, maar dan om andere redenen dan 'taal' in letterlijke zin. Mensen die niet of slecht communiceren en geen netwerken vormen, maar desalniettemin afhankelijk van elkaar zijn in openbare ruimten, zien zich veelal geplaagd in situaties die tot conflicten of verwijdering kunnen leiden. Veelal gaan zulke conflicten over het zich symbolisch toe-eigenen van ruimte en de macht om de situatie te definiëren (zie kader 7).

Kader 7: De macht om symbolisch buurtgebruik te definiëren als complicerende factor in het verbinden van op elkaar aangewezen gebruikers

Tonnie, Carola en andere vrouwen in Hillesluis ergerden zich aan jeugd op het plein waar-aan zij woonden. De ergernis betrof het feit dat de jeugd op het plein voetbalde, in groepjes rondhing en luidruchtig rondreed op scooters. De jongeren waren veelal Marokkaanse Hillesluisers van veertien tot twintig jaar uit omliggende straten. De opbouwwerkers en jongerenwerkers kregen hoogte van de klachten. Ze organiseerden bijeenkomsten voor bewoners en jongeren om samen te werken aan een herinrichting van het plein. De professionals gingen ervan uit dat zij te maken hadden met meerdere 'gebruikersgroepen' die er door samenwerking uit zouden komen, en samen, in plaats van in concurrentie met elkaar, het plein sociale betekenis zouden geven. Maar de vrouwen vroegen zich af - buiten de officiële vergaderingen - waarom de jongeren überhaupt iets te zeggen moesten hebben. Zij hoorden niet op het plein. Ze gingen maar rondhangen in hun eigen straat. En het waren Marokkanen: waar moesten 'onze kinderen' dan spelen?

'Zij van de gemeente' (inclusief de opbouwwerkers) schonden de rechten van de mensen die er hoorden. De jongens moesten zich aanpassen aan hen, de symbolische eigenaren van de openbare ruimte. Dat 'de buitenlanders een streepje voor hadden' bij de bewonersorganisatie en andere professionals beperkte hun participatie op de vergaderingen tot een minimum. Ze lieten nimmer het achterste van hun tong zien, luisterden en zeiden weinig. Alleen toen een jongerenwerker voorstelde een straatfeest te organiseren, stribbelden zij tegen. Achteraf vertelden zij waarom.

Daar hadden ze absoluut geen trek in, ze zouden niet weten waarom zij met hun wat dan ook zouden moeten vieren en als ze wat te feesten hadden, dan deden ze dat zélf wel. Daar hadden ze geen buitenstaanders, en zeker geen opbouwwerker, voor nodig.

De professionals streefden naar herstel van de 'verdwenen gezelligheid' en sociale controle op het plein. Terwijl de vrouwen het gezellig hadden onder elkaar, geloofden ze niet in herstel van sociale controle. Niemand corrigeerde 'de buitenlanders', omdat, zo stelde Tonnie:

“de buitenlanders (...) een beetje de overhand [krijgen] hier en wij worden maar in de goot getrapt.”

Zij maakte mee dat Marokkaanse kinderen haar onbeschoft antwoordden wanneer ze hen corrigeerde. Hun opmerkingen vormden haar idee dat 'de Nederlanders straks niks meer te vertellen hebben':

“Een hoop dingen vind ik dat, dan denk ik dat moeten ze de kop in drukken, want wij hebben dadelijk niks meer te vertellen. Dat ze de macht hebben (...) doordat ze zelf al lopen te schreeuwen van, over zo veel jaar hebben wij de macht hier en dan hebben jullie niks meer te vertellen.”

De 'macht' hebben duidde vooral op bepalen wat hoort en wat niet hoort op straat of plein. De gedachte die de professionals met hun initiatieven uitdroegen van 'samen delen' van de openbare ruimte op voet van gelijkheid, of tenminste van gelijke rechten, verwierpen deze vrouwen. Buitenlanders moesten zich aanpassen aan hun normen en waarden. Daarmee bedoelden zij allesbehalve hetzelfde als politici die het respecteren van 'de Nederlandse normen en waarden' centraal stellen in het integratiedebat. Zo hadden zij een Turkse buurman, die zeer religieus leefde, nauwelijks Nederlands sprak, niet werkte, zijn dochter pas na veel gesprekken naar een huiswerkklas in het buurthuis wilde laten gaan en haar steevast bracht en ophaalde, en in traditioneel Turkse kleding over straat wandelde met zijn vrouw een paar meter achter hem. Over hem waren de vrouwen zeer te spreken. Als hij de vrouwen op de stoep passeerde, zei hij: “Goede middag, dames” of “Lekker weer, dames”. Dat was nou een goede Turk: “Je hebt er niks mee, je wilt er niks mee, maar hij zegt je keurig gedag - en dus wil je hem ook best groeten.” Wel moest het initiatief van hem komen. Dit was een van de voorbeelden waarin bewoners via subtiele mechanismen concurreerden om de macht in de situatie te definiëren: wie paste zich aan wie aan?

Gemeenten kiezen vaak voor rondetafeloplossingen waar we met z'n allen omheen kunnen polderen om tot een oplossing te komen voor conflicten in buurten tussen interdependente mensen. Het idee is dat we er al pratende samen uit komen. Dat is echter niet altijd waar, niet altijd is er een uitweg. Ons inziens wordt aan dit idee wel

eens wat te veel waarde toegeschreven. Er zijn ook alternatieve benaderingen die allereerst inzetten op gebruikspraktijken, en die *niet* over etnische tegenstellingen gaan, die te weinig voor het voetlicht worden gebracht. Bovendien zijn dergelijke initiatieven vaak te kortlopend en te weinig in de bestaande instituties ingebed om veel duurzaamheid te hebben.

Thuis Op Straat (TOS) en Duimdrop zijn projecten die het verdienen om hier genoemd te worden omdat zij in positieve zin afwijken. De filosofie van TOS is uiteindelijk de simpelheid zelf: laten we proberen het *leuk* te hebben met elkaar (wie jij en ik dan ook mogen wezen). Laten we er dus voor zorgen dat we ons de openbare ruimte toe-eigenen voor sport en spel in plaats van hangen en slopen.¹⁵ Dit leidt ertoe dat het plein van 'ons' wordt door het positief te gebruiken, en niet van 'ons' in de zin dat we de rest van de buurt terroriseren. Misschien kan er bij Tonnie en Carola voor de deur beter niet worden gevoetbald, maar is het wel een prima locatie voor zomeravondbasketbal. Een van de krachten van TOS en Duimdrop is dat er niet moeilijk wordt gedaan over normen. Er wordt van iedereen die mee wil doen 'normaal gedrag' verwacht. En als wat er plaatsvindt zo leuk is dat alle jongeren wel mee willen doen, blijkt wat normaal gedrag is ineens helemaal niet zo etnisch bepaald of cultureel relatief. TOS lijkt daarom meer dan een leuk project, en zelfs een vrij fundamenteel antwoord op het probleem van interetnisch conflict, latent of manifest, in openbare ruimten van buurten en wijken - en het resulteert daarnaast ook in familiariteit. Er zijn ook andere manieren waarop we kunnen omgaan met onvermijdelijke stedelijke interdependenties. Allereerst kunnen woningcorporaties *leefstijlen* gebruiken als criterium bij woningtoewijzing. Bewoners worden dan aangesproken als medevormgevers van hun woonomgeving, hetgeen verantwoordelijkheidsbesef en verbindingen kan bevorderen. Dit gebeurt bijvoorbeeld door WoonbronMaasoevers in Rotterdam. "Bij het aanbod van woningen wordt informatie over leefstijlen gegeven, zodat potentiële huurders een keuze kunnen maken die aansluit op hun leefstijl. De hoop is dat zo meer sociale samenhang kan ontstaan. Daarbij worden huurders gezien als medevormgevers van hun woonomgeving, onder meer door het faciliteren van het maken van woonafspraken, waarbij zittende bewoners hun eigen portiekregels vastleggen. Nieuwkomers zijn welkom, mits ze gemaakte afspraken onderschrijven. Dit alles zal niet leiden tot geheel homogene stadsdelen, maar kleinere homogene gebiedjes zijn niet uitgesloten" (lichte bewerking van uitspraak, geciteerd door Scheffer 2004). Verder moeten publieke instanties overlast serieus nemen. Denk niet dat mensen het altijd met elkaar zullen oplossen. Juist bij moeizame interdependenties is het ter plaatse zijn van politie, welzijnswerkers of overige intermediairs van belang. Juich verder initiatieven van burgers om afspraken te maken over hun leven in de buurt of straat toe, maar laat dat niet alleen de verantwoordelijkheid van burgers zelf zijn.

¹⁵We refereren hier op een aantal plaatsen positief aan Thuis Op Straat. Eén kanttekening moet er wel bij worden gemaakt, vanuit het perspectief van verbinden. Doorgaans doen weinig tot geen autochtonen mee aan activiteiten van TOS, zoals Snel en Boonstra in bijlage 3 laten zien. Het zorgt dus wel voor een 'positieve toe-eigening' van de publieke ruimte, zoals we hier betogen, maar leidt nauwelijks tot interetnische ontmoetingen.

Sommige afspraken kunnen even uitsluitend zijn voor sommige (groepen) mensen als dat zij voor andere cohesie bevorderen, net zoals sommige vormen van buurtpreventie een feitelijke privatisering van beheer van de openbare ruimte inhoudt die uitsluitend kan werken voor bepaalde groepen, en daarom negatief zal bijdragen aan hun ervaring 'thuis' te (mogen) zijn in de Nederlandse samenleving. Onderzoek laat bovendien zien dat gezamenlijke afspraken over de publieke ruimte pas tot stand komen na interventie door publieke instanties.

3.4 Conclusie

In dit hoofdstuk schetsten we drie hoofdrichtingen voor een op verbinden gericht beleid. Ze zijn alledrie 'infrastructureel' en niet 'projectmatig' van aard. Waar het huidige beleid in belangrijke mate wordt bepaald door tijdelijke projecten, vulden we deze op zichzelf vaak waardevolle interventies aan met infrastructureel beleid. Het gaat om interventies die continu en 'vanzelfsprekend' zichtbaar zijn in wijken, op scholen en andere belangrijke domeinen van het alledaagse leven. Aan de ene kant kan dit beleid een deel van de bestaande interventies versterken en van een structurele basis voorzien. Aan de andere kant is het minder stigmatiserend en meer inkluderend dan beleid dat etniciteit al dan niet bewust benadert als een onlosmakelijk met de cultuur van de Ander verbonden gegeven.

Allereerst behandelden we het algemene niveau van het integratiebeleid. We zetten uiteen dat het ook vanuit het perspectief van verbinden van cruciaal belang is dat de sociaal-economische positie van minderheden verbetert. Beleid op de terreinen van scholing, taalonderwijs en werkgelegenheid komt uiteindelijk het dichtst bij een aanpak van de kern van de problemen die zich in met name de grote steden voordoen. Als de overheid erin slaagt sociaal-economische verbetering te realiseren, krijgt zij 'verbinden' er gratis bij.

Ten tweede gingen we in op het niveau van ontmoetingsruimten. We behandelden drie kenmerken van ontmoetingsruimten, die de kans op het ontstaan van (interetnische) verbindingen vergroten. Om te beginnen zou het moeten gaan om *multifunctionele* ontmoetingsplekken. Dat zijn ruimten die mensen met elkaar in contact brengen, niet om de contacten zelf, maar omdat men samen doelen kan verwezenlijken. Het kan gaan om gedeelde belangen, zoals de leefbaarheid van de straat, en om gedeelde interesses, zoals sport of muziek. Vervolgens zouden het *vanzelfsprekende* ontmoetingsruimten moeten zijn. Dat zijn openbare ruimtes, instituties, voorzieningen of commerciële bedrijven waarheen allochtonen en autochtonen niet perse moeten willen gaan om de ander te ontmoeten om er toch te komen. Ten slotte hebben ontmoetingsruimten een *langetermijnperspectief* nodig. Alleen als (groepen) burgers herhaald naar deze ruimten terugkeren, kan de publieke familiariteit ontstaan waarop (interetnische) verbindingen gedijen.

Ten derde richten we ons op het niveau van georganiseerde initiatieven en activiteiten. De verwachting die daar vaak aan ten grondslag ligt, is dat er tussen de deelnemende (groepen) burgers gelijkwaardige en vriendschappelijke relaties zullen ontstaan. Echter, bij integratieprojecten is van gelijkwaardigheid en vriendschappelijke relaties van begin af aan meestal geen sprake. De belangen en de maatschappelijke posities van allochtonen en autochtonen zijn juist ongelijk. Vandaar dat we uiteenzetten dat het vruchtbaarder is aan te grijpen op de andere drie typen verbindingen: sociale banden, transacties en interdependenties. Bij sociale banden gaat het niet *om* de relaties zelf, maar om het gezamenlijk verwezenlijken van doelen of interesses. Bij transacties gaat het om rationele ruilrelaties, die voor beide partijen profijtelijk zijn om *andere* redenen dan integratie. Bij interdependenties gaat het om (het verbeteren van de kwaliteit van) relaties waarin betrokkenen elkaar niet direct ontmoeten, maar waarin wel een indirecte afhankelijkheid bestaat.

4 Een infrastructurale benadering van verbinden

Verbinden, zo schreven we aan het begin van dit advies, is het duurzaam of herhaald bij elkaar brengen van mensen met andere mensen, groepen of instituties, zodat er sociale netwerken kunnen ontstaan - vooral daar waar mensen nu met de ruggen naar elkaar staan. Verbinden is belangrijk, zo hebben we in dit advies willen benadrukken, tegen de achtergrond van (op sommige punten) afnemende interetnische contacten en een verslechterende wederzijdse beeldvorming tussen allochtonen en autochtonen. Op de wil van mensen om elkaar in het gezicht te kijken kan je geen goed beleid voeren. Mensen zullen zich uiteindelijk zelf met elkaar moeten verbinden en doen dat natuurlijk ook vaak. Wanneer echter de optelsom van deze individuele keuzen resulteert in rigide sociale scheidslijnen kan de overheid een bescheiden, maar daardoor niet minder belangrijke, rol spelen om de gelegenheid tot verbinden te vergroten. Zij heeft daarvoor drie aangrijpingspunten. Het eerste aangrijpingspunt wordt gevormd door de sociaal-economische achterstanden van minderheden. Zolang de achterstanden van minderheden niet kleiner worden, blijven andere initiatieven voor verbinden spelerei. Het tweede aangrijpingspunt betreft de inrichting van (openbare) gelegenheden en de benutting van publieke instituties. Hier is de crux het creëren van vanzelfsprekende en multifunctionele ontmoetingsruimten. Het derde aangrijpingspunt bestaat uit de projecten die interetnische verbindingen bevorderen op *andere* dan etnische gronden. Projecten zijn kansrijker wanneer zij duurzaam zijn en zich baseren op etniciteitoverstijgende factoren, transacties of interdependenties.

Deze drie lijnen hebben we in het voorgaande vertaald in nu eens heel concrete, dan weer algemenere handvatten voor beleid. Onze boodschap was steeds dat het zaak is om in te zetten op *infrastructurale* maatregelen die de kans op en gelegenheid tot verbinden vergroten. In het bestaande beleid wordt verbinden doorgaans buiten de sociale infrastructuur van de samenleving om georganiseerd. Verbinden wordt bijvoorbeeld primair als een hoogstpersoonlijke keuze voorgesteld en zo onafhankelijk van de economische structuur aan de orde gesteld. Ontmoetingsprojecten worden vaak buiten de gewone sleur van het dagelijks leven van betrokkenen om georganiseerd. In dit advies hebben we getracht aanbevelingen te doen die verbinden sterker verweven met de bestaande routines in het dagelijks leven van mensen. Deze infrastructurale benadering van verbinden biedt een solide basis voor effectievere initiatieven. Dit kan allereerst door verbinden te zoeken in de maatschappelijke kerninstituties van werk en onderwijs. Dit kan verder door het potentieel van vanzelfsprekende, multifunctionele ontmoetingsruimten slimmer te benutten of zulke ontmoetingsruimten waar ze niet bestaan te creëren. En dit kan ten slotte door verbinden te zoeken in langdurige projecten die aangrijpen op etniciteitoverstijgende factoren, zoals gezamenlijke belangen of interesses.

In de rest van dit hoofdstuk vatten we de hoofdlijnen van ons advies en een aantal mogelijke uitwerkingen samen.

4.1 Indirect verbinden door het bestrijden van achterstanden

Sociaal-economische positieverbetering van minderheden - hogere opleiding, meer werk en betere banen - gaat samen met meer interetnische verbindingen. Het is daarom cruciaal om achterstanden te bestrijden en te investeren in onderwijs en taalbeheersing. Juist in de centrale infrastructuur van de samenleving (werk en onderwijs) valt winst te boeken voor verbinden.

4.1.1 Arbeidsmarkt

Aan de *vraagzijde* van de arbeidsmarkt gaat het erom de ondervetegenwoordiging van allochtonen in - zeker ook hogere - functies tegen te gaan. Dit kan vooral gebeuren via *convenanten* en andere vormen van samenwerking met werkgevers, zoals in het verleden met een zeker succes gebeurde met het MKB-convenant en het 1000-banenplan voor Molukkers. Het afsluiten van een convenant of het aangaan van een partnership betekent dat 'aan de top' een gemeenschappelijk doel wordt geformuleerd, dat in specifieke situaties concreet wordt uitgewerkt.

Verder gaat het om het bestrijden van *institutioneel racisme* op de arbeidsmarkt. Meestal gaat dat niet door de problemen in hun kern aan te pakken, omdat we niet altijd kunnen achterhalen hoe die kern precies in elkaar steekt. Wel kunnen we reparaties uitvoeren, bijvoorbeeld door het bieden van alternatieven tegen de vanzelfsprekende macht van 'old Dutch networks' (als variant op 'old boys networks'). Langs die weg stellen we dan ook voor alternatieve *intermediairs* te creëren tussen vraag en aanbod. Dit is vooral belangrijk voor het toenemende aantal allochtonen dat wél een hbo- of wo-opleiding afrondt, maar er vervolgens niet in slaagt een functie te vinden op het bijbehorende niveau. Er is niets zo dramatisch als deze gehalveerde emancipatie: wel een goed diploma, maar geen goede baan.

Aan de onderkant van de arbeidsmarkt, ten slotte, is het zaak om de informele en veelal door minderheden gedreven zwarte dienstensector door legalisatie zo veel mogelijk te *verwitten*.

Aan de *aanbodzijde* is het belangrijk om de overgang tussen werken en niet-werken te versoepelen. Combineer dus waar mogelijk werken met leren, zoals in leer-werktrajecten gebeurt. Dit verkleint de afstand tussen beide en vergroot de kans dat leerlingen diploma's halen.

De overheid kan ten slotte zelf als werkgever het *goede voorbeeld* geven. Als goed gekwalificeerde leidinggevenden uit minderheidsgroepen meer in (rijks)functies vertegenwoordigd zouden zijn, leidt dat tot positieve herkenning van en identificatie met de 'eigen' groep.

4.1.2 Onderwijs

Het onderwijs kan op twee manieren bijdragen aan verbinden.

Allereerst kan het onderwijs leerlingen de vaardigheden bijbrengen waardoor zij beter tot verbinden in staat zijn of, door een hogere opleiding, er sneller toe geneigd zijn.

De overheid kan er nauwelijks voor zorgen dat scholen dit goed doen, maar blijkt wel zeer goed in staat om dit door regelgeving of onzekere financiering te belemmeren.

Scholen moeten dus vooral de ruimte en opdracht krijgen om goed te kunnen lesgeven.

Achterstandsscholen hebben bovendien voldoende middelen nodig, en de zekerheid dat die middelen er ook op de middellange termijn zijn.

Verder zijn scholen bij uitstek vanzelfsprekende ontmoetingsruimten voor kinderen én ouders. Onderwijssegregatie is daarom, hoewel tot op zekere hoogte onvermijdelijk, niet wenselijk en moet waar mogelijk worden tegengegaan. Allereerst dient 'onnodige' segregatie, voortkomend uit regelgeving, te worden bestreden. Dit geldt bij de voor-schoolse educatie en kinderopvang die door regelgeving 'onnodig' zijn gesegregeerd. Wanneer demografische veranderingen ertoe leiden dat een school snel van samenstelling verandert, is het mogelijk om *samen met ouders* naar meer menging te streven. En ten slotte, wanneer segregatie een feit is, kunnen er toch verbindingen worden gerealiseerd door *duurzame* en *goed begeleide* uitwisseling tussen klassen en scholen. Dit kan door gemeenschappelijke lesactiviteiten en uitwisselingsprogramma's tussen scholen.

4.1.3 Verplicht Nederlands

Het spreken van een gemeenschappelijke taal is een cruciale voorwaarde voor burgers om zich met elkaar te verbinden en elkaar te kunnen verstaan. Het is daarom goed dat het verwerven van de Nederlandse taal voor allochtonen een verplichtend karakter heeft gekregen. Deze verplichting aan nieuw- en oudkomers vraagt echter ook, analoog aan de leerplicht, om een tegenprestatie van de overheid. Zij moet garanderen dat allochtonen voldoende en voldoende hoogwaardige lessen kunnen krijgen, ook wanneer ze werken en/of de zorg dragen voor (kleine) kinderen.

4.2 Vanzelfsprekend verbinden in ontmoetingsruimten

In het ruimtelijk beleid, het onderwijsbeleid en bij de subsidiëring van maatschappelijke organisaties proberen beleidsmakers door menging interetnische ontmoetingen te forceren. Dit werkt echter maar beperkt. Een cruciale voorwaarde is dat mensen *publieke familiariteit* opbouwen doordat zij de ander herhaald tegenkomen en daardoor de kennis verwerven waarmee ze de ander kunnen vertrouwen (of leren wantrouwen). De ruimtelijke inrichting en het functioneren van publieke instituties biedt aangrijpingspunten om de kans op publieke familiariteit te verhogen. Ontmoetingsruimten (fysieke plaatsen, organisaties en instituties) vormen hiertoe belangrijke aangrijpingspunten, mits ze *vanzelfsprekend*, *multifunctioneel* en *levensloopbestendig* zijn.

4.2.1 Vanzelfsprekende en multifunctionele ontmoetingsruimten

Vanzelfsprekende ontmoetingsruimten zijn plaatsen waar mensen zich begeven om *andere* redenen dan integratie. Ze komen er voor zaken die ze belangrijk of leuk vinden of die verplicht zijn. Doordat mensen er geregeld komen, bouwen ze publieke familiariteit op met anderen die er eveneens geregeld komen. Multifunctionele ruimten brengen mensen met elkaar in contact, niet *om* de contacten zelf, maar omdat men samen doelen kan verwezenlijken. Het kan gaan om gedeelde belangen, zoals de leefbaarheid van de straat, en om gedeelde interesses, zoals sport of muziek. De overheid en andere publieke instanties kunnen dergelijke ruimten creëren of ze beter benutten waar ze reeds aanwezig zijn. Het is bijvoorbeeld nuttig om activiteiten die door verschillende (etnische) groepen worden ondernomen, zo veel mogelijk op dezelfde locaties én tijden te organiseren. Bovendien kunnen cultuurinstellingen voor jongeren, zoals muziekscholen, jeugdtheateropleidingen en kunstklasjes, meer uit hun statige locaties treden om hun programma's onder andere daken aan te bieden.

4.2.2 Levensloopbestendige ontmoetingsruimten

De levensloop van mensen varieert in timing, zoals het moment van kinderen krijgen, maar vertoont voor de meeste mensen overeenkomstige patronen. De interesses, belangen en onzekerheden die met de verschillende levensfasen gepaard gaan, bieden kansen voor verbinden. Zo liggen er verbindingskansen op het vlak van opvoedingsondersteuning en overige zaken die met jeugd en gezin te maken hebben (verloskundigenpraktijk, consultatiebureau, kinderopvang, oudervereniging, et cetera). Dergelijke plekken hebben potenties om ouders te verbinden, zoals alles wat te maken heeft met ouder worden dat eveneens voor ouderen kan doen. Ook bij de (her)inrichting van wijken is het van belang ervoor te zorgen dat de wijk aantrekkelijk blijft voor de bewoners wanneer hun kinderen en zijzelf ouder worden.

4.3 Direct verbinden langs andere lijnen

Veel stedelijke initiatieven proberen *affectieve* interetnische banden te smeden. Dit doel wordt in de praktijk zelden gehaald. Te weinig worden andere soorten relaties als uitgangspunt genomen voor projecten, zoals op ruil gerichte relaties, op gedeelde identificaties en principes of onderlinge afhankelijkheden gerichte relaties. Door meer in te zetten op deze drie typen verbindingen, en door meer duurzame activiteiten te ontwikkelen, grijpen projecten directer aan op de dagelijkse infrastructuur van het leven van betrokkenen.

4.3.1 Bevorder etniciteitoverstijgende verbindingen

Bevorder op structurele wijze, dus niet alleen op basis van kortlopende projectsubsidies, initiatieven die etniciteitoverstijgend zijn en waarvan men kan verwachten dat wat mensen verbindt de boventoon voert boven dat wat hen scheidt. Grijp daarom aan op zaken die mensen *belangrijk*, *'beangstigend'* of *gewoon leuk* vinden. Goede voorbeelden zijn Thuis Op Straat (TOS) en Logeren om te Leren (zie bijlage 3).

De rol van de werkers bij TOS, op school en overige plekken in het publieke domein is daarbij groot. Het is belangrijk dat sociale professionals als onderwijzers, sociaal werkers en opbouwwerkers in hun opleiding de culturele competenties verwerven waardoor zij etniciteit als een sociale constructie benaderen en problemen niet etnisieren.

4.3.2 *Bevorder transactionele relaties*

Zet verder in op het nastreven van verbindingen via transacties. Transacties zijn in te delen in transacties via geld en via overige vormen van ruil. De transactionele verbinding is voor beide partijen profijtelijk om *andere* redenen dan integratie.

Overheden en andere publieke instanties kunnen transacties bevorderen door op te treden als *derde partij*. Bijvoorbeeld: de student geeft Nederlandse les aan een nieuwkomer, de overheid of universiteit geeft als derde partij een reductie op het collegegeld. In Amerika bestaan veel voorbeelden van dergelijke initiatieven, zoals LEAP, waarbij huiswerkbegeleiding en collegegeldverlaging tegen elkaar worden geruild.

4.3.3 *Interdependenties en de toe-eigening van de openbare ruimte*

Onbekende burens en buurtgenoten onderhouden interdependente relaties. Deze interdependentie blijft voor henzelf onopgemerkt zolang het goed gaat, maar wordt manifest bij overlast of verloedering. De kwaliteit van interdependente relaties kan op een aantal manieren worden bevorderd. Eén voorbeeld laat *Thuis Op Straat* zien: het is een buffer van positief gedrag in de openbare ruimte, onder deskundige leiding. Omwonenden, kinderen en ouders hebben er een grotere gelegenheid tot verbinden dan dat zij daarvoor hadden, namelijk bij en rond de georganiseerde activiteiten.

Verder kunnen woningcorporaties *leefstijlen* gebruiken als criterium voor woningtoewijzing. Bewoners worden dan aangesproken als medevormgevers van hun woonomgeving, hetgeen verantwoordelijkheidsbesef en verbinden kan bevorderen.

Juich verder initiatieven van burgers toe om afspraken te maken over hun leven in de buurt of straat, maar laat dat niet alleen de verantwoordelijkheid van burgers zelf zijn. Sommige afspraken kunnen even uitsluitend zijn voor sommige (groepen) mensen als dat zij insluitend zijn voor anderen. Een dergelijke uitsluiting zal de ervaring 'thuis' te (mogen) zijn in de Nederlandse samenleving waarschijnlijk eerder perverteren dan stimuleren. Onderzoek laat overigens zien dat gezamenlijke afspraken tussen burgers over de publieke ruimte meestal pas goed tot hun recht komen als publieke instanties er een rol bij spelen (door het initiatief te nemen, te financieren, te bemiddelen of toe te zien).

5 Epiloog: verbinden tussen eenheid en verscheidenheid

Dit advies over verbinden volgt op het RMO-advies *Eenheid, verscheidenheid en binding*. In de voorgaande beschouwingen hebben we, zoals ons was gevraagd, het derde element zowel conceptueel als concreet verder uitgewerkt tot verbinden. Daarmee beantwoorden we de kern van de adviesvraag. Echter, in de adviesvraag gaf de minister tevens te kennen behoefte te hebben aan een nadere invulling van het aspect 'eenheid'. Deze vraag is te groot om in dit bestek uitputtend te kunnen behandelen en is tegelijkertijd te belangrijk om te negeren. We zullen op dit onderwerp uitgebreid ingaan in het adviestraject over 'democratie als basiswaarde', dat in 2006 zal worden afgerond. Voor dit moment volstaan we met een korte beschouwing over de verhouding tussen de drie elementen uit ons integratiemodel. In bijlage 2 geven we een nadere inhoudelijke uitwerking van de elementen die we onder 'eenheid' beschreven.

'Eenheid', 'verscheidenheid' én 'verbinden' maken deel uit van hetzelfde spanningsveld. Verbinden brengt eenheid en verscheidenheid samen, en de aanwezigheid van verbindingen vormt een noodzakelijke voorwaarde voor het laten floreren van zowel eenheid als verscheidenheid. Het uitgangspunt en de eerste pijler van het integratiemodel is 'eenheid'. In een samenleving met etnische concentratietrends, in een samenleving ook waarin spanningen en negatieve beelden tussen (leden van) etnische groepen toenemen, is een stevig gemeenschappelijk kader noodzakelijk. Dit kader heeft niet tot doel om bestaande verschillen (langs welke lijn dan ook) weg te definiëren. Het gaat erom een gemeenschappelijk fundament voor verschillen te (be)vestigen en waar nodig te beschermen of tot ontwikkeling te brengen. De overheid is geroepen deze grenzen scherp te formuleren en bewaken. Juist door deze grenzen scherp te definiëren creëert de overheid de productieve ruimte voor verschil.

Binnen het kader van gemeenschappelijkheid is het vervolgens van belang de ruimte aan 'verscheidenheid' te laten om verschillen tussen (groepen) burgers te waarderen en te benutten voor sociale samenhang. Deze ruimte past bij de drang van burgers en publieke instituties om zich te onderscheiden. De overheid hoeft dit niet te stimuleren. Wel heeft de overheid soms een taak in het bewaken van de kwalitatieve randvoorwaarden waarbinnen verscheidenheid tot zijn recht kan komen. Dit geldt bijvoorbeeld bij publieke instellingen zoals scholen en de openbare ruimte in woonomgevingen. De overheid investeert in de kwaliteit en leefbaarheid van scholen en wijken, maar met behoud van de diversiteit en vormen van eigenheid die zich op elk van deze domeinen manifesteren. Op de wankel brug tussen een *laissez faire multiculturalisme* en een *reflectieloos monoculturalisme* is een benadering nodig die aandacht voor sociale samenhang verenigt met ruimte voor verschillen.

Dit gezegd hebbende is het ten slotte van belang om 'verbindingen' tussen verschillende organisaties, plaatsen, groepen en personen te realiseren. Desegregatiebeleid kan daarbij soms helpen, maar is vaak niet mogelijk, en zeker niet voldoende. Over de vraag hoe verbinden vorm kan krijgen ging dit advies. Het gaat over de condities waaronder maatschappelijke verscheidenheid in de toekomst niet langer als een multicultureel drama hoeft te worden gezien, maar kan uitgroeien tot het feest van de ongelijkheid. Want uiteindelijk gaat het daarom: het scheppen van de condities waaronder verscheidenheid kan floreren.

Literatuur

Actieplan "Nieuw ondernemerschap": kansen benutten, 2005. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken/Justitie/SZW/VWS/OCW/VNO-NCW/MKB Nederland

Algemene inlichtingen- en veiligheidsdienst, 2005. *Van dawa tot jihad: de diverse dreigingen van de radicale islam tegen de democratische rechtsorde*. Den Haag: Ministerie van BZK

Allen, G.A., 1979. *A sociology of friendship and kinship*. London: George Allen and Unwin

Breed initiatief maatschappelijke binding: gezamenlijke verklaring van kabinet en maatschappelijke organisaties bij de bijeenkomst maatschappelijke binding, 26 januari 2005. Den Haag: Ministerie van Justitie

Allport, G.W., 1979. *The nature of prejudice*. Reading MA: Addison-Wesley

Blokland, H., 1995. *Wegen naar vrijheid: autonomie, emancipatie en cultuur in de westerse wereld*. Amsterdam: Boom

Blokland, H., 2005. *Pluralisme, democratie en politieke kennis: een rehabilitatie van de politiek*. Assen: van Gorcum

Blokland, T., 2000. Politiek als curiositeit: over milieu, dominantie en politieke participatie. In: F. Hendriks en P. Tops. *Stad in spagaat*. Assen: van Gorcum

Blokland, T., 2003. Goeie burenen houden zich op d'r eigen: integratie, racistische repertoires en antiracisme op buurtniveau. *Beleid en Maatschappij* 30 (2), 101-112

Blokland, T., 2004. Burenen als bruggen? De betekenis van burenenrelaties voor sociaal kapitaal in een Rotterdamse gemengde wijk. *Sociale wetenschappen*, 47 (2), 31-48

Blokland, T., 2005. *Goeie burenen houden zich op d'r eigen: buurt, gemeenschap en sociale relaties in de stad*. Den Haag: Dr. Gradus Hendriks-stichting

Bolt, G., 2004. Over spreidingsbeleid en drijfzand. *Migrantenstudies*, 20 (2), 60-73

Bourdieu, P., 1983. The forms of capital. In: J.G. Richardson, eds. *Handbook of theory and research for the sociology of education*. New York: Greenwood Press, 241-258

Bovenkerk, F. et al., 1985. *Vreemd volk, gemengde gevoelens: etnische verhoudingen in een grote stad*. Amsterdam: Boom

Bulmer, M., 1986. *Neighbours: the work of Philip Abrams*. Cambridge: Cambridge University Press

Buys, A. en J. van der Schaar, 2004. De woonplaats als gemeenplaats. In: J.W. Duyvendak en M. Huurenkamp. *Kiezen voor de kudde: lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Gennip

Coleman, J., 1974. *Power and the structure of society*. New York: Norton

Cook, M., 1978. *Sexual attraction*. Oxford: Pergamon Press

Coyle, G.L., 1930. *Social process in organized groups*. New York: Richard R. Smith

Dagevos J., 2003. Op de golven van de conjunctuur: de werkloosheid onder minderheden en ontwikkelingen in het beleid.

Tijdschrift voor arbeidsmarktvraagstukken, 19 (4), 350-366

Distelbrink M. en E. Hooghiemstra, 2005. *Allochtone gezinnen: feiten en cijfers*. Den Haag: Nederlandse Gezinsraad

Donselaar J. van en P. R. Rodrigues, 2004. *Monitor racisme en extreem-rechts: zesde rapportage*. Leiden: Anne Frank Stichting

Doorn, J.A.A. van, 1955. *Wijk en stad: reële integratiekaders? Prea-adviezen voor het congres over sociale samenhangen in nieuwe stadswijken 17 december 1955*.

Amsterdam: Instituut voor sociaal onderzoek van het Nederlandse volk, 60-85

Duyvendak, J. W. en R. Rijkschroeff, 2004. De bronnen van het integratiebeleid. *Sociologische Gids*, 51(1), 3-17

Engbersen, G., E. Snel en A. Weltevrede, 2005. *Sociale herovering in Amsterdam en Rotterdam: één verhaal over twee wijken*. Den Haag/Amsterdam: WRR/Amsterdam University Press

Fischer, C.S., 1982. *To dwell among friends: personal networks in town and city*. Chicago: University of Chicago Press

Forbes, H.D., 1997. *Ethnic conflict, commerce, culture and the contact hypothesis*. New Haven: Yale University Press

Gunsteren, H. van, 1998. *A theory of citizenship: organizing plurality in contemporary democracy*. Boulder: West View Press

Gijsberts, M. en J. Dagevos, 2004. Concentratie en wederzijdse beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen.

Migrantenstudies, 20 (3), 145-168

Hazeu, C.A. et al., 2005. *Buurtinitiatieven en buurtbeleid in Nederland anno 2004 : analyse van een veldonderzoek van 28 casussen*. WRR, Webpublicatie 7

Homans, G., 1951. *The human group*. London: Routledge

Imamopleiding in Nederland: persbericht van het Ministerie van Justitie 13 december 2004

Jacobs, J., 1994. *The death and life of the great American cities*. Harmondsworth: Penguin. Eerste druk 1961

Janssens, J. en M. Bottenburg, 1999. *Etnische tweedeling in de sport*. Arnhem: NOC*NSF

Kleinmans, R., L. Veldboer en J. W. Duyvendak, 2000. *Integratie door differentiatie? Een onderzoek naar de sociale effecten van gemengd bouwen*. Den Haag: Ministerie van VROM

Kleijwegt, M., 2005. *Onzichtbare ouders: de buurt van Mohammed B*. Amsterdam: Plataan Uitgeverij

Laan Bouma-Doff, W. van der, 2005. *De buurt als belemmering? De samenhang tussen etnische concentratie en integratie*. Assen: Koninklijke Van Gorcum

Laan Bouma-Doff, W. van der en S. van der Laan Bouma, 2005. Concentratie versus integratie: vormt ruimtelijke concentratie van allochtonen een rem op de integratie in de Nederlandse samenleving? In: B. Brassé, en H. Krijnen. *Gescheiden of gemengd? Een verkenning van etnische concentratie op school en in de wijk*. Utrecht: Forum.

Lelieveldt H. en H. van der Kolk, 2005. Structureel sociaal kapitaal en het oplossen van buurtproblemen. In: B. Völker, red. *Burgers in de buurt: samenleven in school, wijk en vereniging*. Amsterdam: Amsterdam University Press

Lemert, Ch., 1995. *Sociology after the crisis*. Bouldner: Westview Press

Loopmans, M., 2000. Het bedrog van de buurt.
Agora 16 (3), 26-28

Mannheim, K., 1996. The problem of generations. In: W. Scollors, eds. *Theories of ethnicity: a classical reader*. Londen: Macmillan Press, 109-155. Eerste druk 1928

Mateman, S. et al., 2004. *Evaluatie Stimuleringsprojecten Allochtone Groepen: eind-rapport*. Leiden: Regioplan

May, J., 1996. Globalization and the Politics of Place: Place and Identity in an Inner London Neighbourhood.
Transactions of the Institute of British Geographers, 21(1), 194-215

Merton, R.K., 1968. *Social theory and social structure*. New York: The Free Press.
Herziene en uitgebreide druk, eerste druk 1949

Mijnheer, E., 2004. Kansrijk heeft geen kleur: verzamel- en uitzonderingswet maakt spreiding op basis van inkomen mogelijk.
Zorg + Welzijn 10(11), 14-15

Niekerk, M. van, Th. Sunier en H. Vermeulen, 1989. *Bekende vreemden: Surinamers, Turken en Nederlanders in een naoorlogse wijk*. Amsterdam: Het Spinhuis

Nota weerbaarheid tegen radicalisering van moslimjongeren, 2005. Den Haag: Ministerie van Justitie

Onderwijsraad, 2005. *Bakens voor spreiding en integratie: mogelijkheden en grenzen van spreidingsbeleid in het onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad

Paulle, B., 2003. *Anxiety and intimidation in the Bronx and the Bijlmer: an ethnographic comparison of two schools*. Amsterdam: Amsterdam University Press

Pels, T., 2003. *Respect van twee kanten: een studie over last van Marokkaanse jongeren*. Assen: van Gorcum

Pettigrew, T.F., 1980. *The sociology of racerelements. reflections and reform*. New York: Free Press

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, 2000. *Aansprekend burgerschap: de relatie tussen organisatie van het publieke domein en de verantwoordelijkheid van burgers, advies 10*. Den Haag: Sdu

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, 2003. *Inburgering: educatieve opdracht voor nieuwkomer, overheid en samenleving*. Den Haag: RMO

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, 2004. *Vershil in de verzorgingsstaat: over schaarste in de publieke sector*, advies 30. Den Haag: Sdu.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, 2005. *Eenheid, verscheidenheid en binding: over concentratie en integratie van etnische minderheden in Nederland*, advies 35. Den Haag: Sdu

Regioplan Beleidsonderzoek, 2005. *Etnische minderheden op de arbeidsmarkt: beelden en feiten, belemmeringen en oplossingen: eindrapport*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Rutten, S. en D. Peters, 2005. Spreiden is geen kinderspel: een analyse van succes- en faalfactoren in gemeentelijk beleid betreffende etnische segregatie in het onderwijs. In: Onderwijsraad. *Spreidingsmaatregelen onder de loep: studie*. Den Haag: Onderwijsraad

Scheffer, P., 2004. *De wet van de grote getallen: segregatie en samenhang in de steden: essay ter gelegenheid van SEVTransforama*. Rotterdam: SEV

SEV, 2005. Pak eens een keer groot uit!
Het Experiment, 21(3), 8-10

Sociaal en Cultureel Planbureau, 2003. *Rapportage minderheden 2003*. Den Haag: Sdu

Sociaal en Cultureel Planbureau, 2004. *In het zicht van de toekomst: Sociaal en Cultureel Rapport 2004*. Den Haag: Sdu

Sociaal en Cultureel Planbureau, 2005a. *De sociale staat van Nederland 2005*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Sociaal en Cultureel Planbureau, 2005b. *Uit elkaars buurt: de invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming*. Den Haag: SCP

Sociaal en Cultureel Planbureau, WODC en CBS, 2005c. *Jaarrapport Integratie 2005*, Den Haag: SCP/WODC/CBS

Smissaert, C. et al., 2005. Spreiding in Nederland: mogelijkheden en onmogelijkheden voor de overheid op landelijk en lokaal niveau. In: RMO, 2005. *Eenheid, verscheidenheid en binding: over concentratie en integratie van etnische minderheden in Nederland*. Den Haag: Sdu

Stichting Trendmeter, 2004. *Trendmeter van het middenbedrijf*. www.motivaction.nl. Oktober 2004.

Swaan, A. de, 1995. Widening circles of identification: emotional concerns in sociogenetic perspective.

Theory, Culture & Society 12(2), 25-39

Sztompka, P., 1999. *Trust: a sociological theory*. Cambridge: Cambridge University Press

Troonrede uitgesproken op 17 September 2002.

Trouw, 18 september 2002, 22

Tweede Kamer, 2003-2004, 27 925, nr. 10. *Bestrijding Internationaal Terrorisme*.

Tweede Kamer, 2003-2004, 28 689, nr. 9. *Bruggen Bouwen: eindrapport van de Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratiebeleid* (Commissie Blok).

Tweede Kamer, 2003-2004, 28 689, nr. 17. *Onderzoek integratiebeleid: bevat kabinetsreactie op het eindrapport Bruggen Bouwen*

Tweede Kamer, 2004-2005, 29203, nr. 23. *Rapport Integratiebeleid etnische Minderheden: reactie van Minister de Geus op de motie Koser-Kaya*

Tweede Kamer, 2004-2005, 30091. *Wet bijzondere maatregelen grootstedelijke problematiek (Rotterdamwet)*

Tweede Kamer, 2005-2006, 30 304, nr. 4. *Jaarnota integratiebeleid 2005: kabinetsreactie op het advies 'Eenheid, verscheidenheid en binding' van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling*

Veldboer, L., N. Boonstra en J.W. Duyvendak, 2003. *Agressie in de sport: fysieke en verbale agressie in de Rotterdamse amateursport: ervaringen en verklaringen*.

Utrecht: Verwey-Jonker Instituut

Veldboer, L. en J.W. Duyvendak, 2004. Wonen en integratiebeleid: een gemengd beeld. *Sociologische gids* 51 (1), 36-52

Walle, S. van der, 2004. *Perceptions of Administrative Performance: the key to trust in government?* Leuven: Faculty of Social Sciences

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2005. *Vertrouwen in de buurt* Amsterdam: Amsterdam University Press

Zunderdorp R. en A. van Bruggen, 2003. *Sectorale, lokale en departementale initiatieven rond waarden en normen*. Den Haag: Forum voor democratische ontwikkeling

<http://www.21minuten.nl/21minuten/index.asp?>

Geraadpleegd in november 2005

<http://initiatieven.zestienmiljoenmensen.nl/zoekform-rvd.jsp>

Geraadpleegd in november 2005

Bijlage 1:

Adviesvraag

Ministerie van Justitie

Directoraat-Generaal Internationale Aangelegenheden en Vreemdelingenzaken

Directie Coördinatie Integratiebeleid Minderheden

Postadres: Postbus 20301, 2500 EH Den Haag

Aan Prof.dr. H.P.M. Adriaansens
Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling
Postbus 16139
2500 BC Den Haag

Bezoekadres

Schedeldoekshaven 100
2511 EX Den Haag
Telefoon (070) 3 70 90 81
Fax (070) 3 70 90 89
www.justitie.nl

Onderdeel
Contactpersoon
Doorkiesnummer(s)
E-mail
Datum
Ons kenmerk
Uw kenmerk
Onderwerp

SOC
Dr. C. Choenni
070-3709095
C.Choenni@minjus.nl
27 juni 2005
5347123/05/DCIM

Bij beantwoording de
datum en ons kenmerk
vermelden. Wilt u slechts
één zaak in uw brief
behandelen.

Adviesaanvraag RMO over binding

Geachte heer Adriaansens,

Op 17 maart 2005 ontving ik van u het advies *Eenheid, verscheidenheid en binding*. Dit advies behandelt de concentratie en integratie van etnische minderheden in Nederland op een intersectorale wijze en richt zich in zijn aanbevelingen op de middellange termijn. Binnenkort zal het Kabinet op uw advies reageren.

Uw advies constateert dat de concentratie van minderheden een stevige trend is en dat het spreidingsbeleid weinig effectief is. Omdat concentratie wel degelijk een probleem is, maar concentratie zelf te weinig aangrijpingspunten voor beleid oplevert bepleit uw raad een nieuw model. De basis is *eenheid*, hetgeen ruimte schept voor *verscheidenheid* onder voorwaarde dat er ook *binding* bestaat.

Met betrekking tot binding -het derde deel van uw advies- stelt uw raad dat het nodig is banden te smeden tussen groepen en personen. Volgens uw advies kan de overheid de mogelijkheid vergroten dat bevolkingsgroepen met elkaar in contact treden.

Dit advies sluit goed aan bij het integratiebeleid van het Kabinet. Het Kabinet is van mening dat het van groot belang is om de binding en contacten tussen groepen in de samenleving te versterken. Tevens om voorwaarden te scheppen dat interetnische ontmoeting op spontane wijze tot stand komt.

De aanbevelingen die u doet om eenheid en binding te versterken spreken mij aan, maar zijn nog te algemeen van aard om direct te worden omgezet in concreet beleid.

Meer in het bijzonder heb ik behoefte aan een nadere uitwerking van datgene wat in uw advies wordt aangeduid als binding. Op dit punt gaat mijn belangstelling in de eerste plaats uit naar mogelijkheden en instrumenten ter bevordering van spontane ontmoetingen en contacten tussen leden van onderscheiden bevolkingsgroepen. Ik doel daarbij op gelegenheden en situaties waarin ontmoeting en contact niet het gevolg van zijn van expliciet daartoe georganiseerde activiteiten of evenementen. Het gaat mij om situaties en omstandigheden waarin de ontmoeting en het contact als het ware een bijproduct zijn van een bepaalde situatie of omstandigheid.

Ook ten aanzien van het door u bepleite gemeenschappelijk kader dat wordt gevormd door de democratische basiswaarden, de Nederlandse taal en de gemeenschappelijke verhalen ben ik geïnteresseerd in een nadere specificatie. Vooral het concretiseren van het eerste en het laatste element roept vragen op. Om welke waarden gaat het dan precies? Wat hoort er wel bij, wat niet? Soortgelijke vragen zijn te stellen ten aanzien van de gemeenschappelijke verhalen. Gaat het hierbij om een canon van de geschiedenis of moet dit ruimer worden opgevat? En zo ja, wat hoort er dan toe? En vervolgens: welke concrete aangrijpingspunten en instrumenten zijn er om een en ander breed te verankeren in de gehele bevolking?

Ik zou het ten zeerste op prijs stellen om van uw raad hierover een vervolgdadvies te ontvangen. Ik stel het op prijs dat dit advies mij voor 1 november 2005 bereikt.

De Staatssecretaris van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is in kennis gesteld van deze adviesaanvraag. Zij stemt in met deze adviesaanvraag. Tenslotte zij vermeld dat met medewerkers van uw raad overleg is gevoerd over deze adviesaanvraag.

Ik dank u bij voorbaat voor het opstellen van dit advies.

Hoogachtend,

De Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie,

Bijlage 2:

Reflecties over eenheid

(en verscheidenheid)

Reflecties over eenheid (en verscheidenheid)

In de epiloog gaven we reeds aan dat 'verbinden' deel uitmaakt van het krachtenveld waartoe tevens 'eenheid' en 'verscheidenheid' behoren. Verbinden brengt eenheid en verscheidenheid samen, en verbindingen zijn de noodzakelijke voorwaarde die zowel eenheid als verscheidenheid laat floreren. In deze bijlage werken we het aspect 'eenheid' nader uit. We doen dat naar aanleiding van de vervolgadvisvraag van de regering (zie bijlage 1), echter zonder te willen pretenderen uitputtend of volledig te kunnen zijn.

In *Eenheid, verscheidenheid en binding* stelden we dat het gemeenschappelijke kader bestaat uit drie elementen: democratische basiswaarden, de gedeelde taal en gemeenschappelijke verhalen. Op de taal zijn we in de hoofdtekst nader ingegaan, dus dat laten we hier buiten beschouwing. Bij de inhoud van de andere twee elementen staan we hier wat langer stil.

Democratische basiswaarden

Allereerst de basiswaarden van de democratie. De stelling van de RMO is tweeledig. In de eerste plaats zijn democratische basiswaarden te gebruiken als gedeeld referentiekader bij de omgang met maatschappelijke conflicten, in gevallen waarin de wet niet voorziet. In de tweede plaats verwijst het concept van democratisch burgerschap naar belangrijke deugden en vaardigheden die kunnen worden overgedragen en die burgers (tot op zekere hoogte) kunnen aanleren in het onderwijs en op andere plaatsen van persoonlijke ontwikkeling.

Het belang van de waarden van de democratie als gemeenschappelijk fundament valt te begrijpen in het licht van de volgende redenering. De internationale migratie en andere deelprocessen van de modernisering leiden tot maatschappelijke veranderingen die nadelig kunnen uitpakken voor bepaalde groepen burgers en bij hen tot onzekerheden leiden. Nederland verandert, en dit wordt in specifieke wijken van de grote steden als het ware belichaamd door immigranten, hun nakomelingen, de nieuwe winkels die zij bemensen of waar zij hun waren kopen, en dergelijke. Het zijn zichtbare veranderingen, als het ware gepersonifieerd door niet-westerse allochtonen (tot in de derde generatie), die samengaan met een zeker maatschappelijk onbehagen en onzekerheid. In die constellatie ontstaat bij veel burgers behoefte om zeker te stellen dat essentiële bestanddelen van de samenleving overeind gehouden worden, ook in tijden van verandering (zie SCP 2005a). Snelle maatschappelijke veranderingen leiden bij veel burgers tot een herbezinning op de essentialia van de samenleving. Er is simpelweg houvast nodig in tijden van snelle verandering.

Deze behoefte aan een dergelijk fundament is gemakkelijker te begrijpen dan dat de inhoud van dit gemeenschappelijke zich met zekerheid laat definiëren. Over de inhoud

zullen we al snel van mening verschillen. In de analyse van de RMO bestond er in het denken over integratie in het verleden te weinig aandacht voor de vraag wat essentieel is voor deze samenleving. De overmatige waardering van verschillen leidde tot een soort van *laissez faire*-denken dat het cultiveren van verschil kritiekloos ondersteunde. Er was daarbij te weinig oog voor de noodzaak van sociale samenhang en te veel aandacht voor de erkenning van culturele identiteiten en rechten. In de laatste jaren, na de aanslag op het World Trade Center en de toegenomen binnenlandse problematisering van de positie van minderheden, is een tegenovergestelde beweging te zien. Nu lijkt het soms alsof de overheid sociale verschillen zou moeten en kunnen uitvlakken. In het huidige debat is er te weinig oog voor de onvermijdelijkheid van verschillen en te weinig waardering voor de positieve waarde die ze vertegenwoordigen. De waarden van de democratie bieden ons inziens een bruikbaar fundament dat een beperkte en robuuste eenheid schept en daardoor verscheidenheid mogelijk maakt. Wanneer de overheid de essentialia van de democratische cultuur scherp definieert en bewaakt, communiceert zij naar twee zijden: naar angstige burgers en naar de nieuwkomers die zich afvragen wanneer ze er eindelijk echt bij horen. Zij communiceert naar angstige burgers dat de cruciale kenmerken van de democratische cultuur niet ter discussie staan, ook in tijden van modernisering en immigratie. Zij maakt bovendien aan nieuwkomers duidelijk wat hier van hen wordt verwacht, maar ook aan welke beperkingen de drang tot inpassing in de Nederlandse samenleving is gebonden.

Het aantrekkelijke van de notie van democratie is dat het in eerste instantie een inhoudelijk onbepaald begrip is. De democratie is in eerste instantie leeg. De democratie is een procedure die besluitvorming mogelijk maakt onder de conditie dat de meningsverschillen kunnen blijven voortbestaan. In dat opzicht is het met de democratie echter gesteld zoals met de Kretenzer leugenaar: de regel is dat we het recht hebben om het met elkaar oneens te zijn, maar over die regel *moeten* we het wel weer eens zijn. De democratie is een *essentially contested* concept. Er zijn talloze concurrerende concepties van democratie in omloop. Dit laat echter onverlet dat de hedendaagse democratie is gebouwd op een aantal fundamentele waarden. Het gaat allereerst om de gelijkheid van alle burgers.¹ Het gaat vervolgens om de ruimte voor verschil behoudens ieders verantwoordelijkheid voor de wet. Dit houdt dus in dat we in een democratie verschillen tolereren - ook indien ze ons tegen de borst stuiten - binnen de marges van de wet. Verder geldt politieke meerderheidsbesluitvorming, met respect voor de minderheid. De democratie is in de westerse wereld voorts geschraagd op specifieke vrijheidsrechten, zoals de vrijheid van vergadering, de vrijheid van meningsuiting, godsdienstvrijheid, demonstratierecht en dergelijke.

Over de verdere invulling van democratie valt veel te zeggen. Een belangrijk deel van de politieke discussie in de democratie gaat over de vraag naar de kern en de reikwijdte van de democratie. Het is een in essentie omstreden begrip dat onderwerp is van debat en politieke strijd. Dit laat echter onverlet dat de beperkte democratische waarden, die

¹ Let op: dit klinkt omvattend, maar is feitelijk excluderend. Jongeren, vreemdelingen en niet toerekeningsvatbare personen vallen hier bijvoorbeeld buiten.

hierboven zijn geformuleerd, deel uitmaken van verschillende concepties van democratie. Deze waarden - en dat is de crux van dit betoog - zijn bruikbaar als afwegingskader bij maatschappelijke conflicten in gevallen waar de wet niet in een antwoord voorziet. Deze waarden leiden niet tot een soort van besluitenlijstje met *do's* en *don't's*. Het zijn afwegingen, zoals de grondwet (en zoals vervat in de grondwet), waarmee we conflicten kunnen beoordelen. De uitkomsten kunnen en zullen variëren naar plaats en tijd. De toepassing van de democratische waarden vraagt steeds om een specifieke afweging, waarbij de uitkomst in conflictgevallen vooraf niet kan vaststaan.

Neem een controversieel recent voorbeeld: een imam die op religieuze gronden weigert om de vrouwelijke minister van Vreemdelingenzaken en Integratie de hand te schudden. In dit geval kan men enerzijds betogen dat beleefdheidsvormen privaat zijn en niet behoren tot de essentialia van de democratische cultuur. Indien de imam een andere beleefdheidsvorm verkiest om zijn respect voor de minister te betuigen: het zij zo. Dat kunnen we lomp, dom, ongeïntegreerd of wat dies meer zij vinden, maar er is geen reden waarom van een imam in deze situatie kan worden verlangd om specifieke begroetingsrituelen toe te passen.² Omgekeerd echter kan men ook betogen dat in dit geval niet de specifieke beleefdheidsvorm de brandende kwestie was, maar juist de onderliggende democratische waarde van de gelijkheid van burgers, dus de gelijkheid van man en vrouw. En die democratische norm dient wel te worden gerespecteerd. Vanuit dit perspectief was de geweigerde hand dus een onaanvaardbaar affront. Het is een affront dat niet met wettelijke middelen kan worden bestreden, maar waartegen men wel op de genoemde grond bezwaar kan maken.

Met andere woorden, de afweging in deze handschudkwestie kan op twee manieren eindigen. Belangrijk is wel dat de waarden van de democratie een gemeenschappelijk referentiekader bieden waarmee naar dergelijke alledaagse conflicten kan worden gekeken. We meten conflictgevallen af aan de waarden van de democratie en de normen zoals ze zijn vastgelegd in het recht en waarvan we nog steeds menen dat ze moeten gelden. Daarmee zijn conflicten niet de wereld uit, maar ontstaat wel een gemeenschappelijk afwegingskader. In concrete situaties in het publieke domein, dus op scholen, op werkplekken en binnen verenigingen, kunnen mensen die waarden gebruiken wanneer zij moeten omgaan met handelingsconflicten op basis van religieuze, culturele, etnische of andere gronden.

De vraag of de waarden van de democratie aangrijppingspunten voor beleid bieden voor overheden of andere publieke instanties, kan worden beantwoord vanuit de notie van democratisch burgerschap. De democratie is gebaseerd op de juridische (niet feitelijke!) gelijkheid van democratische burgers. Theorieën van burgerschap - ook daar zijn er weer vele van - schrijven specifieke competenties toe aan burgers.

² Overigens, ook indien men deze positie zou betrekken, is het voor immigranten en leden van minderheidsgroepen nog steeds buitengewoon nuttig om gangbare gewoonten over te nemen of op zijn minst in voorkomende gevallen te kunnen hanteren. Wanneer mensen de geldende sociale codes en omgangsrituelen in sociale domeinen beheersen, verbetert dit hun kansen op nuttige netwerken, de arbeidsmarkt en dergelijke aanzienlijk. Het weigeren handen van vrouwen te schudden, maar ook kleding- en houdingsaspecten (handen in de zakken, onderuit hangen op de stoel tijdens een gesprek) zijn sterk bepalend voor iemands sociale acceptatie en kansen in sociale domeinen. Het vermogen om te schakelen in gedragsrepertoires is doorgaans goed ontwikkeld bij kinderen uit middenklassegezinnen en biedt hen voordelen op onder meer de arbeidsmarkt.

Deze competenties zijn geen kenmerken die de overheid of die scholen op personen kunnen plakken, maar ze verwijzen wel naar ontwikkelbare vermogens waaraan publieke instanties kunnen bijdragen.

Herman van Gunsteren (1998) laat zien hoe een *beperkte conceptie van burgerschap* is gegrondvest op drie noties. In de eerste plaats wordt de persoon als individu gezien en, in het recht, individueel aangesproken op zijn handelen of juist het nalaten daarvan. In de tweede plaats wordt de persoon als oordeelkundig beschouwd; vandaar dat hij bijvoorbeeld stemrecht kan hebben. In de derde plaats wordt de republiek voorgesteld als een gemeenschap van lotsverbonden burgers. Het zijn weliswaar individuen, maar hun individueel lot is verbonden met dat van de andere leden van de politieke gemeenschap.

Het is belangrijk te beseffen dat deze drie noties a. niet in empirische zin waar zijn, b. nuttige ficties zijn in de democratie en c. verwijzen naar ontwikkelbare vermogens. Om met het eerste te beginnen: het is natuurlijk niet zo dat burgers in essentie autonome individuen zijn of ernaar streven dat te worden. Mensen zijn onderdeel van allerlei familiale en sociale verbanden die in wezenlijke mate hun stempel drukken op het gedrag en de keuzen van het individu. Wanneer we zouden trachten de externe factoren als het ware van de persoon af te pellen, dan verdwijnt ook de uniciteit van het individu. Het is niet mogelijk een kern van het individu te isoleren onafhankelijk van zijn omgeving. Het is ook niet zo dat burgers oordeelskundig zijn. Over de meeste zaken waarover zij een mening ventileren, weten mensen weinig tot niets. Toevallige bijzaken (het kapsel van de minister-president, de verdwenen stropdas van de oppositieleider, maar ook het weer, de uitslag van een belangrijke voetbalwedstrijd en de context waarbinnen een oordeel wordt geformuleerd) zijn sterk bepalend voor iemands oordeel. De oprechte mening van een persoon in bijvoorbeeld een officiële vergader-setting kan zeer afwijken van zijn of haar oprechte mening na afloop op straat of in het café (Blokland 2000; Van de Walle 2004). Het is ten slotte ook niet zo dat alle Nederlandse burgers lotsverbonden zijn met elkaar. In tijden van internationalisering én regionalisering - maar ook in vroeger dagen - is het nationale niveau van de politieke gemeenschap tegelijk veel te ruim én veel te beperkt als gemeenschappelijk identificatiekader: solidariteit op dat niveau is empirisch bepaald geen feit.

Dit alles laat onverlet dat we in een democratie doen alsof dit allemaal wel het geval is. Burgers worden als gelijke individuen aangesproken, hebben in gelijke mate recht hun mening te uiten en worden voorgesteld als gelijkwaardige en onderling verbonden leden van dezelfde politieke gemeenschap. Deze aannames zijn derhalve *nuttige ficties* die de democratie mogelijk maken. Wanneer we individuen zouden behandelen als leden van groepen, dan zouden het de groepen zijn die stemrecht hebben. Wanneer we werkelijk oordeelsvermogen van burgers zouden verlangen, dan zouden slechts verstandige burgers stemrecht hebben. En wanneer we lotsverbondenheid werkelijk als maat nemen, dan vervalt de democratische rechtsstaat in een complex, veranderlijk en instabiel eilandenrijk van primaire verbanden.

Deze nuttige ficties verwijzen voorts, en dat is hier de kern, naar bij burgers ontwikkelbare vermogens. Scholen, verenigingen en overheden kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van deze vermogens. Om bijvoorbeeld 'oordeelkundig' te zijn, hebben burgers kennis en analytische vaardigheden nodig, ieder op zijn of haar niveau. Bij oordeelkundigheid hoort de waarde van geïnformeerdheid en horen ook de vaardigheden om kennis over publieke kwesties op te doen, te ordenen, te beoordelen en te vertalen naar een standpunt. Of het 'individualisme' in de samenleving moet worden aangemoedigd, is een politieke kwestie. Echter, de waarde van individueel verantwoordelijkheidsbesef voor het eigen gedrag is in het recht en de democratie cruciaal. Dit individueel verantwoordelijkheidsbesef kan ook worden gestimuleerd (zie daarvoor RMO 2000). En ten slotte is er de waarde van solidariteit en gemeenschapszin. Ook daarin kan de overheid ondersteunen door te regelen, te belonen of juist door te ontregelen om zo ruimte te maken voor maatschappelijke krachten.

Afsluitend stellen we dat we in de voorgaande overwegingen verder nagedacht hebben over de inhoud en betekenis van de waarden van de democratie als eenheidsscheppend element in het integratiebeleid. In het bestek dat ons hier ter beschikking stond, zijn we noodgedwongen vrij kort van stof geweest over dit zeer ingewikkelde thema. Twee punten wilden we naar voren brengen. In de eerste plaats dat de waarden van de democratie te gebruiken zijn als gedeeld referentiekader in de omgang met maatschappelijke conflicten, in gevallen waarin de wet niet voorziet. De vraag wat toelaatbaar is en wat problematisch is, dient vanuit dit kader te worden beantwoord en zal in concrete situaties tot verschillende uitkomsten leiden. In de tweede plaats hebben we willen laten zien dat democratisch burgerschap verwijst naar belangrijke deugden en vaardigheden die in het onderwijs en op andere plaatsen waar burgers worden gevormd kunnen worden overgedragen en (tot op zekere hoogte) aangeleerd.

Identificatie door gemeenschappelijke verhalen

Het andere element dat we onder 'eenheid' rubriceerden, is toegang tot gemeenschappelijke verhalen. We noteerden in het vorige advies dat er in de maatschappij een duidelijke heroriëntatie op een gemeenschappelijke identiteit en geschiedenis van Nederland valt waar te nemen. Dit is zichtbaar in de literatuur, in film en televisie, in verkiezingen van de grootste Nederlander en dergelijke. Deels leidt dit tot een heroriëntatie op het verleden, zoals bij recente films als *Abeltje* of *De schippers van de Kameleon*, en deels tot de verbeelding van de hedendaagse multiculturele werkelijkheid in de grote steden, met films als *Shouf Shouf Habibi!* en *Het Schnitzelparadijs*. Klaarblijkelijk roepen moderniseringsprocessen in deze tijd een behoefte op aan identificatie en een behoefte om na te denken over wie 'wij' zijn. Deze trend is ook zichtbaar in het overheidsbeleid. De overheid heeft bijvoorbeeld besloten een commissie 'Ontwikkeling Nederlandse Canon' in te richten. Deze commissie heeft als taak om het geheel van belangrijke personen, teksten, kunstwerken, voorwerpen, verschijnselen en processen vast te stellen, die tezamen laten zien hoe Nederland zich heeft ontwikkeld

tot het land waarin we nu leven. De minister lichtte haar opdracht als volgt toe: "Ik stel mij een canon voor die uit drie concentrische cirkels bestaat. De elementen die de kern ervan vormen, betrek ik bij kerndoelen en examenprogramma's. De tweede cirkel biedt elementen die scholen daarnaast ook nog in hun programma kunnen opnemen. De derde cirkel reikt verder dan het onderwijs en kan andere instellingen (musea, media en dergelijke) inspireren bij hun activiteiten en daardoor de impact van een canon versterken."³

Deze uitingen van nationale zelfreflectie voorzien blijkbaar in een behoefte. Wel is duidelijk dat een dergelijk proces van zelfreflectie altijd samengaat met insluiting én uitsluiting. Het definiëren van wie 'wij' zijn, is alleen mogelijk wanneer we ook beschrijven wie wij *niet* zijn. Het risico dat in een dergelijk proces van zelfreflectie besloten ligt, is derhalve dat de cirkel van identificatie te nauw wordt getrokken en mensen die behoren tot etnische of andere minderheden buitensluit. Daarmee zou dit project zichzelf in de voet schieten.

Tegelijk is het zo dat een collectieve voorstelling van wie wij zijn, mits voldoende open geformuleerd en mits zo geformuleerd dat nieuwkomers hier ook toegang toe kunnen krijgen, nuttig is in tijden van immigratie. Daarom luidt de opdracht: denk na over handreikingen voor *verbinding die kaders voor sociale identificatie* bieden. In de VS lijkt men daarin beter te slagen. Nu zullen wij nooit Amerikanen worden - daarvoor is de onverschilligheid over *community* in Nederland vermoedelijk te groot - maar collectieve verhalen, feesten en identiteiten met een insluitende in plaats van uitsluitende werking, zijn natuurlijk wel belangrijk. Dat kan men in de VS heel goed. Leg dus, zo luidt ons advies, in de inburgeringscursussen meer het accent op burgerschap *in de vorm van kennis van de Nederlandse geschiedenis en het cultureel erfgoed*, en veel minder op de huidige normen en waarden van of je je wel of niet aan je burens moet voorstellen. Richt je voorts veel meer op de werking van het *politieke systeem, de achtergronden van maatschappij-inrichting, geschiedenis en kunst*. Met andere woorden, juist in de periode van toelating van vreemdelingen is het nodig om een realistisch, aantrekkelijk én bereikbaar beeld van Nederland te schetsen. Cruciaal is dat dit beeld niet alleen het verleden conserveert, maar vooral ook een richtsnoer biedt voor de toekomst.

Verbinden tussen verscheidenheid en eenheid

Tot slot merken wij op dat een advies over verbinden in een multi-etnische samenleving 'verscheidenheid' als startpunt heeft. De toegenomen diversiteit is de bron van maatschappelijke onrust en tegenstellingen. Het leidt tot een toenemende maatschappelijke segregatie en tot negatiever kleurende onderlinge beelden tussen bevolkingsgroepen. Het is in dit licht dat vragen van integratie, eenheid en verbinden relevant worden. We hebben in dit advies willen nadenken over manieren waarop verbinden vorm kan krijgen en over eenheidsscheppende condities. Aan het slot gekomen willen we nog-

³ Citaat afkomstig van <http://www.canonvannederland.nl>

maals onderstrepen dat deze exercitie één doel had: nadenken over de condities waaronder maatschappelijke verscheidenheid in de toekomst niet langer als een multicultureel drama hoeft te worden gezien, maar kan uitgroeien tot het feest van de ongelijkheid. Want uiteindelijk gaat het daarom: maatschappelijke condities scheppen waaronder verscheidenheid kan floreren.

Bijlage 3:

De waarde van interetnisch contact

**Een onderzoek over initiatieven en beleidsprojecten
om interetnisch contact te bevorderen**

Erik Snel en Nanne Boonstra m.m.v. Gülsen Dogan
Universiteit Twente/ Verwey-Jonker Instituut

Enschede/Utrecht, oktober 2005

Samenvatting

De tijden veranderen. In 1976 verscheen het boek *Over de waarde van culturen* van Ton Lemaire. Het boek bevatte niet alleen een wetenschappelijke verhandeling over het cultuurbegrip, maar ook een sterk pleidooi voor behoud van culturele eigenheid. Iedere cultuur is een waarde op zich, een parel met een eigen bestaansrecht. Inmiddels denken we daar anders over. Het oude multiculturalisme is 'uit' en maakte plaats voor nieuwe aandacht voor een interculturele dialoog en interetnisch contact. Uitgangspunt bij deze visie is dat de moderne samenleving weliswaar pluriform is, maar dat de verschillende groepen en culturen in de samenleving niet los van elkaar (mogen) staan. Naast de verscheidenheid van de moderne samenleving moet er ook een zekere gemeenschappelijkheid bestaan. Over het fundament van deze gemeenschappelijkheid verschillen overigens de meningen. Voor sommigen zijn de Nederlandse taal, cultuur, waarden en normen het onwrikbaar uitgangspunt van 'onze' samenleving, anderen benadrukken het belang van een interculturele dialoog rond vragen als: "Wat bindt ons eigenlijk?"

Deze spanning tussen gemeenschappelijkheid en verscheidenheid doet zich bijzonder sterk gevoelen in de grote steden van ons land, zoals beschreven door de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) in haar advies *Eenheid, verscheidenheid en binding* (RMO 2005). De raad constateert dat in de grote steden sprake is van een vergaande en in zekere mate onomkeerbare etnische concentratie en segregatie. Het spreidingsbeleid, dat de regering thans inzet om de segregatie tegen te gaan, is volgens de RMO weinig effectief en zal dat in de toekomst hoogstens gedeeltelijk zijn. Er zijn scherpe juridische grenzen die de ruimte voor spreidingsbeleid beperken. Er zijn *politieke immobilia*, onbeweeglijke politieke compromissen, die het spreidingsbeleid in de weg staan. Bovendien is het spreidingsbeleid in de grote steden, vanwege de demografische ontwikkelingen, nauwelijks nog mogelijk. Dat de mogelijkheden voor een spreidingsbeleid dus beperkt zijn, betekent volgens de RMO echter niet dat spreiden volledig onmogelijk of geheel onnodig zou zijn. Het betekent evenmin dat voorkomen moet worden dat er in de grote steden 'parallele samenlevingen' ontstaan, eigen plekken voor autochtone en voor allochtone burgers die volledig langs elkaar heen leven en het contact met elkaar hebben verloren. Het impliceert echter wél, zo betoogt de raad, dat het spreidingsbeleid niet meer kan zijn dan een onderdeel van een omvangrijkere strategie - een strategie die zich het beste kan richten op het organiseren van dwarsverbanden in de samenleving.

De Nederlandse regering onderschrijft het belang van binding-bevorderende activiteiten.¹ Zeker na de moord op Theo van Gogh, in november 2004, is het zeer urgent de sociale samenhang en de binding van personen en groepen aan de Nederlandse samenleving te vergroten. Zo ontstond in 2005 het Breed Initiatief

¹ Het kabinet onderschrijft overigens niet de analyse van de RMO dat etnische concentratie in de grote steden (deels) onvermijdelijk is. Men wil 'spreiding én integratie' (vgl. Kabinetsreactie op het advies 'Eenheid, verscheidenheid, binding' van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO), dd. 20 september 2005.)

Maatschappelijke Binding, waarmee het kabinet in een tweetal grote bijeenkomsten allerhande organisaties en burgers die zich inzetten voor maatschappelijke binding met elkaar in contact wilde brengen. Het gevaar bij dergelijke brede initiatieven is echter dat vaak al snel begripsverwarring dreigt. Zo stelt het kabinet een andere invulling aan het begrip 'binding' te geven dan de RMO deed. Het gaat niet alleen om (interetnische) contacten en gezamenlijke activiteiten, maar algemener om het betrekken van burgers en organisaties bij de samenleving en haar instellingen als geheel.² Zo'n brede opvatting van het concept binding bevordert echter de duidelijkheid niet. 'Sociale binding' dreigt een nieuw containerbegrip te worden waarvan niemand precies weet wat er onder verstaan moet worden. Is sociale binding bijvoorbeeld hetzelfde als 'integratie' óf is het iets anders, dan wel een bepaald deelaspect van integratie?

Onderhavige studie beoogt bestaande initiatieven van lokale overheden en andere (ook particuliere) partijen om sociale binding in multi-etnische stadswijken te versterken, in kaart te brengen en te beschrijven. Alvorens we dit kunnen doen, moet echter eerst worden aangegeven wat *wij* hier onder binding verstaan. Nadere overdenking leert ons dat we minstens drie niveaus van sociale binding kunnen onderscheiden:

Interetnisch contact

Sociale binding op het niveau van individuen en groepen slaat op de mate waarin leden van diverse etnische groepen (allochtonen én autochtonen) onderling contact hebben en informele sociale relaties met elkaar onderhouden. Het gaat dus niet om sociaal contact en de vorming van sociale netwerken in het algemeen of om contacten binnen de eigen groep, maar om de vorming van groepsoverstijgende sociale contacten en netwerken. In de sociologische literatuur wordt in deze vaak een onderscheid gemaakt tussen *bonding* en *bridging*.

Participatie

Sociale binding op het niveau van organisaties en verenigingen slaat op de mate waarin leden van minderheden toegang krijgen tot en participeren in algemene maatschappelijke organisaties en verenigingen, zoals politieke partijen, buurt- en sportverenigingen, enzovoort. In de sociologische literatuur wordt dit veelal aangeduid als maatschappelijke participatie.

Identificatie

Sociale binding op het niveau van (stedelijke) samenlevingen slaat ten slotte op de mate waarin leden van minderheden zich *verbonden* voelen met, maar ook *gebonden* voelen aan het grotere maatschappelijke geheel (de stad, de Nederlandse samenleving) waarin zij leven.

² Kabinetsreactie, p. 9.

Deze achtergrondstudie richt zich uitsluitend op sociale binding op het eerste niveau, dus op interetnisch contact. Meer specifiek richten we ons op beleidsactiviteiten en andere initiatieven van burgers en maatschappelijke organisaties die sociale contacten tussen autochtone en allochtone burgers zouden bevorderen. De reden om ons te beperken tot interetnisch contact bevorderende initiatieven en activiteiten is primair een pragmatische: de tijd voor deze studie was beperkt. Daarmee is *niet* gezegd dat de andere niveaus van binding (participatie en identificatie) of de door het kabinet gewenste betrokkenheid van burgers en organisaties bij de hele samenleving onbelangrijk zijn, maar we moesten ons beperken. Daarbij is interetnisch contact ook heel belangrijk voor samenlevingen. Zo wezen Putnam en Feldstein (2004: 3) onder verwijzing naar Belfast en Bosnië op het gevaar van een samenleving met enkel interne en geen overbruggende contacten en sociale netwerken.

De *probleemstelling* van deze studies is drieledig: welke projecten en initiatieven om interetnische contacten te stimuleren zijn er in vier geselecteerde steden en stadsbuurten? Wat beogen deze initiatieven en projecten? En wat is er bekend over de effecten en onbedoelde bijeffecten (spin-off) van deze initiatieven en projecten? Om de soms zeer diverse projecten en initiatieven op dit gebied te inventariseren en te ordenen, maken we in het onderzoek gebruik van wat we een 'sociale-bindingsladder' noemen. Het idee is dat de te beschrijven projecten en verschillende initiatieven specifieke doelstellingen hebben. Soms beoogt men alleen mensen van verschillende groepen met elkaar in contact te brengen, soms wenst men duurzame sociale netwerken en ondersteuningsrelaties tussen mensen van verschillende groepen te realiseren. Met andere woorden: de projecten en initiatieven verschillen van elkaar wat betreft de *beoogde intensiteit* en de *beoogde gevolgen* van het nagestreefde interetnisch contact. We onderscheiden vier treden op onze bindingsladder.³

1. Elkaar ontmoeten

Wil er überhaupt sprake zijn van interetnisch contact, dan moeten individuen en groepen van verschillende bevolkingsgroepen elkaar op zijn minst een keer ontmoeten. De praktijk van veel gekleurde wijken in de grote steden is echter dat leden van verschillende groepen elkaar niet kennen of groeten en niet met, maar langs elkaar heen leven. De eerste trede van de bindingsladder betreft daarom initiatieven en beleidsprojecten die beogen groepsoverstijgende ontmoetingen en contacten ('*bridging*') tot stand te brengen. Het gaat bijvoorbeeld over straat- of buurtfeesten en interculturele festivals, maar ook over spontane ontmoetingsplekken in de buurt (zoals een markt, bibliotheek, park, speelterrein of voetbalveld) waar leden van verschillende etnische groepen met elkaar in contact kunnen komen.

³ De bindingsladder is mede gebaseerd op eerder onderzoek van Duyvendak et al. naar integratie in de sport, effecten van herstructurering en Opzoomeren (vgl. Duyvendak et al., 1998; 2000; 2001).

2. Elkaar leren kennen

Het idee is vaak dat wanneer mensen eenmaal contact met elkaar hebben, ze elkaar ook leren kennen en waarderen ('*meeting is mating*'). Dit is echter erg optimistisch gedacht. Vluchtige ontmoetingen op een straatfeest, festival of de markt betekenen nog niet dat er betekenisvolle communicatie tussen leden van verschillende etnische groepen ontstaat. Bij de tweede trede van de bindingsladder gaat het daarom om initiatieven en beleidsprojecten, die er expliciet op gericht zijn wederzijds begrip en respect tussen diverse groepen te bevorderen. Voorbeelden zijn de interculturele dialogen die overal in den lande worden gehouden. Een geliefd voorbeeld zijn tevens bijeenkomsten waar diverse etnische groepen eten of kleding uit hun herkomstland presenteren. Het doel van dit soort initiatieven is dat iedereen beter begrip krijgt voor de verschillende culturele achtergronden waaruit mensen afkomstig zijn.

3. Afspraken maken over de buurt

Nog weer een stap verder is dat interculturele ontmoetingen en contacten worden gebruikt om concrete afspraken te maken, bijvoorbeeld over de gang van zaken en (gewenste) omgangsvormen in de buurt, in de openbare ruimte, op school, enzovoort. Het idee is dat wanneer buurt- of schoolgenoten met verschillende achtergronden *echt* met elkaar in gesprek komen, ze misschien ontdekken dat ze minder van elkaar verschillen dan ze aanvankelijk dachten en zich aan dezelfde problemen in de buurt of op school ergeren (vuil op straat, pestende jongeren, ervaren discriminatie of bedreiging). Deze ontdekking kan de basis vormen om gezamenlijk afspraken te maken, bijvoorbeeld over een stadsetiquette of gedragsregels voor een park, plein of buurt, én erop toe te zien dat deze regels gehandhaafd worden. Bij de derde trede van de bindingsladder gaat het om initiatieven en beleidsprojecten waarbij bewoners van verschillende groepen afspraken maken over de buurt. Cruciaal daarbij is dat deze afspraken (bijvoorbeeld gedragsregels) niet van bovenaf worden opgelegd, maar berusten op wat bewoners van diverse etnische groepen onderling afspraken.

4. Wederzijdse hulprelaties

De reden waarom beleidsmakers interetnische contacten willen stimuleren, bijvoorbeeld door het gemengde bouwen in de stad (stedelijke herstructurering), is vaak de gedachte dat groepsoverstijgende contacten nuttig zijn voor achterstandsgroepen in de buurt. Mensen in achterstandssituaties, zoals veel niet-westerse allochtonen, krijgen door informele contacten met autochtonen c.q. werkenden betere sociale kansen. Het idee is dat werklozen door informeel contact met werkenden meer informatie en daardoor betere kansen krijgen op de arbeidsmarkt of dat hoog opgeleide buurtbewoners als rolmodel dienen voor jongeren uit achterstandsgroepen in de buurt. Overigens hebben sociologen diverse kanttekeningen bij de waarde van groepsoverstijgende contacten geplaatst. Enerzijds is voor arme huishoudens juist sociale steun onder lotgenoten vaak belangrijk voor het directe overleven, anderzijds is de gedachte dat groepsoverstijgende contacten in gemengde buurten vanzelf ontstaan in veel gevallen *wishful*

thinking (vgl. Ypeij en Snel 2002; Blokland 2003). Desondanks gaat het bij deze vierde trede van de bindingsladder om initiatieven en beleidsprojecten die expliciet beogen dit soort wederzijdse hulprelaties tussen kansrijken en kansarmen te bevorderen. Te denken valt aan mentorprojecten waarin leden van middengroepen kansarme allochtone jongeren min of meer op sleeptouw (pogen te) nemen.

Deze bindingsladder met vier opeenvolgende niveaus van binding wordt hier gebruikt om concrete initiatieven en beleidsprojecten in de onderzochte steden en buurten binnen een betekenisvolle typologie te plaatsen. Het criterium daarbij is primair de beoogde doelen van een initiatief of project. De verwachting was dat de meeste praktijkinitiatieven zich afspelen op de eerste twee treden van de bindingsladder (bevorderen van interetnische ontmoeting, vergroten van intercultureel begrip). Wij nemen aan dat initiatieven en projecten gericht op het maken van concrete afspraken over de buurt of het aangaan van wederzijdse hulprelaties schaars zijn. Voor zover daarover informatie beschikbaar is, wordt ook iets gezegd over de feitelijke effecten van de initiatieven en projecten. Treedt het nagestreefde interetnisch contact daadwerkelijk op of waren de verwachtingen te hooggespannen? Overigens kan ook het omgekeerde het geval zijn, bijvoorbeeld dat een initiatief (een straatfeest) dat alleen bedoeld was om interetnische ontmoeting te bevorderen er onbedoeld toe leidt dat bewoners elkaar beter leren kennen, afspraken maken over de buurt en wellicht zelfs wederzijdse steunrelaties aangaan. In dit geval spreken we van onbedoelde bijproducten (spin-off) van het initiatief. Het onderzoek is uitgevoerd in vier stadsbuurten, namelijk de Rotterdamse Tarwewijk (in de deelgemeente Charlois), de buurt Overtoomse Veld in het Amsterdamse stadsdeel Slotervaart, de buurten Oud-Krispijn en Wielwijk in Dordrecht-West en de wijk Zaandam-Zuidoost in Zaanstad. Het onderzoek vond plaats door de bestudering van schriftelijke bronnen (notities of internetsites van organisaties of bestuurders in de vier onderzoeksbuurten) plus een aantal interviews met sleutelpersonen.

We bespreken kort de belangrijkste uitkomsten van deze studie. In algemene zin valt op dat er veel burgerinitiatieven en beleidstrajecten bestaan die streven naar of resulteren in het versterken van binding tussen culturele groepen in Nederland. We hebben ons gefocust op een viertal wijken in vier steden. De totale verzameling interessante en relevante projecten overstijgt de tijd en de doelstelling van de studie. Anders gezegd: we hebben veel meer gevonden dan we expliciet nodig hadden. De 'opbrengst' verschilt per trede van de bindingsladder. Om u als lezer deze informatie niet te onthouden en om recht te doen aan alle in de door ons onderzochte wijken geïnitieerde initiatieven, maken we een grove schatting per trede van de bindingsladder. Opgemerkt moet worden dat de benoemde en beschreven projecten van elkaar in omvang en intensiteit kunnen verschillen. Ook vallen er soms onder een initiatief verschillende kleinere deelprojecten. Als voorbeeld noemen we het Thuis Op Straat-project in Dordrecht of het Rotterdamse Opzoomeren.

Wat opvalt, is dat het aantal projecten bij het stijgen op de ladder eerst afneemt, om op de hoogste sport weer toe te nemen. Zo zijn er zeer veel activiteiten en initiatieven die 'ontmoeting' nastreven (eerste trede). Veel meer dan activiteiten gericht op 'leren kennen', hoewel er hier ook redelijk wat van zijn. Op het gebied van 'afspraken maken' valt de opbrengst eigenlijk tegen. In het politieke debat en in de media wordt hoog opgegeven over het belang van gedeelde normen en waarden. Zeker richting algemeen geldende waarden over hoe je je in de openbare ruimte in de buurt en om het huis zou horen te gedragen. Concrete projecten op dit gebied hebben we in drie van de vier wijken niet weten te traceren. Alleen in de Rotterdamse Tarwewijk wordt gestreefd naar het ontwikkelen van straatetiquette tussen buurtbewoners met medewerking van (buurt)instellingen. Op het laatste niveau, door ons benoemd als 'ondersteuningsnetwerken', wordt in tegenstelling tot 'afspraken maken' veel meer ondernomen. We beschrijven uiteindelijk vier voorbeelden.

Ad 1) Elkaar ontmoeten

Een eerste voorwaarde voor interetnisch contact is dat leden van verschillende etnische groepen elkaar ontmoeten. Zoals verwacht, voeren gemeenten en buurtorganisaties tal van projecten, campagnes en activiteiten uit, die ten doel hebben dat bewoners elkaar ontmoeten, variërend van buurtfeesten en -barbecues via allerlei activiteiten op het gebied van sport en spel op straat tot bijvoorbeeld een computerclubhuis voor jongeren in de buurt. Deze activiteiten kunnen plaatsvinden op de schaalniveaus van de stad, wijk, buurt of straat. Soms hebben de activiteiten expliciet ten doel om interetnische contacten te bevorderen, soms wil men alleen bewoners (vaak kinderen of jongeren) in de buurt met elkaar in contact brengen. Maar wanneer dergelijke algemene activiteiten in een etnisch gemengde wijk plaatsvinden, resulteren ze in interculturele ontmoetingen. Deze ontmoetingen kunnen, maar hoeven niet te leiden tot meer intensieve vormen van contact of verbondenheid tussen betrokkenen.

We vonden in de vier onderzoeksbuurten een veelkleurig palet van interculturele ontmoetingsactiviteiten, waaronder inmiddels landelijk bekende initiatieven zoals het Rotterdamse Opzoomeren en Thuis Op Straat (TOS). Deze initiatieven zijn niet aan een enkele buurt of stad gebonden, maar vinden op tal van plekken plaats. Ze zijn dan ook vrij grootschalig en hebben een groot bereik. Daarnaast beschreven we onder het hoofdje 'ontmoetingsactiviteiten' ook het sportbuurtwerk in Overtoomse Veld. Dergelijke sportactiviteiten hebben primair als doel om het sporten te stimuleren en de gezondheid van kinderen en jongeren te verbeteren, maar beogen daarnaast ook vaak secundaire doelen (zoals terugdringen van vandalisme of verbeteren van sociale contacten in de buurt). Behalve de straat zijn ook scholen een plek waar zich veel ontmoetingsactiviteiten afspelen, al is het de vraag of dit tot interetnische ontmoeting leidt. Dit veronderstelt immers dat leden van verschillende etnische groepen (zowel autochtonen als allochtonen) aanwezig zijn op school en in de buurt, hetgeen gezien de ver voortgeschreden onderwijs- en buurtsegregatie niet altijd het geval is.

De conclusie uit dit deel van het onderzoek moge luiden dat de onderzochte buurten weliswaar zeer veel en vaak succesvolle ontmoetingsactiviteiten tellen (zoals het Opzoomeren), maar dat deze activiteiten niet per definitie tot interetnische contacten leiden. Uit de bespreking van de diverse initiatieven werd gaandeweg duidelijk welke belemmeringen er zijn voor het ontstaan van interetnisch contact. De eerste belemmering is al genoemd: de vergaande segregatie in de onderzochte buurten en scholen. Indien er nog maar weinig autochtonen in de buurt wonen of geen autochtone kinderen meer op school zitten, leiden de beschreven activiteiten misschien wel tot interetnisch contact (tussen verschillende allochtone groepen), maar niet tot een ontmoeting tussen autochtonen en allochtonen. In zulke gevallen zijn niet zozeer activiteiten op school, maar ontmoetingsactiviteiten tussen scholen - met name tussen 'zwarte' en 'witte' scholen - relevant om interetnische ontmoeting contact te bevorderen.

Maar ook als de bevolking van een buurt of straat (nog) wel gemengd is, leiden ontmoetingsactiviteiten niet per definitie tot meer interetnische ontmoeting. Zo zagen we dat het Rotterdamse Opzoomeren sterk gedragen wordt door meer 'gevestigde' bewoners (autochtoon en al wat ouder); jongeren en allochtone buurtbewoners worden minder bereikt. Buurtbewoners gaan hoofdzakelijk om met buurtgenoten waarmee ze (al) iets gemeenschappelijks hebben, en dat geldt ook voor hun betrokkenheid bij het Opzoomeren. Omgekeerd bleek bij Thuis Op Straat (TOS) dat overwegend allochtone kinderen en jongeren daaraan deelnemen. De reden is niet alleen dat er weinig autochtone kinderen en jongeren in de buurt wonen, maar dat autochtone ouders hun kroost liever niet naar activiteiten als TOS sturen. Op zulke momenten blijkt negatieve wederzijdse beeldvorming in dit soort buurten een vicieuze cirkel te zijn. Wanneer autochtone en allochtone buurtbewoners en kinderen gezamenlijk aan activiteiten deelnemen, kan men verwachten dat de negatieve beeldvorming over elkaar geleidelijk minder wordt. Het probleem is echter dat ze gezamenlijke activiteiten mijden vanwege de *negatieve* beeldvorming.

Een andere beperking van de beschreven ontmoetingsactiviteiten betreft de vraag of de activiteiten verder gaan dan het tot stand brengen van een incidentele ontmoeting tussen mensen. Zo pareren professionele welzijnswerkers de kritiek op het carnavaleske karakter van het Rotterdamse Opzoomeren ('gesubsidieerd barbecuen') met het argument dat laagdrempelige ontmoetingsactiviteiten in de buurt een eerste opstap zijn tot meer intensieve vormen van contact in de buurt. Maar is dat ook zo? Opgemerkt is dat echte sociale binding om herhaaldelijke ontmoetingen vraagt, en daarmee om een context waarbinnen mensen elkaar met enige regelmaat tegenkomen. Zo'n context kan bestaan uit nieuwe initiatieven of activiteiten, die een vervolg zijn van de eerdere ontmoetingsactiviteiten. Een goed voorbeeld hiervan zagen we bij het Dordtse project 'Onze Buurt aan Zet' (OBAZ). Als spin-off van een brunch voor vrouwen op Internationale Vrouwendag enkele jaren geleden worden nu twee keer per jaar 'vrouwenbrunches' georganiseerd, bezocht door vrouwen uit diverse culturen. Om nog meer vrouwen te bereiken, organiseert OBAZ twee keer per week een terrasje waar (merendeels allochtone) vrouwen een kopje koffie kunnen drinken. Daarnaast ontstond er een wekelijkse 'vrouweninloop' en worden er inmiddels familieuitstapjes

naar plekken als Madurodam en de Efteling georganiseerd. Met deze activiteiten hoopt men het sociaal isolement van veel allochtone vrouwen te doorbreken, sociale contacten tussen vrouwen te bevorderen en allochtone vrouwen meer bij de samenleving te betrekken.

Ook de school kan als een vanzelfsprekende ontmoetingsplek in de buurt fungeren, zeker wanneer scholen een breed aanbod van activiteiten en voorzieningen voor heel de buurt levert. We troffen in de onderzochte buurten diverse 'brede scholen' aan, die naast het reguliere onderwijs ook diverse vormen van voor-, tussen- en naschoolse opvang leveren, soms ook activiteiten voor ouders organiseren en een enkele keer zelfs een sociaal centrum voor de hele buurt zijn. Zulke scholen kunnen een goede basis vormen voor interetnische contacten, vooral omdat mensen er om andere redenen komen: kinderen om onderwijs te krijgen of aan andere activiteiten deel te nemen, ouders vanwege hun kinderen of andere activiteiten, andere buurtbewoners omdat de school ook hen iets te bieden heeft. Interetnische ontmoeting staat hier niet voorop, maar kan een bijproduct zijn van het feit dat mensen hier om andere redenen steeds weer komen. Hetzelfde geldt natuurlijk voor andere vanzelfsprekende ontmoetingsplekken in de buurt (parken, bibliotheek, kinderspeelplaatsen, enzovoort). Dit alles leidt echter alleen tot interetnische ontmoeting (in de zin van contact tussen autochtone en allochtone burgers) voorzover autochtonen nog in de buurt wonen en dergelijke plekken bezoeken, hetgeen - zoals gezegd - vanwege de vergaande onderwijs- en buurtsegregatie niet altijd het geval is.

Ad 2) Elkaar leren kennen

Beleidsmakers denken soms al te makkelijk dat contact tussen mensen vanzelf tot kennis over en waardering voor elkaar leidt. Dit staat bekend als de 'contacthypothese' ('*meeting is mating*'). De realiteit is echter dat deze contacthypothese in werkelijkheid lang niet altijd opgaat. Veel ontmoetingen blijven vluchtig en incidenteel; bovendien kunnen mensen elkaar leren kennen om tot de ontdekking te komen dat ze elkaar echt niet mogen. Kortom, elkaar leren kennen en respecteren gaat niet vanzelf. Als tweede trede van de bindingsladder beschrijven we daarom initiatieven en beleidsprojecten, die expliciet gericht zijn op het bevorderen van wederzijds begrip en respect tussen diverse groepen. We gaan in op de Rotterdamse multiculturele vrouwenhuizen van Cleo-Patria, die wekelijks zo'n 300 vrouwen uit vijftien verschillende culturen bereiken, interculturele activiteiten van diverse religieuze organisaties (zowel christelijke organisaties als moskeeën), het veelbesproken Rotterdamse Islamdebat en ten slotte een project in Zaanstad waarbij autochtone en allochtone kinderen van verschillende scholen een nachtje bij elkaar logeren en vervolgens met elkaar naar school gaan. Dit Zaanse project 'Logeren om te leren' (LOL) is een fraai voorbeeld van een samenwerking *tussen* scholen, waarbij autochtone en allochtone kinderen ondanks de voorgeschreden onderwijssegregatie toch met elkaar in contact komen en elkaar leren kennen. Vergelijkbare projecten zijn bijvoorbeeld gezamenlijke sportdagen of culturele activiteiten van verschillende ('zwarte' en 'witte') scholen.

De rode draad tussen alle deze initiatieven en projecten is dat gepoogd wordt om mensen, groepen en organisaties met verschillende achtergronden daadwerkelijk met elkaar in gesprek te brengen, zodat ze kunnen kennismaken van elkaar en er misschien wederzijds begrip en respect ontstaat. De ervaringen van alle besproken initiatieven waren redelijk positief. Echt met elkaar in gesprek gaan, leidt vaak tot meer begrip en respect voor elkaar. Dit bleek ook bij het Rotterdamse Islamdebat, waarvan velen aanvankelijk vreesden dat het (mede door de stevige inzet van Rotterdamse wethouders) eerder polariserend zou werken en de 'wij-zijtegenstellingen' in de stad zou verscherpen. Ook hier waren de ervaringen echter positief. Zoals een Rotterdamse moskeebestuurder zei: "Moslims en niet-moslims zijn met elkaar in gesprek, spreken steeds minder over wij en zij." Vooral de kleinschaliger wijkdebatten in het kader van het Islamdebat werden als positief ervaren, ook omdat hieraan gewone bewoners deelnamen terwijl in de stadsdebatten autochtone en allochtone (welzijns)professionals het hoogste woord voerden. In Charlois vonden twee wijkdebatten plaats, waarvan er één specifiek ging over de positie van vrouwen en mede-georganiseerd was door het multiculturele vrouwenhuis Cleo-Patria. Aan het einde van de avond werd de stelling 'dankzij dit soort bijeenkomsten krijg ik meer begrip en respect voor mijn burens' algemeen onderschreven. Hoewel het nog te vroeg is om iets definitiefs over de effecten van het Rotterdamse Islamdebat te zeggen, lijkt het erop dat dit debat Rotterdammers met uiteenlopende achtergronden dichter bij elkaar bracht.

Een andere les uit de hier beschreven initiatieven en projecten is dat meer diepgravende interetnische contacten kennelijk een gezamenlijk referentiekader vergen. Veel activiteiten richten zich niet op een algemeen publiek, maar specifiek op vrouwen of kinderen (en in tweede instantie op hun ouders). Opmerkelijk vonden wij het belang van religie en van interreligieuze uitwisselingen. In ons geseculariseerde land zou men bijna vergeten dat godsdienst voor veel migranten erg belangrijk is. Dit geldt niet alleen voor moslims, maar ook voor de vele en veelkleurige christelijke migrantenkerken. Ook 'geloven' is een gemeenschappelijk referentiekader dat interetnische contacten en interreligieuze uitwisselingen mogelijk maakt. Interreligieuze uitwisselingen (in de Verenigde Staten wordt van '*interfaith meetings*' gesproken) tussen gevestigde en nieuwe christelijke kerken, synagogen en moskeeën bieden ongekende aanknopingspunten voor interetnische en interculturele contacten en kennisuitwisseling.

Ad 3) Afspraken maken over de buurt

Leiden interetnische ontmoeting en kennisuitwisseling ertoe dat volwassenen en kinderen onderling afspraken maken over de (gewenste) gang van zaken en omgangsvormen in de buurt, in de openbare ruimte of op school? Bij de derde trede van de bindingsladder gaat het om initiatieven en beleidsprojecten waarbij bewoners afspraken maken, bijvoorbeeld afspraken in de sfeer van stadsetiquette en gedragsregels op straat of op school. Cruciaal daarbij is dat deze afspreken niet van bovenaf worden opgelegd, maar berusten op wat bewoners onderling afspreken. In Rotterdam poogt men zulke afspraken tussen bewoners te stimuleren binnen het project Mensen

Maken de Stad. Mensen Maken de Stad bouwt voort op, maar gaat ook verder dan Opzoomeren in Rotterdam. Uitgangspunt is dat er weer sociaal contact in de straat en in de buurt moet zijn. Dit wordt gestimuleerd door de ontmoetingsactiviteiten van het Opzoomeren. Mensen Maken de Stad gaat echter verder, zoals een buurtbewoner zegt: "We organiseren niet alleen leuke activiteiten, maar spreken ook buurtbewoners aan op minder leuke dingen."

Inmiddels doen rond de tachtig Rotterdamse straten mee aan Mensen Maken de Stad. In deze straten poogt men tot afspraken over de buurt te komen. Deze afspraken worden verwoord in een 'straatagenda' of 'sociaal contract' en betreffen zowel afspraken tussen bewoners over gedrag en omgangsvormen in de buurt als afspraken met relevante instanties. Zonder dat we in de gelegenheid waren om de voortgang en effecten van het project systematisch in kaart te brengen, willen we drie conclusies over Mensen Maken de Stad trekken. In de eerste plaats laat de praktijk zien dat *meeting* inderdaad een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde is om tot verdergaande afspraken over de buurt te komen. Zolang mensen hun straatgenoten niet kennen en niet groeten op straat, zullen ze nooit gezamenlijk in actie komen voor de buurt. Aan de andere kant leidt *meeting* tussen bewoners die eerst anoniem naast elkaar woonden, niet automatisch tot andere activiteiten en afspraken over de buurt. Mensen Maken de Stad begint er meestal mee dat professionals (welzijnswerkers, buurtagenten, vertegenwoordigers van woningcorporaties, enzovoort) proberen actieve bewoners voor het project te mobiliseren, de 'gangmakers'. Opgemerkt is, dat is onze tweede conclusie, dat het bij deze gangmakers vaak om zogenaamd 'wit kader' in de buurt gaat: meer gevestigde autochtone bewoners, die in de buurt zijn blijven wonen (ook wel de 'blijvers in de buurt' genoemd). We zagen dat ook al bij het Rotterdamse Opzoomeren. Dit betekent echter *niet* dat er binnen Mensen Maken de Stad helemaal geen sprake is van interetnisch contact. We presenteerden ook succesverhalen, bijvoorbeeld uit Charlois. Zo vertelde een opbouwwerker over een flat in de Tarwewijk die ook aan Mensen Maken de Stad meedeed en waar de veertien gangmakers in de flat afkomstig waren uit twaalf verschillende culturen. Een andere keer kregen actieve autochtone bewoners juist door het project voor het eerst contact met de vele asielzoekers in de straat, hetgeen zij als een eye-opener ervoeren.

Een derde en laatste conclusie is dat we zeker in problematische situaties niet teveel van de zelfwerkzaamheid ('actief burgerschap') van bewoners mogen verwachten. Al bij de eerste pogingen om tot straatetiquette te komen, bleek dat dit in zeer problematische situaties niet lukt. Soms is de 'straatstress', de verloederings en onveiligheid op straat, zo groot dat bewoners niet bereid zijn om mee te werken. Zij willen dat de gemeente eerst orde op zaken stelt voordat ze zelf onderling afspraken willen maken. Maar ook als bewoners wel bereid zijn mee te doen, lukt dit niet altijd. In problematische buurten zoals de Tarwewijk kan Mensen Maken de Stad niet zonder de inzet van welzijnprofessionals. Er is in zulke situaties te weinig middenkader om het project zelfstandig draaiende te houden. Daarbij kunnen professionals soms beter

etnische scheidslijnen te overstijgen dan bewoners. Inzet van professionals is en blijft door dit alles een *must*.

Ad 4) Wederzijdse hulp

Bij de laatste en hoogste trede op de bindingsladder gaat het om initiatieven en projecten die beogen dat er wederzijds hulp- en steunrelaties ontstaan. De impliciete gedachte hierbij is, dat leden van achterstandsgroepen betere sociale kansen krijgen door contact met autochtonen c.q. werkenden. We vonden in onze onderzoeksbuurten diverse initiatieven die expliciet gericht zijn op het bevorderen van steunrelaties tussen kansrijken en kansarmen. Een voorbeeld hiervan zijn taalprojecten, waarbij vrijwilligers (autochtonen én allochtonen die het Nederlands goed beheersen) lesgeven aan allochtone vrouwen. Doordat de 'leskoppels' minstens een jaar lang samen optrekken, gaat het niet alleen om taalonderwijs, maar ook om elkaar ontmoeten. Op deze wijze ontstaan soms zelfs vriendschapsbanden. Ook in het onderwijs zien we in toenemende mate dit soort ondersteuningsrelaties, zoals het Rotterdamse Makkerproject waarbij (veelal allochtone) basisschoolleerlingen worden gekoppeld aan leerlingen van het middelbaar en hoger beroepsonderwijs. In Amsterdam-West vonden we ten slotte nog een project van een heel andere orde: een initiatief van het plaatselijke bedrijfsleven dat een brug probeert te slaan tussen jongeren uit de wijk en het bedrijfsleven (Campus). Zo mogen basisschoolleerlingen een halve dag in een bedrijf rondkijken ('snuffelstage') en worden middelbare scholieren begeleid door mentoren afkomstig uit bedrijven uit de wijk.

Over deze initiatieven gericht op wederzijdse hulp kunnen drie conclusies getrokken worden. In de eerste plaats zien we, zoals we ook hiervoor ook al constateerden, dat zulke initiatieven in de praktijk vooral functioneren bij vrouwen en bij kinderen of jongeren. In de tweede plaats gaat het bij de hier beschreven initiatieven niet om *wederzijdse* steunrelaties, die beleidsmakers verwachten wanneer ze bijvoorbeeld meer sociale menging in de buurt nastreven. Eerder is sprake van eenzijdige hulp van vrijwilligers aan allochtone kinderen, jongeren en vrouwen. De steungevers zijn niet alleen autochtonen, maar ook 'gevestigde' allochtonen (bijvoorbeeld allochtone mbo- of hbo-studenten). Ten slotte kunnen we uit de hier beschreven initiatieven leren, dat ook het particuliere bedrijfsleven een belangrijke rol kan spelen door het 'adopter' van achterstandsbuurtten. Dit sluit aan bij de hedendaagse trend van maatschappelijk ondernemen. Een geconstateerde spin-off bij de activiteiten van Campus in Amsterdam-West is dat niet alleen allochtone kinderen en jongeren uit de buurt van dergelijke initiatieven kunnen profiteren, maar ook de bedrijven zelf. Zo meldden medewerkers van bedrijven die binnen dit project als mentor functioneerden, dat hun aanvankelijke vooroordelen over allochtone vmbo-leerlingen zijn verdwenen. Zo groeien allochtone jongeren uit de buurt en het bedrijfsleven langzaam naar elkaar toe.

Inleiding

1.1 Aanleiding van het onderzoek

Nederland is al geruime tijd in de ban van het integratiedebat. Daarbij valt op, dat 'integratie' op verschillende momenten en door verschillende partijen steeds anders wordt ingevuld. Integratie is met andere woorden een voorbeeld van wat sociologen een *'essentially contested concept'* (een inherent omstreden begrip) noemen. In de jaren '80 en '90 was er vooral aandacht voor de sociaal-economische kant van integratie, het ging primair om sociaal-economische positieverbetering van minderheden en migranten. De laatste jaren is er echter toenemend aandacht voor de sociaal-culturele kant van integratie. Het gaat steeds meer om de 'waarden en normen' van minderheden en migranten, alsmede om het daaruit voortvloeiende gedrag. Daarnaast is er ook meer aandacht voor interetnisch contact tussen allochtonen en autochtonen, of liever gezegd: het ontbreken daarvan. Hoorde men in de jaren tachtig en negentig vaak dat minderheden en migranten vooral sterk in eigen kring moeten zijn en van daaruit maatschappelijk emanciperen, inmiddels is de gedachte gemeengoed - ook bij de overheid - dat contact tussen allochtonen en autochtonen belangrijk is en bevorderd moet worden. Voorkomen moet worden dat er parallelle samenlevingen ontstaan, dat de verschillende bevolkingsgroepen in multicultureel Nederland niet met, maar langs elkaar leven (vgl. Gijsberts en Dagevos 2005; Duyvendak en Veldboer 2001; Scheffer 2004; Snel 2003; Snel en Scholten 2005).

De centrale vraag in deze studie luidt: wat kunnen overheden doen om interetnische contacten in de multiculturele *samenleving* te bevorderen? De aanleiding voor dit onderzoek was het advies *Eenheid, verscheidenheid en binding* van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2005). De raad constateert dat in de grote steden sprake is van een vergaande en in zekere mate onomkeerbare etnische concentratie en segregatie. Het spreidingsbeleid, dat de regering thans inzet om de segregatie tegen te gaan, is volgens de RMO weinig effectief en zal dat in de toekomst hoogstens gedeeltelijk zijn. Er zijn scherpe juridische grenzen, die de ruimte voor spreidingsbeleid beperken. Er zijn *politieke immobilia*, onbeweeglijke politieke compromissen, die het spreidingsbeleid in de weg staan. Bovendien is het spreidingsbeleid in de grote steden, vanwege de demografische ontwikkelingen, nauwelijks nog mogelijk. Dat de mogelijkheden voor een spreidingsbeleid dus beperkt zijn, betekent volgens de RMO echter niet dat spreiden volledig onmogelijk of geheel onnodig zou zijn. Het betekent evenmin dat voorkomen moet worden dat er in de grote steden 'parallelle samenlevingen' ontstaan, eigen plekken voor autochtone en voor allochtone burgers, die volledig langs elkaar heen leven en het contact met elkaar hebben verloren. Het impliceert echter wél, zo betoogt de raad, dat het spreidingsbeleid niet meer kan zijn dan een onderdeel van een meer omvangrijke strategie - een strategie, die zich het beste kan richten op het organiseren van dwarsverbanden in de samenleving. De overheid zou initiatieven moeten ontplooiën die, naast 'eenheid' en 'verscheidenheid', de onderlinge

binding moeten versterken. Onder 'binding' verstaat de RMO: het aangaan en onderhouden van sociale contacten tussen etnische groepen, het op touw zetten van gemeenschappelijke activiteiten en het bieden van wederzijdse ondersteuning.

Naar aanleiding van dit advies kreeg de RMO van minister Verdonk (V en I) de vraag voorgelegd *hoe* overheden 'binding' kunnen versterken. Onderhavige studie dient bij het beantwoorden van deze vraag behulpzaam te zijn. Allereerst rees daarbij de vraag wat precies onder 'sociale binding' moet worden verstaan. Er wordt recentelijk wel veel over 'binding' en het overbruggen van maatschappelijke tegenstellingen gesproken, zeker na de moord op Theo van Gogh in november 2004, maar onduidelijk blijft vaak wat we precies onder 'binding' moeten verstaan.⁴ Het gevaar dreigt dat 'sociale binding' zo'n nieuw containerbegrip wordt, net als eerder sociale uitsluiting of sociale cohesie, waarvan niemand precies weet wat we daarmee bedoelen. Nadere overdenking leert ons dat we minstens drie niveaus van sociale binding (of zo men wil: *verbinding*) kunnen onderscheiden:

Interetnisch contact

Sociale binding op het niveau van individuen en groepen slaat op de mate waarin leden van diverse etnische groepen (allochtonen én autochtonen) onderling contact hebben en informele sociale relaties met elkaar onderhouden. In de sociologische literatuur wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen contact tussen gelijken en binnen groepen (*bonding*) en overbruggende sociale contacten die de grenzen van de eigen groep overstijgen (*bridging*) (vgl. Putnam 2000; Putnam en Feldstein 2004). Het contact binnen groepen is belangrijk, mede omdat mensen hieraan wederzijdse onderlinge steun kunnen hulp ontlenen. Een samenleving met alleen maar contact binnen groepen is gevaarlijk: *"A society that has only bonding social capital will look like Belfast or Bosnia"* (Putnam en Feldstein 2004: 3). Daarom is het belangrijk dat er contact tussen groepen is.

Participatie

Sociale binding op het niveau van organisaties en verenigingen slaat op de mate waarin leden van minderheden toegang krijgen tot en participeren in algemene maatschappelijke organisaties en verenigingen, zoals politieke partijen, buurt- en sportverenigingen, enzovoort. In de sociologische literatuur wordt dit veelal als maatschappelijke participatie aangeduid.

Identificatie

Sociale binding op het niveau van (stedelijke) samenlevingen slaat ten slotte op de mate waarin leden van minderheden zich *verbonden* voelen met, maar ook *gebonden* voelen aan het grotere maatschappelijke geheel (de stad, de Nederlandse samenleving) waarin zij leven.

⁴ Vgl. het kabinetsstuk *Breed initiatief maatschappelijke binding* van 31 maart 2005.

Deze achtergrondstudie richt zich enkel op sociale binding op het eerste niveau, dus op interetnisch contact. Meer specifiek richten we ons op de vraag of allochtone en autochtone Nederlanders informele sociale relaties aangaan en onderhouden. Het gaat ons niet zozeer om de mate van interetnisch contact op zich, maar op initiatieven van overheden en andere partijen die sociale contacten tussen autochtone en allochtone burgers zouden bevorderen. Deze studie beoogt een inventarisatie te geven van concrete initiatieven en beleidsprojecten die in diverse gemeenten worden ondernomen om informele sociale contacten tussen leden van verschillende etnische groepen te stimuleren. We geven niet alleen een inventarisatie en beschrijving van dit type initiatieven en projecten in een viertal geselecteerde steden en buurten, maar zeggen - voor zover daarover informatie beschikbaar is - ook iets over de uitkomsten van deze initiatieven en projecten. Wat betekenen de verschillende aanpakken voor de buurt en voor het interetnisch contact in de buurt?

De *probleemstelling* van deze deelstudies is driedelig: welke projecten en initiatieven om interetnische contacten te stimuleren zijn er in vier geselecteerde steden en buurten? Wat beogen deze initiatieven en projecten? En wat is er bekend over de effecten en onbedoelde bijeffecten (spin-off) van deze initiatieven en projecten? In de rest van dit inleidende hoofdstuk bekijken we hierna eerst wat er in de wetenschappelijke literatuur bekend is over de aard en omvang van interetnische contacten in Nederland en over wat contact met autochtonen betekent voor leden van allochtone groepen (par. 1.2). Vervolgens beschrijven we de opzet en werkwijze van ons onderzoek (par. 1.3). We eindigen met een korte leeswijzer voor het verdere rapport (par. 1.4)

1.2 Wat weten we van interetnische contacten?

Van oudsher is veel onderzoek gedaan naar de integratie van migranten in het algemeen, en meer specifiek naar de mate waarin migranten contact hebben met andere bevolkingsgroepen. Dit onderzoek is gedaan vanuit de assimilatietheorie (Park 1928; Gordon 1964). Volgens deze theorie is tijd de cruciale factor bij integratieprocessen. Opeenvolgende generaties raken steeds beter geïntegreerd in de ontvangende samenleving, verwerven betere economische posities en zijn daardoor minder aangewezen op onderlinge steun binnen eigen gemeenschappen. Het effect is dat migranten er steeds meer voor kiezen om buiten de 'etnische buurten', waar ze in eerste instantie terechtkwamen, te gaan wonen. Bovendien zijn migranten in de loop der tijd steeds minder aangewezen op steun binnen de eigen groep, onderhouden ze steeds meer contacten met anderen en zouden ze uiteindelijk hun culturele eigenheid min of meer verliezen.

Deze voorstelling van zaken is echter heftig bekritiseerd in de Amerikaanse sociale wetenschap. Kritiek kwam er onder meer op de schijnbare onvermijdelijkheid van het assimilatieproces en op het idee dat assimilatie - in de zin van het opgeven van culturele eigenheid en etnische bindingen - het eindpunt van integratie is. De realiteit is, zoals Glazer en Moynihan in hun beroemde boek *Beyond the Melting Pot*

(1972) opmerkten, dat etnische identificaties en sociale bindingen niet verdwijnen, maar soms zelfs sterker worden. Ook is opgemerkt dat er andere integratiepatronen denkbaar zijn. Zo kenmerken bijvoorbeeld Aziatische migranten in de VS zich door de combinatie van economisch succes én een sterke gerichtheid op de eigen groep (Portes en Zhou, 1994). Als alternatieve noties treft men in de literatuur de 'etnische enclave'-theorie en de 'sociale isolatie'-theorie. In beide theorieën wordt het idee van een automatisch assimilatieproces waarin etnische identificaties en bindingen geleidelijk aan hun kracht verliezen, opgegeven. De 'etnische enclave'-theorie wijst op het verschijnsel dat etnische groepen ervoor kiezen bij elkaar te wonen en intensieve onderlinge relaties te hebben, zonder dat dit samengaat met sociaal-economische achterstand. De 'sociale isolatie'-theorie wijst er daarentegen op dat maatschappelijke achterstandsgroepen (*'the truly disadvantaged'*) ruimtelijk geconcentreerd in bepaalde delen van de stad wonen en het contact met de dominante samenleving verliezen (Wilson 1996; vgl. Snel en Burgers 2000; Gijsberts en Dagevos 2005; Van der Laan Bouma-Doff 2005).

Mate van interetnisch contact

Er zijn recentelijk diverse empirische studies uitgevoerd die de mate van informeel contact tussen minderheden en autochtonen in kaart brengen en ook pogen te verklaren (Dagevos 2005; Dagevos en Schellingerhout 2003; Gijsberts en Dagevos 2005; Van der Laan Bouma-Doff 2004 en 2005; Veld 2004). We zetten de bevindingen van deze studies hier kort op een rij, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen de mate van interetnisch contact en verklaringen daarvoor.

Van alle oude en nieuwe migrantengroepen blijken Turken en Marokkanen het sterkst gericht op contact met de eigen groep. Gevraagd naar met wie men in de vrije tijd contact heeft, zegt 60 tot 70 procent van alle ondervraagde Turkse en Marokkaanse respondenten (van vijftien jaar en ouder) meer contact te hebben met leden van de eigen groep. Slechts een opvallend kleine minderheid van de Turkse en Marokkaanse respondenten (nog geen 10 procent) zegt meer contact met autochtone Nederlanders te hebben. Bij de Surinaamse of Antilliaanse groep ligt dit anders. Tweederde van hen heeft een gemengde vriendenkring of gaat meer om met autochtonen. Vergelijkbare gegevens zijn ook beschikbaar voor de zogenaamde nieuwe migrantengroepen (Afghanen, Irakezen, Iraniërs, voormalig Joegoslaven en Somaliërs). De mate van interetnisch contact wisselt bij deze nieuwe migrantengroepen, maar ligt aanzienlijk hoger dan bij 'klassieke minderheden' zoals de Turken en Marokkanen. Van de onderzochte nieuwe migrantengroepen zijn de Somaliërs en Irakezen qua vrijetijdscontacten het sterkst gericht op de eigen groep en Iraniërs en Joegoslaven het minst (Gijsberts en Dagevos 2005: 23).

Deze bevindingen zijn in tegenspraak met de assimilatiethese volgens welke de oriëntatie op de eigen groep in de loop der jaren minder en het aantal interetnische contacten groter wordt. Immers, meer recent aangekomen migrantengroepen hebben vaker een gemengde vriendenkring of vooral contact met autochtonen dan klassieke

minderheden zoals de Turken en Marokkanen. Hetzelfde onderzoek laat ook zien dat de gerichtheid op de eigen etnische groep de afgelopen jaren (zeker bij Turken en Marokkanen) alleen maar sterker is geworden. Ook dit is in strijd met de assimilatiethese. Wel blijkt dat tweede-generatiemigranten (in Nederland geboren) over het algemeen meer interetnisch contact hebben dan de eerste generatie (inclusief recent aangekomen huwelijksmigranten). Desondanks zegt ongeveer de helft van alle Turkse en Marokkaanse jongeren (15 tot 24 jaar), waaronder veel tweede-generatiemigranten, in de vrije tijd vooral om te gaan met leden van de eigen groep. Bovendien blijkt dat de gerichtheid op de eigen groep ook bij de Turkse en Marokkaanse tweede generatie in de loop van de jaren negentig is toegenomen. Dit laatste geldt ook voor de Surinaamse, maar niet voor de Antilliaanse tweede generatie (Dagevos 2005: 57-61; Gijsberts en Dagevos 2005: 26-29).

Geconcludeerd kan worden dat de mate van interetnisch contact zeker bij de Turkse en Marokkaanse groep vrij gering en bovendien slinkend is. Ook bij jongeren en de tweede generatie uit deze groepen neemt de mate van interetnisch contact niet toe, maar af. De vraag is hoe dit verklaard kan worden. De mate van interetnisch contact hangt enerzijds samen met diverse persoonskenmerken van de betrokken allochtone groepen en anderzijds met de buurt waarin men woont. De vraag welke factoren een verschijnsel als interetnische contacten bepalen, kan het beste beantwoord worden door een multivariate analyse. Zo lijkt het in eerste instantie dat vrouwen en ouderen onder de minderheden sterker op de eigen groep gericht zijn dan mannen en jongeren. Dit zou ook wel verklaarbaar zijn, omdat vrouwen en ouderen onder de minderheden minder deelnemen aan het openbare leven in Nederland en daardoor minder kansen hebben op informeel contact met autochtonen. Nader onderzoek leert echter dat deze verschillen naar sekse en leeftijd wegvallen wanneer in de analyse rekening wordt gehouden met verschillen in opleidingsniveau en arbeidssituatie van respondenten.

Laagopgeleide allochtonen hebben minder interetnisch contact met autochtonen dan hoogopgeleiden. Hetzelfde geldt voor werklozen, werkzoekenden en arbeidsongeschikten in vergelijking met werkenden. Degenen die het huishouden als hoofdactiviteit hebben (merendeels vrouwen), hebben het minst contact met autochtonen. Binnen de groep werkenden hebben degenen met hogere of wetenschappelijke beroepen vaker een gemengde of zelfs overwegend autochtone vrienden- of kenniskring. Indien er met al deze factoren rekening wordt gehouden, blijken er geen verschillen meer in de mate van interetnisch contact naar sekse en leeftijd. Vrouwen en ouderen hebben minder contact met autochtonen, omdat beide groepen vaker laagopgeleid zijn, niet werken, vaker het huishouden als hoofdactiviteit hebben en, wanneer men werkt, vaker op lager niveau werkzaam is (Gijsberts en Dagevos 2005: 31-33). Bovendien (maar niet verwonderlijk) blijkt er een sterke samenhang tussen de taalbeheersing en culturele oriëntatie van allochtonen en de mate van interetnisch contact. Allochtone respondenten die beter Nederlands spreken en die typisch Westerse waarden onderschrijven, hebben meer contact met autochtonen dan degenen die dat

niet of minder doen (Van der Laan Bouma-Doff 2005: 54). Ook wanneer met al deze factoren rekening wordt gehouden, zijn er echter nog steeds aanzienlijke verschillen tussen de diverse allochtone groepen in de mate waarin zij contact hebben met autochtonen. Turken en in mindere mate Marokkanen hebben minder contact met autochtonen dan Surinamers en Antillianen, en ook minder dan de diverse nieuwe migrantengroepen. Deze verschillen zijn dus niet te herleiden tot de hierboven genoemde factoren (opleidingsniveau, arbeidssituatie, taalbeheersing, culturele oriëntatie) (vgl. Dagevos 2005; Gijsberts en Dagevos 2005; Van der Laan Bouma-Doff 2005).

Behalve met deze individuele kenmerken hangt de mate van interetnisch contact van allochtone respondenten ook samen met de buurt waarin zij wonen. Over het algemeen geldt: hoe 'zwarter' de buurt, des te minder contact met autochtonen. Vooral bij Surinamers en Antillianen lijkt dit 'buurteffect' van grote invloed. Van de Surinaamse en Antilliaanse respondenten uit concentratiewijken heeft ruim de helft vooral contact met de eigen groep, tegen slechts één op de vijf Surinamers en Antillianen die in witte wijken wonen. Van de Marokkaanse en Turkse respondenten uit concentratiewijken heeft de grote meerderheid (tweederde tot driekwart) vooral contact met de eigen groep. Van een echt 'buurteffect' is overigens pas sprake wanneer de buurt een *zelfstandige invloed* heeft en niet voortvloeit uit de eerder genoemde individuele achtergrondkenmerken. Aangetoond moet worden dat allochtone bewoners van concentratiewijken minder contact met autochtonen hebben, ook wanneer men rekening houdt met het feit dat in deze wijken meer laagopgeleiden, werklozen en werkenden op laag beroepsniveau wonen. Dit blijkt inderdaad het geval. Geconcludeerd kan worden dat etnische concentratie in bepaalde buurten een sterke samenhang vertoont met de mate waarin allochtonen contact hebben met autochtonen, ook wanneer rekening wordt gehouden met de individuele kenmerken van bewoners van deze buurten (Dagevos 2005: 63; Gijsberts en Dagevos 2005: 24; Van der Laan Bouma-Doff 2005: 54).

Deze samenhang tussen etnische concentratie en de mate van interetnisch contact is overigens niet erg verwonderlijk. Wanneer allochtonen in buurten met weinig autochtonen wonen, is er ook niet zo veel kans dat ze informeel contact met autochtonen krijgen. Dit laatste brengt ons tot een heel ander perspectief op het vraagstuk van interetnisch contact. Tot nog toe zijn we nagegaan waarom allochtonen wel of geen contact hebben met autochtonen, maar men kan de vraag ook omdraaien. Onderzoek laat zien dat de meerderheid van autochtone Nederlanders in het dagelijkse leven weinig of geen contact heeft met allochtonen. Hooguit één op de drie autochtonen heeft regelmatig contact met autochtonen. Ook in de eigen buurt hebben autochtonen weinig contact met allochtonen. Slechts één op de tien autochtone Nederlanders heeft redelijk tot verdergaand contact met allochtonen, variërend van een praatje maken tot bij elkaar over de vloer komen. De mate waarin autochtone Nederlanders contact met allochtonen hebben, hangt slechts in beperkte mate samen met individuele kenmerken van autochtonen: er is weinig of geen samenhang tussen de mate van interetnisch contact en de leeftijd, sekse of opleidingsniveau van autochtonen.

Wel blijkt dat werkende autochtonen meer contact met allochtonen hebben dan niet-werkenden. De mate van interetnisch contact hangt verder sterk samen met het aandeel minderheden in de buurt. In buurten met meer niet-Westerse allochtonen komen contacten van autochtonen met allochtonen vaker voor. Dit heeft vooral te maken met de ruimere gelegenheid voor interetnisch contact in deze buurten (Gijsberts en Dagevos 2005: 37-40).

Er lijkt sprake van wat in de Amerikaanse literatuur een *tipping-point* wordt genoemd. Wanneer het minderhedenaandeel in de buurt te groot (> 50 procent) is, neemt het contact van autochtonen met allochtonen weer af en trekken autochtonen zich juist terug in eigen kring. Dit hangt ten slotte ook samen met de verandering van het minderhedenaandeel in de buurt en de mate waarin autochtonen 'etnische dreiging' ervaren. Wanneer het aandeel allochtonen in de buurt sterk toeneemt c.q. wanneer autochtonen een zekere 'etnische dreiging' ervaren - beide zaken hangen overigens sterk samen - hebben autochtonen minder contact met allochtonen (Gijsberts en Dagevos 2005: 41-42). Dit onderzoek over interetnisch contact van autochtonen werpt een heel ander licht op het vraagstuk. De sterke gerichtheid van vooral Turken en Marokkanen op de eigen groep vloeit niet alleen voort uit bepaalde kenmerken van deze groepen, maar ook uit de geringe mogelijkheden voor contact met autochtonen. Verreweg de meeste autochtone Nederlanders wonen in wijken en buurten met weinig minderheden. Zij hebben doorgaans weinig of geen private contacten met allochtone medeburgers (soms wel contacten op het werk). Ook wanneer een buurt 'te zwart' is (in de praktijk wonen veel Turken en Marokkanen in buurten met een minderhedenaandeel van 50 procent of meer) hebben autochtone Nederlanders de neiging om het contact met allochtonen te verbreken. De conclusie uit dit alles is dat er vooral in etnisch-gemengde wijken en buurten mogelijkheden voor interetnisch contact zijn.

De waarde van interetnisch contact

Een andere vraag is wat interetnische contacten betekenen voor allochtone groepen en voor de buurt. De overheid wil informele contacten tussen autochtone en allochtone groepen bevorderen. Ze doet dat bijvoorbeeld door het beleid van stedelijke herstructurering. Door duurdere woningen in concentratiewijken te bouwen, hoopt men dat hogere inkomensgroepen en autochtonen zich in de wijk zullen vestigen. Vervolgens hoopt men dat beide bevolkingsgroepen, de oude bewoners en de nieuwkomers, met elkaar in contact zullen komen, hetgeen zowel de allochtone achterstandsgroepen als de buurt als geheel tot voordeel strekt. Maar wat weten we eigenlijk van de voordelen van interetnische contacten? Onderzoek hierover spitst zich toe op de vraag of interetnisch contact een positief effect heeft op de sociale positie van allochtone achterstandsgroepen. Uitgangspunt hierbij is veelal de theorie van Granovetter (1974) over de *strength of weak ties*. Volgens Granovetter hebben vooral 'zwakke bindingen' (minder intensieve contacten met mensen buiten de eigen groep) een grote betekenis bij pogingen om bijvoorbeeld via informele contacten een baan te vinden. De reden is dat mensen juist via zwakke bindingen waardevolle

informatie kunnen krijgen uit andere kringen dan het directe netwerk waartoe zij behoren. Het probleem is echter dat veel bewoners van grootstedelijke achterstandswijken sterk gericht zijn op de eigen, buurtgebonden netwerken, waardoor zij het contact met de omringende samenleving verliezen. Wilson (1996) spreekt in deze van de 'sociale isolatie' van de stedelijke achtergestelden.

In Nederlands onderzoek wordt informeel contact van allochtonen en autochtonen veelal als een deelaspect van 'sociaal-culturele integratie' gezien (samen met de culturele oriëntatie van minderheden). Odé (2002) onderzocht in hoeverre de sociaal-culturele integratie van minderheden inderdaad, zoals veelal wordt aangenomen, van invloed is op hun 'structurele integratie'. Dit laatste sloeg in zijn onderzoek op zowel de werkloosheidskans als het bereikte beroepsniveau van allochtonen. Wij concentreren ons hier op de vraag of interetnisch contact invloed heeft op de werkloosheidskans en het beroepsniveau van allochtonen. Ook om deze vraag te beantwoorden, moet een multivariate analyse worden uitgevoerd. De vraag is of interetnische contact een *zelfstandig* effect heeft op de sociale positie van allochtonen, los van de invloed van andere mogelijke factoren (opleiding, taalbeheersing, culturele oriëntatie, enzovoort). Uit de analyse blijkt echter geen enkele samenhang tussen interetnisch contacten van allochtonen en hun werkloosheidskans of beroepspositie. Aanvankelijk lijkt zo'n verband wel te bestaan, maar dit verdwijnt wanneer rekening wordt gehouden met achterliggende factoren als opleidingsniveau en taalbeheersing. Allochtonen met informeel contact met autochtonen hebben wel een hogere beroepspositie, maar dat komt doordat zij hoger opgeleid zijn, de Nederlandse taal beter spreken en hun opleiding in Nederland hebben genoten. Ook wat betreft de werkloosheidskans van allochtonen blijkt er geen zelfstandige invloed van interetnisch contact (Odé 2002: 92-99)

Ook Van der Laan Bouma-Doff (2005: 61) constateert geen verband tussen de mate waarin allochtonen contact met autochtonen hebben en de kans op arbeidsparticipatie. Of allochtonen al dan niet werken, wordt vooral bepaald door individuele kenmerken zoals opleidingsniveau, geslacht, migratieachtergrond en de mate van taalbeheersing. Lageropgeleiden, vrouwen, eerste-generatiemigranten en allochtonen met onvoldoende taalbeheersing participeren gemiddeld genomen minder. Wanneer in een multivariate analyse met al deze individuele kenmerken rekening wordt gehouden, blijkt dat de mate van interetnisch contact er niet meer toe doet om arbeidsparticipatie van allochtonen te verklaren. Met andere woorden, het lijkt erop dat Granovetters '*strength of weak ties*'-these in ieder geval wat betreft allochtonen in Nederland verworpen kan worden.

Bij andere factoren zoals de mate van taalbeheersing en de culturele oriëntatie van allochtonen ligt dit echter anders. Ook taalbeheersing hangt sterk samen met allerlei individuele kenmerken van allochtonen, zoals hun opleidingsniveau, migratieachtergrond (de in Nederland geboren tweede generatie spreekt uiteraard beter Nederlands dan eerstegeneratiemigranten) en arbeidssituatie (werkenden spreken beter Nederlands dan niet werkenden). Naast deze individuele kenmerken draagt echter ook de mate waarin allochtonen contact met autochtonen hebben in positieve

zin bij aan de mate van taalbeheersing (hoe meer contact, des te betere taalbeheersing). Opmerkelijk is dat dit interetnisch contact ook lijkt te verklaren waarom bewoners van concentratiewijken over het algemeen minder goed Nederlands spreken. Dat komt, behalve door ongunstige achtergrondkenmerken (vaak laagopgeleid of zonder werk), óók door het beperkte contact met autochtonen. De buurt op zich, dat wil zeggen het minderhedenaandeel in de buurt, vormt geen zelfstandige verklaring waarom bewoners van concentratiewijken minder goed Nederlands spreken. In gekleurde buurten spreken allochtonen minder goed Nederlands *omdat* zij minder contact met autochtone Nederlanders hebben (Gijsberts en Dagevos 2005: 58; Van der Laan Bouma-Doff 2005: 61).

Iets soortgelijks zien we bij de culturele oriëntatie van allochtonen, dat wil zeggen de mate waarin allochtonen typisch Westerse waarden onderschrijven (opvattingen over de positie van vrouwen en het huwelijk). Is er een zelfstandig verband tussen de mate waarin allochtonen contact met autochtonen hebben en hun culturele oriëntatie? Dit blijkt inderdaad het geval. Ook de culturele oriëntatie van allochtonen hangt sterk samen met individuele kenmerken zoals opleidingsniveau en arbeidssituatie. Hoger opgeleiden en werkenden onderschrijven vaker typisch Westerse waarden en opvattingen en zijn dus gemiddeld genomen ook in cultureel opzicht beter geïntegreerd. Ook interetnisch contact leidt, naast de individuele achtergrondkenmerken, tot meer Westerse culturele oriëntatie van allochtonen (Van der Laan Bouma-Doff 2005: 61). Overigens rijst hier, net als bij het vorige punt, wel de vraag wat precies de richting van dit verband is. Wat is oorzaak en wat gevolg? Spreken sommige allochtonen beter Nederlands en onderschrijven ze vaker typisch Westerse opvattingen *omdat* ze meer contact hebben met autochtonen, of ligt het causaal verband precies omgekeerd? Hebben ze meer contact met autochtonen *omdat* ze beter Nederlands praten en meer Westerse opvattingen hebben? De hier besproken onderzoeken geven over deze vraag geen uitsluitsel.

1.3 Onderzoeksofzet

Het doel van dit onderzoek is om beleidsinitiatieven en projecten te inventariseren die gericht zijn op het bevorderen van interetnische contacten in steden en buurten. Wat doen (lokale) overheden en andere relevante partijen in de lokale samenleving om interetnische contact in de stad en in de buurt te stimuleren? En wat leveren deze interetnische contacten precies op? Om een antwoord op deze vragen te krijgen, zijn we op zoek gegaan naar relevante initiatieven en projecten in vier verschillende steden, en meer specifiek in vier stadsbuurten. Twee van onze onderzoekslocaties liggen in de grote steden van ons land: de buurt Tarwewijk in de Rotterdamse deelgemeente Charlois en de buurt Overtoomse Veld in het Amsterdamse stadsdeel Slotervaart. We kozen voor deze twee locaties om optimaal gebruik te maken van bij eerder onderzoek verzamelde kennis en contacten (vgl. Engbersen, Snel en Weltevrede 2005). We willen ons onderzoek echter niet tot de grote steden beperken en deden daarom vergelijkbaar onderzoek in de wijk Dordrecht-West en in de wijk Zaandam-Zuidoost in Zaanstad.

In elk van deze vier steden en stadswijken inventariseerden we projecten en initiatieven die de bedoeling hebben om interetnische contacten te stimuleren en te verdiepen. Vervolgens gingen we na wat deze projecten en initiatieven precies beogen. Er worden tegenwoordig in tal van Nederlandse steden en buurten interculturele dialogen georganiseerd, maar wat verwachten beleidsmakers en andere betrokkenen precies van deze initiatieven?

Beleidsmakers hanteren vaak een impliciete verwachting of 'beleidstheorie' over interetnische contacten en sociale binding, die we de 'contacthypothese' kunnen noemen (Allport 1954; Amir 1969).⁵ Het idee is dat wanneer leden van verschillende groepen bij elkaar in de buurt wonen en elkaar ontmoeten, zich vanzelf meer intensieve relaties ontwikkelen. Sociaal contact brengt mensen dichterbij elkaar. Wanneer mensen elkaar ontmoeten, gaan ze elkaar vanzelf aardig vinden en misschien zelfs ondersteunen ('*meeting is mating*'). Men kan echter diverse kanttekeningen plaatsen bij deze contacthypothese. Allereerst kan het contact oppervlakkig blijven: men zegt elkaar goedendag op straat, maar dit leidt niet tot intensievere contacten. Interetnisch contact kan bovendien ongewenste gevoelens oproepen. Zo bleek uit onderzoek over gemengd sporten in Rotterdam dat interetnisch contact niet tot verbroedering, maar eerder tot onderlinge spanningen en frustratie leidde (Duyvendak, Krouwel, Boonstra en Kraaijkamp 1998). Door interetnische contacten in de buurt kunnen mensen ontdekken dat ze elkaar juist niet aardig vinden. Ontmoetingen kunnen dus ook uitmonden in gevoelens van vijandigheid, wederzijdse angst of discriminatie.

Kortom, interetnische ontmoetingen en contacten leiden niet per definitie tot meer en betere sociale relaties. Om te onderzoeken of bepaalde buurtinterventies (in dit geval het Rotterdamse Opzoomeren) inderdaad tot meer en betere sociale relaties in de buurt leiden, hebben onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut een zogenoemde *contactladder* ontwikkeld. Deze contactladder is een meetinstrument (een gestandaardiseerde vragenlijst) om de aard van sociale contacten in een straat of buurt mee in kaart te brengen. De sociale contacten in een buurt kunnen variëren tussen 'geen contact' of 'onverschilligheid' via diverse vormen van 'participatie' ('elkaar groeten', 'deelnemen aan gezamenlijke activiteiten in de buurt') en 'interactie' ('mee-organiseren van buurtactiviteiten', 'een oogje op elkaars kinderen houden') tot 'verstandhouding' ('bij elkaar op bezoek gaan', 'elkaar helpen', 'waarden en normen van elkaar overnemen'). Door zowel bewoners als professionals te vragen de sociale contacten in de buurt in deze termen te typeren, zou men op min of meer objectievere wijze de aard van sociale contacten in de buurt kunnen vaststellen (vgl. Hazeu 2005: 302)

In onderhavig onderzoek gebruiken we een vergelijkbare contact- of socialebindingsladder. Deze 'bindingsladder' wordt echter hier niet gebruikt om feitelijke sociale contacten tussen bewoners te onderzoeken, maar om verschillende initiatieven en projecten gericht op sociale binding te kunnen analyseren. We kijken daarbij in eerste

⁵ De contacthypothese (Allport 1954) stelt dat direct contact tussen leden van verschillende groepen zal leiden tot een vermindering van stereotypering en vooroordelen ten opzichte van elkaar. Allport ging ervan uit dat *intergroup contact* per definitie zou leiden tot stereotype verandering doordat contact blootstelling van de leden aan stereotype inconsistente informatie zou betekenen (Amir 1969).

instantie naar wat deze initiatieven en projecten precies beogen. Zijn ze er alleen op gericht dat leden van verschillende etnische groepen elkaar een keer ontmoeten of verwacht men méér van deze initiatieven? Wanneer we daarover informatie hebben, kijken we niet alleen naar de *beoogde doelen* van de betreffende initiatieven en projecten (wat voor type contact wil men precies bereiken?), maar ook naar *gerealiseerde gevolgen* en eventuele *onbedoelde bijeffecten* (wat voor type contact is er feitelijk ontstaan?). Om hierover iets te kunnen zeggen, delen we feitelijke initiatieven en projecten die we op onze onderzoekslocaties aantreffen in vier verschillende categorieën in.

Elkaar ontmoeten

Wil er überhaupt sprake zijn van interetnisch contact, dan moeten individuen en groepen van verschillende bevolkingsgroepen elkaar op zijn minst een keer ontmoeten. De praktijk van veel gekleurde wijken in de grote steden is echter dat leden van verschillende groepen elkaar niet kennen of groeten en niet met, maar langs elkaar leven. Bij de eerste trede van de bindingsladder gaat het om initiatieven en beleidsprojecten die beogen groepsoverstijgende ontmoetingen en contacten ('*bridging*') tot stand te brengen. Het gaat bijvoorbeeld over straat- of buurtfeesten en interculturele festivals, maar ook over spontane ontmoetingsplekken in de buurt (zoals een markt, bibliotheek, park, speelterrein of voetbalveld) waar leden van verschillende etnische groepen met elkaar in contact kunnen komen.

Elkaar leren kennen

Elkaar ontmoeten betekent nog niet dat mensen elkaar ook leren kennen en begrijpen. Vluchtige ontmoetingen op een straatfeest, festival of de markt betekenen nog niet dat er betekenisvolle communicatie tussen leden van verschillende etnische groepen ontstaat. Bij de tweede trede van de bindingsladder gaat het daarom om beleidsinitiatieven en projecten, die expliciet als doel hebben om wederzijds begrip en respect tussen de diverse bevolkingsgroepen te stimuleren. Voorbeelden zijn de interculturele dialogen die overal in den lande worden gehouden. Een ander geliefd voorbeeld zijn bijeenkomsten waar diverse etnische groepen eten of kleding uit hun herkomstland presenteren. Het doel van dit soort initiatieven is dat iedereen meer begrip krijgt voor de verschillende culturele achtergronden waaruit mensen afkomstig zijn.

Afspraken maken over de buurt

Nog weer een stap verder is dat interculturele ontmoetingen en contacten worden gebruikt om concrete afspraken te maken, bijvoorbeeld over de gang van zaken en (gewenste) omgangsvormen in de buurt, in de openbare ruimte, op school, enzovoort. Het idee is dat wanneer buurt- of schoolgenoten met verschillende achtergronden echt met elkaar in gesprek komen, ze misschien ontdekken dat ze minder van elkaar verschillen dan ze aanvankelijk dachten en zich aan dezelfde problemen in de buurt of op school ergeren (vuil op straat, pestende jongeren, ervaren discriminatie of bedreiging). Deze ontdekking kan de basis vormen om gezamenlijk afspraken te maken over bij-

voorbeeld een stadsetiquette of gedragsregels voor een park, plein of buurt én erop toe te zien dat deze regels gehandhaafd worden. Bij de derde trede van de bindingsladder gaat het om initiatieven en beleidsprojecten waarbij bewoners van verschillende groepen afspraken maken over de buurt. Cruciaal daarbij is dat deze afspraken (bijvoorbeeld gedragsregels) niet van bovenaf worden opgelegd, maar berusten op wat bewoners van diverse etnische groepen onderling afspraken.

Wederzijdse hulprelaties

De laatste en hoogste trede op de bindingsladder is dat ontmoetingen en sociaal contact er uiteindelijk toe leiden dat mensen elkaar wederzijds helpen en ondersteunen. De impliciete gedachte bij veel beleidsmakers (bijvoorbeeld degenen die betrokken zijn bij stedelijke herstructurering) is dat leden van achterstandsgroepen betere sociale kansen krijgen door informeel contact met autochtonen c.q. werkenden. De achterliggende gedachte is dat werklozen door informeel contact met werkenden meer informatie en daardoor betere kansen krijgen op de arbeidsmarkt of dat hoog opgeleide buurtbewoners als rolmodel dienen voor jongeren uit achterstandsgroepen in de buurt. Zoals voormalig minister Van Boxtel zei over het 'gemengde bouwen' in de stedelijke herstructuringswijken: hierdoor komen

"(...) verschillende bevolkingscategorieën (...) voortdurend op wisselende wijze via sociale netwerken met elkaar in contact. Daar gaat een stimulerende werking van uit, zowel in economische, sociale als culturele zin" (geciteerd: Blokland 2001: 43).

Ook bij de wens van de overheid om interetnische contacten te bevorderen, is de achterliggende gedachte op zijn minst deels dat door interetnische contacten wederzijdse steunrelaties ontstaan waar juist allochtone groepen hun voordeel mee kunnen doen.

Deze vier opeenvolgende treden van de 'bindingsladder' vormen de rode draad van deze studie. We gebruiken de bindingsladder om concrete beleidsinitiatieven en projecten in de onderzochte steden en buurten in te delen in een betekenisvolle typologie. Hierbij wordt in eerste instantie gekeken naar de *beoogde doelen* van het betreffende initiatief of project, en indien daarover informatie beschikbaar is, zeggen we ook iets over het *gerealiseerde effect*. Onze verwachting is dat verreweg de meeste initiatieven en projecten alleen gericht zijn op het tot stand brengen van interetnische ontmoetingen of hooguit tot het vergroten van intercultureel begrip van elkaar (de eerste twee treden van de bindingsladder). Beleidsmakers veronderstellen al te gemakkelijk dat meer diepgravende sociale contacten (afspraken maken over de buurt, elkaar wederzijds helpen) vanzelf wel zullen ontstaan op het moment dat buurtbewoners - en dan nog buurtbewoners van verschillende etnische groepen - elkaar een keer hebben ontmoet en hebben leren kennen. Initiatieven en projecten die expliciet gericht zijn op het maken van concrete afspraken over de buurt of het aangaan van wederzijdse hulprelaties zullen naar verwachting schaars zijn.

Een andere steeds terugkerende vraag is of initiatieven of projecten misschien onbedoelde bijproducten (spin-off) genereert. Zo is het denkbaar dat een bepaald initiatief (een straatfeest of barbecue in de buurt) op zich alleen expliciet tot doel heeft dat straat- en buurtbewoners elkaar leren kennen, maar dat de effecten veel verder gaan. Bijvoorbeeld dat ze in gesprek komen over de gang van zaken in de straat en uiteindelijk er gezamenlijk iets aan willen gaan doen.

1.4 Vier buurten beschreven

De geselecteerde wijken liggen in de vier gemeenten Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht en Zaanstad. Amsterdam en Rotterdam worden in Nederland tot de vier grote steden (G4) gerekend; Dordrecht en Zaanstad zijn met 120.000 tot 140.000 inwoners een stuk kleiner. Ook qua etnische samenstelling zijn er verschillen. In Rotterdam en Amsterdam is ruim een derde van de bevolking van allochtone afkomst, in Dordrecht en Zaanstad 'slechts' 16 procent. In vergelijking met Nederland is het percentage allochtonen in alle vier de steden hoger dan het Nederlandse gemiddelde van rond 10 procent (CBS, 2003).

De door ons geselecteerde buurten behoren tot de zogenaamde achterstands-buurten van hun stad. Verschillende buurten hebben ook het landelijke nieuws gehaald vanwege socialeveiligheidsproblemen. Zo kreeg Overtoomse Veld eind jaren negentig landelijke bekendheid vanwege problemen met Marokkaanse jongeren in de buurt en kwam de Tarwewijk regelmatig in de media vanwege de door de heer Schrijer - portefeuillehouder van de deelgemeente Charlois waar de wijk onderdeel vanuit maakt - gewenste 'allochtonenstop' in de wijk. Een voorstel dat tot de nodige discussie heeft geleid. Dordrecht-West komt regelmatig in het nieuws vanwege problemen met Antilliaanse jongeren. We beschrijven de wijken hieronder kort.

Amsterdam - Overtoomse veld

De buurt Overtoomse Veld ligt in stadsdeel Slotervaart in Amsterdam-West. Het gebied omvat circa 35 straten. Overtoomse Veld behoort tot de groep stedelijke naoorlogse buurten waar verschillende problemen samenkomen en cumuleren. De buurt, gebouwd in de jaren vijftig en zestig, staat de komende jaren in het teken van de stedelijke vernieuwing; het plangebied omvat 3.860 woningen. Deze woningen zijn bijna allemaal goedkope huurwoningen (Gemeente Amsterdam, dienst O en S). Op 1 januari 2005 woonden er 9622 mensen. Ruim 70 procent van de bewoners is van allochtone afkomst. Voor heel Amsterdam is dit percentage 38. De grootste bevolkingsgroep in Overtoomse Veld is de Marokkaanse gemeenschap met 30 procent. De Turkse en de Surinaamse gemeenschap vormen respectievelijk 14 en 8 procent van de bevolking. Wat betreft besteedbaar inkomen behoort Overtoomse Veld tot de tien armste buurten van Amsterdam. Het percentage 'niet-werkende werkzoekenden' in de wijk ligt met 13 procent boven zowel het Amsterdamse (10 procent) als het landelijke gemiddelde (5 procent).

Rotterdam -Tarwewijk

De Tarwewijk is onderdeel van deelgemeente Charlois en telt zo'n 12.000 inwoners. Hiervan kan twee derde tot de etnische minderheden wordt gerekend. In heel Charlois behoort momenteel 44 procent van de inwoners tot een etnische minderheid. De verwachting is echter dat het minderhedenaandeel onder de bevolking in Charlois in 2017 zal zijn opgelopen tot zo'n 70 procent (Engbersen et al. 2005: 65). De Tarwewijk en de aanpalende Millinxbuurt hebben aantrekkingskracht op mensen uit het Caribische gebied. In deze wijken wonen verhoudingsgewijs drie keer zo veel Antillianen als in heel Rotterdam. Het percentage Antillianen en Marokkanen in de Tarwewijk is ongeveer gelijk (10 procent). De twee grootste minderhedengroepen zijn Surinamers en Turken (beide 14 procent). Opvallend is verder het relatief grote aandeel jongeren in de Tarwewijk en het kleine aandeel ouderen (COS 2005).

Dordrecht-West

Dordrecht West bestaat uit de buurten Wielwijk, Crabbehof, Oud Krispijn en Nieuw Krispijn. De woningvoorraad in Dordrecht-West is op dit moment sterk eenzijdig en bestaat vooral uit goedkope meergezinswoningen van matige kwaliteit. Deze samenstelling van de woningvoorraad vertaalt zich in sociaal opzicht. Zo ligt het gemiddelde inkomen in Dordrecht-West beduidend lager dan in Dordrecht als geheel. Mede om deze reden is Dordrecht-West door het Ministerie van VROM intussen aangewezen als prioriteitswijk. Met ongeveer 25.000 inwoners biedt de wijk onderdak aan ruim een vijfde van de Dordrechtse bevolking. Van de 25.000 inwoners is ongeveer een derde van allochtone afkomst. De grootste alloctonengroepen zijn achtereenvolgens Turken (11 procent), Antillianen (7 procent), Marokkanen (6 procent) en Surinamers (3 procent) (SGB, Dordrecht).

Zaandam Zuidoost

Zaandam Zuidoost ligt aan de oostkant van de rivier de Zaan en bestaat uit de wijken Rosmalen, Zaandam Zuid, Poelenburg en Pelders-/Hoornseveld. Het is met ruim 36.000 inwoners een van de grootste wijken van Zaanstad; een kwart van alle inwoners van de stad woont in Zuidoost. Delen van Zuidoost kampen met een relatief hoge werkloosheid, een laag opleidingsniveau, een laag inkomen en een slecht woningklimaat. Ook deze wijk is door het ministerie van VROM aangewezen als één van de aandachtsgebieden. Dat betekent dat het ministerie de gemeente en de woningbouwcorporaties extra faciliteiten biedt om het proces van herstructurering en vernieuwing van het gebied te ondersteunen. De vier wijken hebben in de loop der jaren een steeds sterker multicultureel karakter gekregen. In Zaandam Zuidoost ligt het percentage alloctonen met 38 procent aanzienlijk hoger dan het Zaanse gemiddelde van 22 procent. Van de vier wijken is het percentage alloctonen in Poelenburg met 56 procent het hoogst. In de andere wijken is het respectievelijk 19 procent (Zaandam Zuid en Rosmolenwijk) en 34 procent (Pelders- /Hoornseveld) (Gemeente Zaanstad, dienst S en O).

1.5 Dataverzameling

De manier van dataverzameling kan omschreven worden als een ware zoektocht, een exploratie in de 'jungle' van initiatieven en projecten die in de buurten en steden georganiseerd worden. Er gebeurt veel op het moment van onderzoek en er is in het verleden zo veel georganiseerd en geïnitieerd om de binding tussen bewoners om welke manier dan ook te verbeteren, zodat het geen gemakkelijke opgave is om door de bomen het bos te zien. De eerste uitdaging zat daarom ook in het krijgen van overzicht van de projecten. Daarnaast is er ook bewust voor gekozen om een zeker 'gevoel' voor de buurt te krijgen. In dit verband is in alle buurten door de onderzoekers dan ook een buurtschouw gehouden. Bij het beschrijven van de projecten en bij het houden van interviews, face-to-face of telefonisch, is het belangrijk beelden te hebben van de wijk (hoe ziet het plein eruit, welk type woningbouw staat er, hoe is de sfeer op straat) en 'gezichten' te zien bij de bewoners. De laatste uitdaging zat in het vinden van relevant en bruikbaar empirisch materiaal in de vorm van projecten, projectbeschrijvingen en evaluaties.

Per project wordt ingegaan op de initiatiefnemers (welke partijen hebben het georganiseerd?) de doelstelling (wat wordt met het project beoogd?), methodiek (op welke manier pogen ze hun doel te realiseren?) en de resultaten en effecten. Ook staan we stil bij mogelijke spin-off-effecten.

Elkaar ontmoeten

2.1 Inleiding

Een eerste voorwaarde voor interetnisch contact is dat leden van verschillende etnische groepen elkaar ontmoeten. Al sinds jaar en dag worden er in gemeenten en buurten tal van projecten, campagnes en activiteiten gevoerd die ten doel hebben dat bewoners elkaar ontmoeten. Deze activiteiten variëren van buurtfeesten en buurtbarbecues via allerlei activiteiten op het gebied van sport en spel tot bijvoorbeeld een computerclubhuis voor jongeren in de buurt. Deze activiteiten kunnen plaatsvinden op het schaalniveau van de stad, de wijk, buurt of straat. Soms hebben de activiteiten expliciet ten doel om interetnische contacten te bevorderen, soms wil men alleen bewoners van een buurt met elkaar in contact brengen. Maar wanneer dergelijke activiteiten plaatsvinden in een etnisch gemengde wijk, zal het resultaat zijn dat er interculturele ontmoetingen plaatsvinden. Deze ontmoetingen kunnen, maar hoeven niet te leiden tot meer intensieve vormen van contact of verbondenheid tussen betrokkenen.

We beschrijven hier een veelkleurig palet aan *interculturele ontmoetingsinitiatieven* in de vier geselecteerde wijken en steden, zonder daarbij naar volledigheid te streven. We gaan dieper in op een aantal interessante initiatieven in de buurten, met als uiteindelijke doel inzicht te krijgen in verschillende mogelijkheden om ontmoetingen tussen culturen te organiseren. De projecten zijn onderverdeeld in de volgende thema's: Opzooieren (par. 3.2), digitale trapveldjes (par. 3.3), sport en spel (par. 3.4), onderwijs (par. 3.5) en participatie en interactie (par. 3.6).

2.2 Opzooieren

Het Rotterdamse 'Opzooieren' is waarschijnlijk de meest bekende campagne gericht op het stimuleren van ontmoeting tussen straat- en buurtbewoners van Nederland.⁶ Het Opzooieren begon in 1989 als spontaan initiatief van bewoners van de Opzooierstraat in de Rotterdamse deelgemeente Delfshaven om de buurt schoner, veiliger en gezelliger te maken. De bewoners wilden niet langer op de overheid wachten, maar staken zelf de handen uit de mouwen om de buurt op te ruimen en op te fleuren. Opzooieren werd nadien het boegbeeld van de Rotterdamse sociale vernieuwing. Centrale gedachte van de sociale vernieuwing was dat de leefbaarheid en 'vitalisering' van een stad niet alleen een kwestie is voor de overheid, maar ook voor actieve burgers. Het Rotterdamse sociale vernieuwingsbeleid werd in 1994 afgesloten met een stedelijke Opzooierdag, waarbij 10.000 bewoners, maar ook gemeentelijke diensten en het bedrijfsleven in de weer waren met allerhande activiteiten in meer dan een kwart van alle Rotterdamse straten. Op deze dag werd ook de stichting Opzooier Mee opgericht, een stedelijk campagnebureau waar bewonersgroepen kunnen aankloppen voor materiële en financiële ondersteuning van buurtactiviteiten. Inmiddels gaat het

⁶ Onze algemene beschrijving van het Opzooieren is grotendeels gebaseerd op De Graaf (2001) en Hazeu (2005: 289-302).

Opzoomeren allang niet meer alleen om schoonmaakacties in de buurt, maar om allerlei feesten, barbecues en andere activiteiten in de buurt. Kenmerkend is dat het kleinschalige en laagdrempelige activiteiten zijn die door bewoners worden aangedragen ('van onderop').

Over wat precies het doel van Opzoomeren is, zijn de diverse betrokken partijen het niet helemaal eens - waardoor het moeilijk is om een oordeel over de effectiviteit van het project te vormen. Onderzoekers merkten op dat bewoners en professionele betrokkenen hierover soms verschillende ideeën hebben. Vanuit het perspectief van bewoners bestaat er een duidelijk verband tussen het elkaar leren kennen in de buurt en het gezamenlijk ondernemen van activiteiten om de straat schoon, heel en veilig te houden. Wat hierbij eerst komt, maakt hen niet zoveel uit. Door gezamenlijke straatactiviteiten ontstaan sociale contacten, die weer kunnen worden ingezet voor het beheer van de directe leefomgeving. Voor veel opbouwwerkers en bestuurders is het bevorderen van contacten en sociale cohesie in de straat een doel op zich. Het gezamenlijk vegen van de straat is voor hen vooral een middel om bewoners te activeren en met elkaar in contact te brengen (De Graaf 2001: 142-144; Hazeu 2005: 293). Waar iedereen het wel over eens is, is het schaalniveau waarop het Opzoomeren zich moet afspelen, namelijk het straatniveau. Het gaat erom mensen te mobiliseren rond kwesties die hen direct aangaan en de kwaliteit van de directe leefomgeving. Vervolgens is het 'kennen en gekend' worden in de buurt een belangrijk neveneffect van gezamenlijke buurtactiviteiten (en volgens professionele betrokkenen zelfs het hoofdoel).

Betrokkenen noemen het Rotterdamse Opzoomeren zonder meer een groot succes. De kracht van het Opzoomeren, zo stelt de directeur van de stichting Opzoomer Mee, ligt in de 'simpelheid' van de aanpak. Het Opzoomeren is, zo stelt hij,

"in staat om gecompliceerde verhalen over sociale integratie, grootstedelijke problematiek, verharding van de samenleving, anonimiteit en nog zo wat, op een eenvoudige manier te vertalen naar de straat en zijn bewoners. Niemand komt in actie voor sociale integratie of tegen de verloedering, maar het leven bij jou in de straat zet je wel in beweging" (geciteerd in Hazeu 2005: 292).

Het Opzoomeren is bovendien relatief goedkoop. Het steunt sterk op eigen initiatieven van bewoners. Het geld wordt besteed aan professionele ondersteuning door de stichting Opzoomer Mee en welzijnswerkers, en aan het budget voor bewonersgroepen die iets in hun straat organiseren. Een laatste genoemde succesfactor van het Opzoomeren is dat iedereen er aan mee kan doen. Het Opzoomeren beperkt zich niet tot de gebruikelijke achterstandswijken, alle Rotterdamse straten en buurten kunnen er aan meedoen. Hierdoor werd het Opzoomeren in de loop der jaren een activiteit waaraan elke Rotterdamse straat kan meedoen.

Er worden echter ook kanttekeningen bij het succes van het Opzoomeren geplaatst. Zo is er kritiek op het hoge 'barbecue- of carnavalgehalte' van het Opzoomeren (WRR 2005: 104). Menig gemeenteambtenaar en (welzijns)professional

spreekt van gesubsidieerde feestjes en barbecues in de buurt. Een tweede kanttekening betreft het leiderschap in buurten en straten, dat 'meestal overwegend wit' is (Hazeu 2005: 299). De Opzomeractiviteiten worden meestal gedragen door de meer 'gevestigde' bewoners in de buurt: autochtoon en al wat ouder. Allochtonen, maar ook jongeren worden niet altijd bereikt:

“Vooral de 'bonding' tussen autochtone bewoners wordt versterkt terwijl de 'bridging' - de toenadering tussen verschillende groepen - minder uit de verf lijkt te komen. (...)Ook de contacten tussen autochtone en allochtone bewoners verlopen soms moeizaam: een aantal opbouwwerkers stelt dat zij kartrekkers er voortdurend op moet wijzen dat er ook allochtone bewoners in de buurt wonen (...). Allochtone zelforganisaties beklagen zich soms erover dat de witte bewoners moeilijk aanspreekbaar zijn” (De Graaf 2001: 146-7).

Ook in Charlois, een van onze onderzoekswijken, wordt geconstateerd dat Opzomereren niet altijd bijdraagt tot interetnisch contact:

“Wat je ziet is dat mensen die elkaar toch al kenden, elkaar tijdens de activiteiten nog beter leren kennen. Dat is natuurlijk erg mooi. Andere buurtbewoners gaan hoofdzakelijk om met bewoners waar ze iets gemeenschappelijks mee hebben. Jongeren met jongeren, en mensen met eenzelfde etnische achtergrond zoeken elkaar op” (Resp. 17).

Deze tweede kanttekening is cruciaal voor deze beschouwing. Onze centrale vraag is of het Opzomereren als een 'mengingsinstrument' kan functioneren, of het bijdraagt aan de interetnische contacten in de buurt - wat overigens nooit expliciet een doel van het Opzomereren is geweest. Er wordt altijd over 'de bewoners' gesproken: iedereen die hier woont, onafhankelijk van de etnische herkomst. Wanneer autochtone en allochtone bewoners gezamenlijk aan straat- en buurtactiviteiten deelnemen, kan dit zeer positief uitwerken. Ontmoeting en deelname aan gezamenlijke activiteiten kunnen op den duur leiden tot het bijstellen van de wederzijdse beeldvorming. De praktijk is echter dat men niet gezamenlijk aan de slag gaat *vanwege* de negatieve wederzijdse beeldvorming. Rotterdamse bestuurders hebben vooralsnog de hoop dat allochtone organisaties op eigen kracht gaan meedoen aan Opzomereren, waarna ze wellicht in een latere fase kunnen meedoen aan 'gemengde' activiteiten in de buurt. Geconcludeerd kan worden dat Opzomereren als middel om interetnisch contact in de buurt te stimuleren vooralsnog niet goed functioneert.

Een derde kanttekening bij Opzomereren betreft de intensiteit van het bewonerscontact. Het Opzomereren kan wel een 'effectieve ontmoetingsstrategie' in straten en buurten worden genoemd, maar de vraag is of men er méér van mag verwachten. De vraag is of ontmoeting tussen bewoners uiteindelijk tot meer intensief contact en sterkere sociale binding leidt. Dit valt in de praktijk vaak tegen:

“Ontmoeting leidt niet vanzelf tot binding. Dat dachten we vroeger wel. Opzomer-activiteiten blijven vaak bij ontmoeting. Daar is op zich niks mis mee, maar de mogelijke neveneffecten zijn vooral toeval” (Resp. 17).

Het ideaal van opbouwwerkers is dat ontmoetingsactiviteiten zoals het Opzoomeren een opstap vormen en uiteindelijk uitmonden in een groter geheel van activiteiten. Het gaat dan om de spin-off van de activiteit, oftewel andere activiteiten bouwen voort op contacten die met bewoners zijn gelegd tijdens ontmoetingsactiviteiten (vgl. Hortulanus en Machielse 2002). Zo wordt in de buurt Crabbenhof in Dordrecht-West gewerkt met de driedeling 'ontmoeting, activiteiten en belangenbehartiging':

“Het begint bij ontmoeting. Dat is al een hele moeilijke klus. Maar zonder deze activiteiten kom je niet verder. Wij investeren meer dan 50% van onze tijd in het realiseren en organiseren van activiteiten die gericht zijn op ontmoeting tussen bewoners uit de buurt” (Resp. 3).

De verwachting dat ontmoeting vanzelf tot meer binding en (interetnisch) contact in de buurt zal leiden, gaat in veel gevallen niet op. Dit is een van de redenen waarom de gemeente Rotterdam met het project Mensen Maken de Stad is gestart, een stedelijke campagne die streeft naar intensievere vormen van buurtcontacten (hierover meer in hoofdstuk 5).

Een vierde en laatste kanttekening bij Opzoomeren is dat in sociaal zwakke buurten zoals de Tarwewijk de sociale betrokkenheid van bewoners zo beperkt is dat Opzomer-acties niet door straatbewoners zelf kunnen worden geïnitieerd. In andere wijken worden Opzomer-activiteiten gezamenlijk door de straat en buurtbewoners georganiseerd (wel financieel en materieel ondersteund door het stedelijk campagnebureau Opzomer Mee). In een buurt als de Tarwewijk is hiervoor bijna altijd professionele ondersteuning nodig:

“In een buurt als de Tarwewijk met een hoog verloop kennen veel buurtbewoners elkaar niet. Nieuwkomers kennen niemand in de wijk. De zittende bewoners nemen een afwachtende houding aan jegens de nieuwkomers. Hun motto is 'de nieuwe moeten naar ons komen'” (Resp. 17).

Geconcludeerd kan worden dat het Rotterdamse Opzoomeren inmiddels een gevestigde traditie is geworden. Actieve bewoners en bewonersgroepen steken zelf de handen uit de mouwen om de straat 'schoon, heel en veilig' te houden. In veel andere steden vinden overigens onder een andere naam soortgelijke bewonersactiviteiten plaats. Daarbij organiseren bewoners allerlei andere activiteiten in de straat. Hoewel er soms kritiek is op het hoge 'barbecue- of carnavalgehalte' van het Opzoomeren, kan worden geconstateerd dat het Opzoomeren en vergelijkbare activiteiten elders succesvol zijn om bewoners weer actief bij het gebeuren in de buurt te betrekken. Een bijkomend

effect (volgens professionele welzijnswerkers zelfs het hoofddoel) is dat bewoners elkaar weer leren kennen en elkaar groeten op straat. Zeker in wijken met een hoge mutatiegraad onder bewoners - een vast kenmerk van stedelijke achterstandswijken - is dit zonder meer een gewin. Ten slotte is het een overweging dat de straat- en buurtactiviteiten van het Opzoomeren voor sommige bewoners misschien wel de enige mogelijkheden voor ontmoeting en ontspanning zijn. Sommige bewoners in achterstandssituaties, aldus één van onze respondenten, zijn zozeer bezig met 'overleven' dat het zoeken van contact met buurtbewoners of het creëren van een actieve vrijetijdsbesteding er veelal bij in schiet. Ze zijn gebaat bij een in de eigen woonomgeving gesitueerde laagdrempelige ontmoetingsruimte en culturele activiteiten.

Tot dusver is de beoordeling van het Opzoomeren alleen positief. De belangrijkste beperking is dat het bij de actieve opzoomeraars nog altijd overwegend om 'wit kader' gaat. Het Opzoomeren is primair een activiteit van meer gevestigde, veelal autochtone en al wat oudere buurtbewoners. Allochtonen en migrantenorganisaties nemen er (voor zover hierover informatie beschikbaar is) nog weinig aan deel. Dit betekent *niet* dat ontmoetingsactiviteiten zoals Opzoomeren niet zinvol zijn om interetnisch contact in de buurt te bevorderen (wat formeel ook geen doel van Opzoomeren is). Wel kunnen we concluderen dat men er tot dusver niet in is geslaagd om wederzijds begrip en contact tussen autochtone en allochtone buurtbewoners te bevorderen. Misschien dat dit op langere termijn wel lukt, zeker wanneer allochtone groepen en organisaties in de buurt zich meer met Opzoomer-achtige activiteiten gaan bemoeien.

2.3 Digitaal trapveld

Tegenwoordig worden digitale trapveldjes veel ingezet om moeilijk bereikbare groepen of geïsoleerde buurtbewoners in achterstandsbuurtten, maar ook elders, maatschappelijk te laten participeren. Digitale trapvelden zijn gelegenheden waar wijkbewoners gebruik kunnen maken van internetcomputers en waar ze - vaak tegen een geringe vergoeding - kunnen e-mailen, foto's scannen, informatie zoeken op internet, hun huiswerk maken, een spelletje doen, chatten en computerlessen volgen.

Het Amsterdams Computer Clubhuis⁷ is een digitaal trapveld dat zich hoofdzakelijk richt op jeugd en jongeren in de Amsterdamse buurt Overtoomse Veld.⁸ Het Clubhuis blijkt, door aan te sluiten bij de interesse van de kinderen en jongeren, een geschikte ontmoetingplek voor jongeren uit de buurt. Het bereik onder jongeren - hoewel gedomineerd door Marokkaanse jongens - is redelijk divers en multicultureel samengesteld.

⁷ Het Clubhuis, oorspronkelijk een initiatief van de Amerikaanse hoogleraar Resnick, is een zelfstandig onderdeel van een internationaal netwerk van 77 clubhuizen in 15 landen over de hele wereld: het Computer Clubhouse Network. Jongeren die in een achterstandssituatie verkeren, kunnen in het Computer Clubhuis op een creatieve manier gebruik leren maken van technologie. Het project probeert een bijdrage te leveren aan het verkleinen van de digitale kloof, de toeleiding van de jongeren naar de arbeidsmarkt en het vergroten van de sociale cohesie in de buurt.

⁸ Het Clubhuis is gevestigd in het ISA-West Juniorcollege. Voor de uitvoering van de activiteiten is de Stichting Computer Clubhuis Amsterdam opgezet, waarin wordt samengewerkt met de Educatieve Faculteit Amsterdam, Impuls (welzijn) en de Interconfessionele Scholengroep Amsterdam-West.

“Voordat het Clubhuis om drie uur opengaat, staat voor de deur al een groepje jongens van ongeveer twaalf jaar ongeduldig te wachten tot ze naar binnen mogen. Als de deur opengaat, loggen ze in op de computer bij de deur, geven ze hun pasje af en gaan ze achter een van de computers zitten om spelletjes te spelen. Even later komt er een Surinaamse jongen van ongeveer veertien jaar binnen. Hij weet precies wat hij wil. (...) Als even later een Turks meisje dat pas nieuw is, iets aan hem vraagt, helpt hij haar gewillig. (...) In totaal zijn er die middag ongeveer twintig jongeren langs geweest” (Brouwer 2004: 141).

Dit project is in 2004 een half jaar lang onderzocht door de antropologe Lenie Brouwer. Zij benadrukt het belang van 'veilige leeromgevingen', waarbij het vooral gaat om het creëren van rust in het clubhuis waardoor leden zich kunnen concentreren en hun eigen interesses op de computer kunnen ontwikkelen. Een dergelijke omgeving ontstaat echter niet vanzelf. De inzet van professionals is hiervoor van groot belang. Via een systeem van juniormentoren wordt ook systematisch gewerkt aan de sociale vaardigheden van jongeren. Jongeren die bewezen hebben dat zij én vaardig zijn op de computer, én zich goed gedragen, krijgen meer verantwoordelijkheden. Zij ontvangen een pasje met een andere kleur en ze hebben meer bevoegdheden op de computer. Hun taak is nieuwe leden op de computer te begeleiden. Over het mentorschap is de onderzoeker erg positief. 'De andere kleur pas' geeft de jongeren status en geeft ze een voorbeeldfunctie tegenover de andere jongeren.

Op 1 juni 2003 telde het Clubhuis 166 leden. Vanaf de start van het Clubhuis is er een vaste kern trouwe bezoekers van 20 tot 25 jongens en meisjes. Dat van de jongens twee derde van Marokkaanse afkomst is, is niet verwonderlijk gezien het feit dat de wijk Overtoomse Veld een zeer grote Marokkaanse gemeenschap kent (30%). De andere jongens zijn voor 13 procent van Turkse en 7 procent van Surinaamse afkomst. Driekwart van de leden zijn jongens, vaak tussen de twaalf en veertien jaar, die basis- of voortgezet onderwijs (vmbo) volgen. Een klein aantal van hen zit op havo/vwo. Het Clubhuis lijkt een geschikte plek voor ontmoeting tussen allochtone jongens en meisjes uit de buurt. Het mentorschap maakt dat de contacten verder gaan dan ontmoeting en *smalltalk*: jongeren uit de buurt worden aangemoedigd om elkaar te ondersteunen en te helpen bij het zich eigen maken van ICT. ICT is puur een middel om sociale vaardigheden aan te leren en contact tussen jongeren uit de buurt te stimuleren. De ontmoetingen zijn voor een beperkte groep ook niet eenmalig of incidenteel; de trouwe groep bezoekers treft elkaar geregeld in het Clubhuis. Autochtone jongeren zijn de grote afwezigen in het Clubhuis. De *bonding* en *bridging* die er plaatsvindt tussen jongeren beperkt zich tot allochtone jongens en meisjes.

2.4 Sport en spel-activiteiten

Sportbeoefening en buitenspelen zijn belangrijke middelen om bewonerscontacten, met name bij de jeugd en jongeren, te stimuleren. In alle door ons onderzochte wijken

zijn sportconsulenten aanwezig - veelal in dienst van de gemeente - die sport- en spelactiviteiten organiseren in straten, buurten en wijken. Zo wordt in Dordrecht in het kader van de verlengde schooldag aan sportstimulering gedaan. Dagelijks worden voor de basisschooljeugd gedurende een uur sport- en spelactiviteiten georganiseerd. In de avonduren rijdt een Sportbus door de wijk om de jongeren te bereiken. De Sportbus rijdt door de hele wijk en doet iedere buurt gemiddeld één keer per week aan. Ook is Thuis Op Straat (TOS) actief in Dordrecht, die jongere kinderen de mogelijkheid biedt om veilig en onder toezicht buitenshuis te spelen. In Overtoomse Veld is de sportstimulering uitbesteed aan Sciandri, een private sportorganisatie. Deze initiatieven en projecten worden hierna besproken

Duyvendak et al. (1998: 40) maken een onderscheid tussen primaire en secundaire doelen van sport- en spelactiviteiten. Primaire doelen worden direct in en door de sport- en spelactiviteiten zelf nagestreefd. Het gaat om doelen zoals - op individueel niveau - het verbeteren van de gezondheid of het tegengaan van overgewicht. Sport- en spelactiviteiten zijn doorgaans nadrukkelijk op het bereiken van dit soort doelen gericht. Ook het bevorderen van een zinvolle vrijetijdsbesteding wordt vaak als primair doel van sport- en spelactiviteiten genoemd. Sport en spel zou kinderen en jongeren van de straat houden, het sociale contact tussen wijkbewoners verbeteren en als 'signaleringssysteem' voor problemen in de wijk kunnen dienen. Overigens kunnen verschillende doelen onderling samenhangen en tegelijkertijd worden nagestreefd en bereikt. Zo kan iemand een sportactiviteit organiseren om de gezondheid van een groep mensen te bevorderen en tegelijkertijd een verbetering van de sfeer in de groep nastreven.

Secundaire doelen van sport en spel zijn niet aan de activiteiten als zodanig verbonden, maar zijn een mogelijk bijproduct - een spin-off - van het buitenspelen en sporten. De activiteit is dan een middel tot het bereiken van een doel dat buiten de deelname aan activiteiten op zich is gelegen. Voor dit onderzoek zijn vooral deze secundaire doelen van belang. Zo kan men met sport en spel doelen op het macroniveau van de samenleving willen bereiken, zoals het bevorderen van de sociale integratie en sociale binding tussen etnische groepen. Of men kan op het mesoniveau de leefbaarheid in een multiculturele buurt proberen te verbeteren. Zoals door een respondent werd opgemerkt:

“Sportbuurtwerk brengt weer rust in de wijk! Zonder sportbuurtwerk zou er in de buurt veel meer overlast zijn, ze zouden de buurt terroriseren. Jongeren gaan rondhangen, zich vervelen en zich misdragen” (Resp. 1).

In Dordrecht is het creëren van een klimaat waarin sport en spel goed gedijen als doel van Thuis Op Straat (TOS) benoemd. In de buurten en wijken waar dat gebeurt, veelal multiculturele achterstandsbuurten, zijn de sportverenigingen vaak verdwenen en zijn de mogelijkheden om ongeorganiseerd buiten te spelen en te sporten zeer

bepikt door het ontbreken van sport- en spelvoorzieningen. Door het organiseren van sport- en spelactiviteiten of door het verhuren van sportmateriaal wordt beoogd een beter klimaat voor sport en spel te creëren waarvan vooral jongeren moeten profiteren.

“In Wielwijk (een multiculturele wijk in Dordrecht-West) is veel tijd en energie gestoken in het ontwikkelen van een klimaat en cultuur van buitenspelen. Daar waren we speciaal voor ingehuurd. Voordat TOS er was, werd er namelijk zeer weinig op straat gespeeld.(...) Het eerste jaar waren er zeer weinig kinderen en jongeren die meededen met TOS-activiteiten. Men was het niet gewend, en omdat ons werk bestaat uit activiteiten in de buurt en op pleinen, was dat erg lastig. De sfeer in bepaalde straten was dusdanig dat er niet gecommuniceerd werd. Terwijl er toch redelijk wat conflicten waren tussen jongeren en oudere bewoners. Dit leidde zeker bij onze eerste activiteiten tot hevige confrontaties en discussies” (Resp. 2).

Een derde reden om sport- en spelactiviteiten te organiseren, is dat het een relatief eenvoudige en effectieve manier is om jongeren te bereiken, omdat sport en spel onder alle kinderen en jongeren leeft en de interesse niet loopt langs etnische lijntjes. Sport is in die zin 'kleurenblind'. Omdat veel jongens en meisjes als sporter en/of supporter bij sport betrokken zijn, is het een goed middel om met jongeren, ook in achterstandbuurten, in contact te komen. Spelen en sporten is in deze opvatting meer middel dan doel. Het achterliggende doel is om meer 'grip' op jongeren te krijgen en eventueel vandalistisch of crimineel gedrag te corrigeren.

Een vierde en laatste reden om sport- en spelactiviteiten te organiseren, is dat sport en spel bevorderlijk kunnen zijn voor sociale contacten en wederzijds begrip. De gedachte is dat sport en spel verbreedt. Doordat kinderen samen op straat spelen, leren ze elkaar kennen en ontstaan misschien vriendschapsbanden. Doordat mensen van jong tot oud aan sportbeoefening doen, leren ze elkaar kennen, krijgen ze respect voor elkaar en ontwikkelen ze gevoelens van verantwoordelijkheid en saamhorigheid. In deze lijn doorredenerend, kan men veronderstellen dat sport en spel ook bevorderlijk zijn voor interetnische contacten en sociale binding in de buurt. Om het 'bindende' effect nader te aanschouwen, gaan we nader in op twee praktijken, namelijk sportactiviteiten georganiseerd door Sciandri in Overtoomse Veld en Thuis Op Straat (TOS) in Dordrecht-West.

Sciandri sportbuurtwerk in Overtoomse Veld

Sciandri is een private organisatie die in verschillende Amsterdamse stadsdelen sportbuurtwerkactiviteiten organiseert. In 2004 deden kinderen uit het stadsdeel Slotervaart (waartoe ook de buurt Overtoomse Veld behoort) maar liefst bijna 25.000 keer mee aan een of andere activiteit van Sciandri. Deze sportactiviteiten hebben dus een groot bereik. Een betrokkene:

“Sportactiviteiten zijn voor iedereen. Maakt niet uit waar je vandaan komt. Iedereen kan meedoen. Ik kijk niet naar welke kleur iemand heeft” (Resp. 1).

Het aandeel jongens en meisjes dat door Sciandri bereikt wordt, is ongeveer gelijk. De grote afwezigen zijn echter autochtone kinderen, vooral omdat er zo weinig autochtone kinderen in de wijk wonen. SCIANDRI bereikt in Overtoomse Veld vrijwel uitsluitend allochtone kinderen in de leeftijd van 6 tot 14 jaar. De meerderheid hiervan heeft een Marokkaanse achtergrond, hetgeen gezien de oververtegenwoordiging van Marokkaanse bewoners in de wijk niet heel verrassend is.

Sportprojecten van Sciandri

Twee voorbeelden van sportprojecten in de buurt in Overtoomse Veld zijn de sportclub Ru-paré en Tante Annie. Sportclub Ru-paré is een laagdrempelige sportclub voor kinderen en tieners uit het stadsdeel. In de sportclub kunnen de deelnemers zelf aangeven wat ze graag willen doen. Er wordt gewerkt met een registratiesysteem (pasje). Iedereen mag zich inschrijven. In 2004 waren dit 292 kinderen. Tante Annie is een sport- en speluitleen, 'afgekeken' van Duimdrop-containers in Rotterdam. Kinderen uit de buurt mogen allerlei sport- en spelmateriaal bij haar lenen op vertoon van een pasje (lidmaatschap). Stagiairs, beroepskrachten en vrijwilligers uit de buurt begeleiden de activiteiten van Tante Annie.

Het sportbuurtwerk in Overtoomse Veld wordt door betrokkenen als een succes gezien, dat deels wordt verklaard door de mix van culturele achtergronden van het team van sportbuurtwerkers. Ook zouden het stellen van duidelijk regels en de continuïteit in medewerkers, activiteiten en tijden bijdragen aan het succes van Sciandri in de wijk:

“Voor het werk in Overtoomse Veld is het een pré als je collega's hebt die van Marokkaanse afkomst zijn. In de wijk wonen namelijk erg veel Marokkanen en aan de sportactiviteiten doen ook veel kinderen en jongeren van Marokkaanse afkomst mee. Ali is Marokkaans, voor hem is het makkelijker om deze jongeren aan te spreken, hij kent de achtergrond en spreekt ook nog eens de taal. Hem kunnen ze niet zo makkelijk dollen” (Resp. 19).

Sciandri werkt uitsluitend met professionals die ondersteund worden door stagiaires en zogenaamde *local heros*. Deze local heros zijn jongeren uit de wijk die iets terug willen doen voor de jongeren. Deze jongeren spreken de straattaal, kennen de omgangsvormen in de buurt en zijn onderdeel van de buurtgemeenschap. De mogelijkheid bestaat ook dat deze jongeren doorgroeien tot professionele sportbuurtwerkers. Bij de sportactiviteiten draait het nooit alleen om de sport. Er zit, zoals de geïnterviewde sportbuurtwerker zegt, altijd een gedachte achter. *“Het is altijd sport als middel om een hoger doel te bereiken.”* De door hen genoemde doelen hebben een sociaal karakter; het gaat om zaken als het zorgen voor binding en een goede vrijetijdsbesteding van de jongeren in de buurt, het bevorderen van de leefbaarheid in de buurt en het bieden van een uitlaatklep voor de kinderen en de jongeren op straat.

De betrokkenheid van Sciandri gaat verder dan het sporten op het plein. Indien nodig gaan de sportbuurtwerkers op huisbezoek bij de ouders van jongeren.

“Als kinderen zich misdragen op het plein, dan licht ik soms de ouders daarover in. Of als jongeren zich hebben geblesseerd tijdens een van onze activiteiten” (Resp. 1).

Op zich is dit alles heel positief. Het probleem in de buurt Overtoomse Veld is juist dat Marokkaanse ouders vaak nauwelijks contact hebben met formele instanties in de buurt en de Nederlandse samenleving als geheel. Toen de journaliste Margalith Kleijwegt in deze 'buurt van Mohammed B.' onderzoek deed en daarbij ook Marokkaanse en Turkse gezinnen thuis bezocht, kreeg ze te horen dat nog nooit een autochtone Nederlander deze gezinnen thuis had bezocht. Ook leraren schijnen weinig bij hun leerlingen thuis te komen (Kleijwegt 2005). Het is zonder meer positief dat de sportbuurtwerkers van Sciandri deze stap (althans naar eigen zeggen) wél zetten. De sportactiviteiten van Sciandri zullen ongetwijfeld ook tot interetnische contacten bij kinderen leiden, maar alleen contacten tussen verschillende allochtone groepen onderling. Contact met autochtone kinderen is er weinig, omdat zij nauwelijks nog in de buurt wonen.

'Thuis Op Straat' in Dordrecht⁹

Thuis Op Straat (TOS) is een nieuwe sociaal-culturele werksoort die zich ten doel stelt om de leefbaarheid op pleinen en straten te vergroten door het scheppen van een duidelijk, gemoedelijk en fatsoenlijk klimaat in de openbare ruimte zodat kinderen en jongeren daar veilig kunnen vertoeven.¹⁰ Bij TOS staat dus het secundaire doel van sport- en spelactiviteiten centraal. Sport en spel worden ingezet als middel tot verbetering van de leefbaarheid; het sporten en spelen op zich komt als doel op de tweede plaats. TOS is met name actief in stadswijken en buurten waar de leefbaarheid onder druk staat en verloedering dreigt of al ver is voortschreden. De betrokkenen presenteren TOS als alternatief voor het 'veelal naar binnen gekeerde en aanbodgerichte sociaal-cultureel werk':

“Terwijl de openbare ruimte in deze wijken aan de jeugd ontnomen werd omdat ook die ten prooi viel aan verloedering en groepsterreur, bleef men in het sociaal-cultureel werk veelal binnen het vaste sociaal-culturele programma draaien” (Karyotis et al. 2004: 2).

TOS is een vervolg op een eerder project Duimdrop, dat op pleinen speelgoed uitleende aan kinderen die daarvoor een pasje hebben. Net als TOS werkte ook Duimdrop met betaalde krachten en beoogde het toezicht te houden op spelende kinderen op straat.

⁹ Rond eind juni houdt TOS op te bestaan in Dordrecht. De Dordtse welzijnsorganisatie heeft besloten om het TOS-concept te vervangen door een eigen soortgelijke methodiek. De inzet is vooralsnog om met meer professionals en onder begeleiding van de huidige TOS-baas een eigen methodiek te ontwikkelen gericht op buitenspelen.

¹⁰ Onze algemene beschrijving van TOS is grotendeels gebaseerd op Karyotis et al. 2004.

TOS is echter op twee manieren breder dan Duimdrop. TOS behelst niet alleen speelgoeduitleen, maar een breder scala van activiteiten en beperkt zich bovendien niet tot een plein, maar richt zich op hele buurt. TOS begon in 1996 in Rotterdam en bestaat inmiddels op 23 verschillende locaties, waarvan 17 in Rotterdam en 2 in Dordrecht. Iedere TOS-locatie heeft een reguliere betaalde buurtmanager (de 'TOS-baas') plus enkele medewerkers die aangesteld zijn op basis van gesubsidieerde arbeidsregelingen (ID-banen, WIW-trajecten). Het betrekken van gesubsidieerde arbeidskrachten heeft enerzijds pragmatische redenen (ze zijn goedkoop), maar wordt anderzijds gebruikt om actieve mensen uit de buurt zelf erbij te betrekken. Men spreekt van 'goud van de straat'.

TOS werkt vanuit de volgende centrale doelstellingen: het bevorderen van een duidelijker, gemoedelijker, fatsoenlijker en sportiever klimaat op straten en pleinen, waardoor meer en jongere kinderen (jongens en meisjes) op straat spelen en overlast en vandalisme vermindert, het snel signaleren van situaties die uit de hand dreigen te lopen, het creëren van een 'effectief werkend netwerk' dat kinderen en jongeren kan opvangen wanneer zij in de knel komen, een effectieve bestrijding van overlast en ten slotte het vergroten van de participatie en onderlinge samenwerking van organisaties, ouders en wijkbewoners (Karyotis et al. 2004: 18-19). De link tussen de doelstellingen van TOS en het centrale onderwerp van deze studie, het bevorderen van interetnisch contact in de buurt, is tweeledig. Enerzijds wil TOS kinderen en jongeren uit verschillende etnische groepen leren elkaar te accepteren en respecteren ('emancipatie in plaats van discriminatie'); anderzijds wil TOS ook de contacten en communicatie tussen volwassenen in de veelal etnisch gemengde buurten bevorderen ('positieve communicatie op buurt-, wijk- en stadsniveau').

Hier gaat het vooral om de beide TOS-praktijken in Dordrecht. In Dordrecht zit Thuis Op Straat sinds zes jaar in de wijk Oud Krispijn en sinds twee jaar in Wielwijk. Net als in Rotterdam¹¹ bereikt TOS ook in Dordrecht overwegend allochtonen kinderen. Volgens een geïnterviewde 'TOS-baas' is dit niet verwonderlijk, omdat TOS op de moeilijkste plekken in de wijk zit waar de meerderheid van de bevolking van allochtone afkomst is. Autochtonen die er wonen, oriënteren zich niet op de openbare ruimte in hun direct woonomgeving: 'ze lopen liever een blokje om'. TOS streeft ernaar om kinderen en jongeren in multi-probleemgebieden te bereiken. De sfeer in de buurt kenmerkt zich door geslotenheid, isolement, anonimiteit en een 'harde straatcultuur'. De TOS-baas:

¹¹Op alle TOS-locaties wordt nauwkeurig bijgehouden hoeveel en welke kinderen deelnemen aan TOS-activiteiten. Ongeveer de helft van alle kinderen die in 2003 in Rotterdam deelnamen aan TOS, heeft een Turkse of Marokkaanse herkomst. Nog eens krap 40 procent van de deelnemende kinderen had een andere allochtone herkomst (Surinaams, Antilliaans, Kaapverdisch, overig) en 13 procent van de deelnemers waren autochtone Nederlandse kinderen (Gegevens: Karyotis et al. 2004: 28).

“De straatcultuur in Krispijn is hard. Op jonge leeftijd wordt er al veel gescholden; ook zijn er snel conflicten en vechtpartijen. Het recht van de sterkste en brutaalste heerst” (Resp. 2).

De activiteiten van TOS zouden de sfeer in de wijk verbeteren en het corrigeren van ongewenst gedrag mogelijk maken. TOS werkt soms ook als katalysator bij het oplossen van burenruzies:

“Er was veel ruzie op straat en oud zeer tussen jongeren en andere buurtbewoners. Doordat we met de jongeren praatten en het gesprek aangingen met andere buurtbewoners, hebben we de conflicten en incidenten bespreekbaar gemaakt. Dit heeft geleid tot meer onderling begrip en een betere verstandhouding tussen verschillende jongerengroepen in de buurt. Ook zijn de relaties tussen jongeren en ouderen verbeterd. Het zijn iedere keer kleine stapjes en je hebt een lange adem nodig” (Resp. 2).

TOS richt zich op meetbare resultaten. Via een elektronisch logboek wordt dagelijks op systematische wijze informatie verzameld over de activiteiten en het klimaat op straat. Het logboek wordt iedere dag door de TOS-werkers (de ID-ers, WIW-ers en stagiaires) ingevuld. Informatie uit het logboek, samen met gegevens van samenwerkingspartners, maakt een gerichte aanpak van de buitenruimte op dagelijkse basis mogelijk.¹² Door de verzamelde gegevens kan ook precies worden nagegaan hoeveel en welke activiteiten TOS op een bepaalde locatie heeft ondernomen, hoeveel kinderen en jongeren daaraan deelnamen en welke jongeren door TOS worden bereikt.

TOS (Dordrecht) in cijfers:

In de wijk Wielwijk heeft TOS in 2004 162 activiteiten georganiseerd, gemiddeld 13 per maand. Per activiteit hebben gemiddeld 15 kinderen deelgenomen, waarvan 38% meisjes en 62% jongens. Verdeeld naar etniciteit: 27% Turks, 31% Antilliaans, 24% Marokkaans, 4% Surinaams en 11% autochtoon Nederlands. De leeftijd ligt tussen de 7 en 15 jaar. In Oud Krispijn heeft TOS in 2004 in totaal 279 activiteiten georganiseerd, gemiddeld 24 per maand. Per activiteit hebben gemiddeld 20 kinderen in de leeftijd tussen 4 en 10 jaar deelgenomen, waarvan 39% meisjes en 61% jongens. Verdeeld naar etniciteit: 45% Turks, 24% Antilliaans, 14% autochtoon Nederlands, 8% Marokkaans en 7% overige.

Uit de gegevens blijkt dat een buurtactiviteit als TOS beperkte waarde heeft om interetnisch contact in de buurt te bevorderen, althans wanneer men interetnisch contact definieert als contact tussen autochtone en allochtone kinderen. Het aandeel autochtone TOS-deelnemers op beide Dordtse locaties varieerde tussen 11 en 14 procent. Wanneer men interetnisch contact breder opvat als contact tussen leden van verschil-

¹² De informatie uit de logboeken worden door onderzoekers van de Erasmus Universiteit en het Verwey-Jonker Instituut geanalyseerd. Dit maakt het mogelijk de uitkomst van een TOS-praktijk wetenschappelijk inzichtelijk te maken en de input (investering) en de output (de resultaten) met elkaar te vergelijken en te wegen. TOS wordt door opdrachtgevers afgerekend op resultaten.

lende etnische groepen, kan TOS wel een belangrijke functie hebben. Karyotis et al. (2004: 113) merken op in hun evaluatie van TOS in Rotterdam, waar het aandeel autochtone deelnemers niet hoger is dan in Dordrecht, dat TOS ook nooit expliciet is bedoeld om integratie en interetnisch contact te bevorderen. Het gaat erom kinderen in achterstandssituaties een veilige en kwalitatief goede speelomgeving in de buitenruimte van de buurt te geven. De onderzoekers menen echter dat TOS wel bijdraagt aan 'de omgang van jeugdigen van verschillende etnische achtergrond met elkaar'. Veel autochtone kinderen uit deze buurten gaan elders in de stad naar school. Spelen in de buitenruimte biedt daardoor meer mogelijkheden voor het aangaan van (interetnische) contacten en vriendschappen dan de school. Maar wanneer er geen autochtone kinderen meer in de buurt wonen, kunnen zij ook niet door buurtgerichte activiteiten in contact gebracht worden met autochtone kinderen.

2.5 Onderwijs

Naast sport- en spelactiviteiten zijn basisscholen een uitgelezen plaats om sociale contacten in de buurt te versterken. Scholen vormen als het ware spontane ontmoetingsplekken in de buurt waar kinderen en deels ook hun ouders elkaar op reguliere basis tegenkomen. De school hoeft dan ook geen bijzondere activiteiten te organiseren opdat kinderen en ouders elkaar ontmoeten. Kinderen gaan naar school; hun ouders wachten op het schoolplein tot de school uit gaat. Dat kinderen en ook ouders elkaar ontmoeten, is een bijna onontkoombaar bijproduct van het naar school gaan.

Gunstig voor mogelijke interetnische contacten tussen ouders van schoolgaande kinderen is bovendien dat ze door de school een gezamenlijk, etniciteit overstijgend referentiepunt hebben. Alle ouders zijn geïnteresseerd in het welbevinden van hun kinderen; dat geldt voor zowel autochtone als allochtone ouders. Op school vallen de etnische scheidslijnen weg: kinderen met uiteenlopende etnische en culturele achtergronden zitten bij elkaar in de klas en spelen soms met elkaar; ouders leren via hun kinderen ook kinderen met een andere etnische achtergrond kennen.

Zo zou het althans in het ideale geval zijn. In de praktijk kunnen hierbij de nodige kanttekeningen gemaakt worden. Door de vergaande schoolsegregatie in Nederland, zeker in wijken zoals onze onderzoeksbuurten, zijn er inmiddels geheel of grotendeels 'zwarte' scholen ontstaan. De term 'zwarte' scholen moet men in Nederland natuurlijk niet letterlijk nemen, maar het gaat om scholen waar allochtone kinderen - vaak van zeer uiteenlopende groepen - de overgrote meerderheid vormen en waar autochtone kinderen, en dus ook hun ouders, vaak ver te zoeken zijn. Deskundigen op het gebied van onderwijssegregatie menen dat rond 50 procent allochtone kinderen op school vaak een kritische grens is. Wanneer het aandeel allochtone kinderen meer dan de helft van de schoolpopulatie omvat, pakken autochtone ouders hun biezen en halen ze hun kinderen van school.¹³ Dit is zeker in de Amsterdamse en Rotterdamse onderzoeksbuurten het geval. In de Rotterdamse Tarwewijk bedraagt het aandeel allochtone leerlingen bij alle vier basisscholen minstens 75 procent; in de Amsterdamse buurt

¹³ Mededeling van dhr. Sjaak Rutten, Sardes-Utrecht

Overtoomse Veld geldt dit voor twee van de drie basisscholen. Overtoomse Veld kent echter ook een basisschool (de Montessorischool) met een meer gemengd leerlingenbestand. De Amsterdamse stadsdeelwethouder vertelde ons overigens dat de onderwijssegregatie in het middelbaar onderwijs nog veel verder is voortgeschreden dan in het basisonderwijs. De middelbare scholen (vmbo en mbo) in Overtoomse Veld en aanpalende buurten zijn vrijwel volledig 'zwart'. De resterende autochtone kinderen die in deze buurten wonen, gaan elders naar school (vgl. Engbersen et al. 2005: 55 en 76).

Ook in deze omstandigheden is het belangrijk om ouderbetrokkenheid bij school en ook onderling contact tussen ouders te organiseren. Men moet alleen niet te veel verwachten van het interetnische contact dat kinderen en ouders hebben, althans van het contact tussen autochtone en allochtone kinderen of ouders. Wanneer autochtone kinderen en ouders de scholen mijden, helpen ook ontmoetingsactiviteiten op school niet zo veel. In zulke gevallen zou men meer hebben aan ontmoetingsactiviteiten tussen verschillende scholen, met name tussen 'zwarte' en 'witte' scholen.

Brede scholen

De bovenstaande constatering is des te meer jammer omdat de scholen in onze onderzoeksbuurten volop in beweging zijn en zich ontwikkelen tot brede instituties die naast het reguliere onderwijs ook allerlei andere activiteiten en voorzieningen bieden voor leerlingen, hun ouders en soms ook voor andere buurtgenoten. Kenmerkend voor zulke 'brede scholen' is dat de activiteiten en voorzieningen op school zich niet beperken tot het reguliere onderwijs en de reguliere schooltijden. Meestal vormen brede scholen een samenwerkingsverband tussen de school zelf en andere instellingen zoals kinderopvang, welzijnswerk of de muziekschool. Brede scholen kennen vaak kinderopvang, soms in combinatie met voorschoolse educatie (VSE), en verder allerlei naschoolse activiteiten. In het ideale geval is de school de plek waar kinderen de hele dag terecht kunnen en waar allerlei zinvolle activiteiten en voorzieningen voor hen georganiseerd worden. In sommige gevallen organiseren brede scholen ook activiteiten en voorzieningen voor ouders, met name voor moeders, zoals taalles, computeronderwijs of opvoedingsondersteuning.

Brede scholen ontstonden midden jaren negentig in stedelijke achterstandswijken. Het idee is dat kinderen uit achterstandsgroepen door de activiteiten en voorzieningen van de brede school meer gestimuleerd worden en daardoor meer kansen krijgen én dat ze op school in een veilige omgeving verkeren. Inmiddels zijn er ook buiten de grote steden tal van brede scholen, vooral om in de behoefte aan dagarrangementen voor kinderen van werkende ouders te voorzien. In Rotterdam startte men in 1996 met brede scholen. De wijkgerichte aanpak stond daar centraal. De brede school werd een speerpunt in de achterstandswijken en zou voor kinderen uit deze wijken de verbinding tot stand brengen tussen school, thuis en vrije tijd. De brede school zou de 'maatschappelijke zelfstandigheid van kinderen en jongeren in achterstandssituaties' bevorderen, onder meer door 'belemmeringen in de buitenschoolse leef sfeer' weg te nemen. De

Rotterdamse brede scholen moesten bovendien ouders ondersteunen (opvoedingsondersteuning) en ruimte bieden aan club- en buurthuiswerk door het welzijnswerk. Inmiddels telt Rotterdam 130 brede scholen, 116 basisscholen en 14 scholen voor voortgezet onderwijs.¹⁴

In de Rotterdamse onderzoeksbuurt Tarwewijk nemen alle vier basisscholen deel aan het bredeschoolproject. Dit betekent onder meer dat buiten de formele schooltijden allerlei activiteiten voor kinderen worden georganiseerd, zoals sport- en spelactiviteiten op het schoolplein, tekenen, knutselen, toneel, muzikles, enzovoort. Bij de buitenactiviteiten wordt dankbaar gebruikgemaakt van de ligging van basisscholen in de wijk, die redelijk uniek is. Drie scholen liggen namelijk vrijwel tegen elkaar aan en maken daardoor gebruik van dezelfde buitenruimte. In deze situatie organiseren de scholen gezamenlijk voor- en naschoolse activiteiten in de buitenruimte. Het gevolg is dat veel (naschoolse) activiteiten niet alleen bijdragen aan ontmoeting en contact tussen kinderen van één basisschool, maar een veel breder bereik heeft. Overigens leidt dit niet tot interetnisch contact bij kinderen, aangezien bij alle drie de scholen meer dan 80% leerlingen van allochtone afkomst is. Op de vierde basisschool, de Akker in de Millinxbuurt, is zelfs 95% van de leerlingen van buitenlandse komaf. Ook de Amsterdamse onderzoeksbuurt Overtoomse Veld telt diverse brede scholen. Het aardige hier is dat geïnterviewde leerkrachten vertellen van diverse multiculturele activiteiten op school. Een voorbeeld is het jaarlijks door de Ru Paré-school georganiseerde suikerfeest voor vrouwen. Vorig jaar namen 150 kinderen, moeders en andere vrouwen uit de buurt hier aan deel. Ook proberen brede scholen de verbondenheid met de buurt te vergroten, bijvoorbeeld door activiteiten waarbij naast kinderen en hun ouders ook andere buurtbewoners worden bereikt. Zo organiseerde wederom de Ru Paré-school in Overtoomse Veld op 11 november 2004 (een week na de moord op Theo van Gogh) een Sint Maartenoptocht. De brede schoolcoördinator vertelt hierover:

“Collega's waren eerst pessimistisch over het idee. Dachten dat het toch niet zou lukken. Het was dan ook erg spannend. Ga er maar aanstaan, Sint Maarten vieren met Turken en Marokkanen. Ik had er wel vertrouwen in. En het is een groot succes geworden” (Resp. 10).

De kinderen werden begeleid door minimaal een van hun ouders, verder had de school de Buurtvaders (deelnemers in het Marokkaanse buurtvaderproject in Amsterdam-West) gevraagd om de optocht te begeleiden. Behalve dat deelname aan de optocht (die vrijwel geheel uit allochtonen bestond) interessant is om kennis te maken met een gebruik uit de Nederlandse cultuur, kan de activiteit bijdrage aan een positieve beeldvorming in de buurt.

Brede scholen kunnen in principe bijdragen tot interetnisch contact, omdat de brede school een min of meer vanzelfsprekende ontmoetingsplek in de buurt is waar zowel

¹⁴ http://www.bredeschool.nl/03_indepraktijk/a-voorbeelden/010-rotterdam.htm

kinderen als volwassenen komen en elkaar kunnen ontmoeten. Of er interetnisch contact ontstaat, is echter ook afhankelijk van de vraag of er nog wel autochtone kinderen op school zitten. Dit is in ieder geval in onze Rotterdamse en Amsterdamse onderzoeksbuurt, Tarwewijk en Overtoomse Veld, nauwelijks meer het geval. Om interetnisch contact te stimuleren, heeft men meer aan ontmoetingsactiviteiten tussen verschillende scholen, met name *tussen* 'zwarte' en 'witte' scholen.

2.6 Van meeting naar mating

Ontmoetingsactiviteiten zoals Opzoomeren of sport- en spelactiviteiten in de buurt kunnen gezien worden als onderdeel van een groter geheel aan activiteiten, als eerste stap in de richting van activiteiten die tot intensievere vormen van buurtcontact leiden. Anders gezegd: laagdrempelige ontmoetingsactiviteiten leiden misschien op zich niet tot meer en intensiever contact in de buurt en tussen bewoners, waaronder interetnisch contact, maar kunnen wel een proces op gang brengen dat leidt tot meer binding in de buurt. Hoe een dergelijk proces zich in de praktijk voltrekt, illustreren we hier aan de hand van twee projecten: het project 'Nieuwe burens' in Zaandam Zuidoost en het project 'Onze Buurt Aan Zet' (OBAZ) in Dordrecht West.

'Nieuwe burens' Zaandam Zuidoost

Het project 'Nieuwe burens' in Zaandam Zuidoost beoogt de participatie en integratie van nieuwkomers in de wijk te vergroten. Het project werd gefinancierd door de lokale welzijnsstichting (Stichting Welsaen), met aanvullende private financiering vanuit het Juliana Welzijn Fonds, Stichting Kinderpostzegels Nederland en de Verkade Stichting. De doelgroep van het project bestaat niet alleen uit nieuwkomers, maar uit alle wijkbewoners. De bedoeling van het project was met name een passend activiteitenaanbod te ontwikkelen dat de sociale samenhang in de multiculturele wijk ten goede moest komen. Ontmoeting tussen wijkbewoners met uiteenlopende culturele achtergronden was dus expliciet doel van het project. Om dergelijke interetnische ontmoetingen tot stand te brengen, werden verschillende activiteiten georganiseerd, zoals bijvoorbeeld de viering van Internationale Kinderdag waarbij twee buurtcentra en twee basisscholen diverse activiteiten organiseerden (bereik circa 180 leerlingen), een uitwisseling tussen basisscholen waarbij een eindpresentatie in een buurtcentrum plaatsvond (bereik ruim 200 kinderen en 60 ouders), een graffitiwedstrijd voor jongeren (45 deelnemers) met een expositie in de Sultan Ahmet Moskee (40 bezoekers) en in bibliotheken en buurtcentra (groot bereik), en het wijkfeest 'Thuis in Poelenburg' (naar schatting 400 bezoekers).

Voortbouwend op dergelijke activiteiten is vervolgens het intercultureel eetcafé 'De Smaakmaker' gesticht. Ook bij dit initiatief staat het doel van interetnisch contact in de buurt centraal. Wijkbewoners met verschillende culturele achtergronden koken twee keer per maand in het buurtcentrum voor andere wijkbewoners. De activiteit is inmiddels in het reguliere activiteitenaanbod van het buurtcentrum opgenomen en geldt als een voorbeeld van een succesvol project gericht op interetnische binding.

De koks komen uit diverse landen en tussen de koks en de bezoekers - die voor 80% uit Nederlanders bestaan - vindt uitwisseling plaats. Per keer kunnen 20 tot 30 wijkbewoners mee-eten, maar vaak is er een wachtlijst. Het eetcafé leidde vervolgens weer tot een nieuw initiatief, namelijk het maken van een wijkkookboek van Zaandam Zuid waarin verhalen, recepten en foto's staan van 25 buurtbewoners met verschillende etnische achtergronden.

Onze Buurt aan Zet in Dordrecht-West:

In Dordrecht-West zijn vanaf 2001 gelden van het landelijke Grotestedenbeleid (GSB) geïnvesteerd in het project 'Onze Buurt aan Zet' (OBAZ). Het centrale doel van het project is te komen tot een gerichte en samenhangende aanpak van problemen in achterstandsbuurtten als Crabbenhof en Wielwijk (beide in de wijk Dordrecht-West). In dergelijke buurten zijn al veel partijen actief die allemaal verschillende activiteiten ontplooiën, maar het gaat erom een samenhangende strategie te ontwikkelen. Zoals een betrokken opbouwster zegt:

“Het is van het grootste belang dat activiteiten op elkaar worden afgestemd. Als dat niet gebeurt, dan zijn het allemaal losse flodders en die missen hun doel” (Resp. 3).

Concreet wordt er in het OBAZ-project samengewerkt met allerlei partijen zoals Stap In, het Opvoedspreekuur, Thuis Op Straat, het kinderkwerk, de woningcorporatie, maar ook de kerk en andere voorzieningen en projecten in de wijk. Het interessante aan het Dordtse OBAZ-project is dat de welzijnswerkers heel bewust de verschillende initiatieven aan elkaar koppelen en het verband zien tussen uiteenlopende activiteiten. Hun visie is verder dat ontmoetingsactiviteiten nodig zijn om activiteiten met een hoger doel te realiseren. Door eerst ontmoetingsactiviteiten te organiseren, hoopt men dat vervolgens andere initiatieven worden genomen, dus dat er een zekere spin-off van ontmoetingsactiviteiten ontstaat, die in de praktijk ook wel zijn gerealiseerd.

OBAZ startte in december 2001 met de campagne 'Een droom voor Crabbenhof'. Overall in de wijk werden 'droomkaarten' onder bewoners verspreid. Met deze kaarten konden bewoners hun specifieke wensen ten aanzien van de wijk kenbaar maken. Door advertenties in de (wijk)media en door mensen in het winkelcentrum aan te spreken, werden wijkbewoners gestimuleerd een droomkaart in te vullen. In totaal werd dit door 300 bewoners gedaan. Wie een wens had ingediend, werd vervolgens benaderd en gevraagd mee te denken en waar mogelijk mee te helpen. Op deze wijze werden diverse activiteiten georganiseerd om moeilijk bereikbare groepen te bereiken.

Een goed voorbeeld van een spin-off van ontmoetingsactiviteiten was een brunch voor vrouwen op Internationale Vrouwendag. De eerste keer bezochten 86 vrouwen met verschillende nationaliteiten deze activiteit in het trefpunt De Nieuwe Stoof. Van deze ontmoetingsactiviteit ging een sneeuwbaaleffect uit: vrouwen die aanvankelijk

niet durfden, maar toch kwamen opdagen, kwamen daarna ook naar andere activiteiten of namen iemand mee die er nog niet bekend mee was. Sindsdien worden twee keer per jaar 'vrouwenbrunches' georganiseerd. Volgens een betrokken opbouwster is dit nog steeds een groot succes. "De laatste keer waren er 120 vrouwen uit de buurt uit verschillende culturen." Bezoeksters van de 'vrouwenbrunches' doen daarna vaak ook mee aan andere activiteiten die gedurende het jaar zijn georganiseerd, zoals de vrouweninloop, het taal oefenen en het 'terrasje naast de groentekraam'.

Het terrasje naast de groentekraam

Het 'terrasje naast de groentekraam' (in de winter De Bus met zelfgemaakte soep) is uitgegroeid tot een belangrijke ontmoetingsplaats voor buurtbewoners. Aan een lange 'OBAZ-tafel' tegenover een goedbezochte groenteboer kunnen bewoners, grotendeels allochtone vrouwen, even rusten, koffie drinken en een praatje maken met de opbouwster, een vrijwilliger of andere bezoekers. Het terrasje stimuleert contact en wordt gezien als opstap tot deelname aan activiteiten in het buurthuis en straatfeesten: "Twee keer per week zetten we een terras op bij de groenteboer in de wijk. Het is een van de goedkoopste groenteboeren van de wijk. Veel mensen met een laag inkomen doen hier hun dagelijkse boodschappen. Door juist hier een terras op te bouwen, probeer je ze op een laagdrempelige manier te ontmoeten. Je moet vooral vriendelijk zijn en de mensen het gevoel geven dat ze welkom zijn. We delen koffie uit en kleine versnaperingen. Het is een groot succes, steeds meer mensen komen. Het zijn vooral vrouwen, heel veel Arabische vrouwen die wekelijks een kopje koffie komen drinken en een praatje maken met andere buurtbewoners. Deze week moesten de auto's in de straat uitkijken voor de terrasbezoekers, het was afgeladen vol. Heel veel kletsende mensen" (Resp. 3).

Ook het idee voor de wekelijkse vrouweninloop in het Trefpunt ontstond tijdens een van de vrouwenbrunches. De vrouweninloop wordt wekelijks bezocht door 10 tot 30 vrouwen met 22 verschillende nationaliteiten. Een groot deel van deze vrouwen beheerst het Nederlands niet of nauwelijks. Deze ontmoetingsactiviteiten zoals de vrouwenbrunches en vrouweninloop worden echter door de professionele welzijnswerkers expliciet gebruikt om wat meer intensieve activiteiten voor deze vrouwen en hun families aan te bieden. Zo worden in de zomervakantie familie-uitstapjes voor gezinnen met kinderen georganiseerd, zoals een picknick in de Biesbosch of een bezoek aan Madurodam of aan de Efteling. Deze activiteiten waaraan gemiddeld 100 mensen per keer deelnemen, zijn doorgaans snel volgeboekt. Het doel van deze uitstapjes is om het isolement van allochtone vrouwen te doorbreken en kennisuitwisseling en sociale contacten tussen vrouwen te stimuleren, in de hoop dat deze activiteiten bijdragen aan de sociale integratie en maatschappelijke betrokkenheid van de allochtone vrouwen in de samenleving. De opbouwster vertelt hierover:

"We concentreren de kleine groepjes betrokkenen bij andere veelal kleinschaligere activiteiten op één activiteit. Dit heeft een duidelijke meerwaarde en is een spin-off

van de andere activiteiten. De drempel is hoger om hier aan deel te nemen, en het is voor ons professionals een succesje als we ze zover krijgen” (Resp. 3).

Door diverse ontmoetingsactiviteiten van het opbouwwerk groeide ook het contact tussen opbouwwerk en woningcorporatie Interstede, wat onder meer resulteerde in het project 'Kennen en gekend worden' in juli 2004. Potentiële nieuwe bewoners krijgen thuis bezoek van een medewerkster van de corporatie. Behalve dat over de toekomstige woonplek wordt gesproken, krijgt de nieuwe bewoner ook uitleg over woon- en leefregels en over rechten en plichten van de huurder en verhuurder. Het interessante aan dit project is dat een woningcorporatie, samen met welzijn, investeert in de eerste ontmoeting van nieuwe bewoners met de wijk, de organisaties in de wijk én met bewoners. Voordat de nieuwe bewoners hun woning betrekken, krijgen de medepartiekbewoners al een 'kennismakingskaartje' met de naam van het gezin, de gezinsamenstelling en datum van verhuizing. Na verhuizing volgt een welkomstgesprek met informatie over de wijk en een kennismakingsgesprek met de meest directe bureaus. Door deze activiteit wordt de anonimiteit tussen oude en nieuwe bewoners doorbroken, en de ervaring leert dat het dan veel makkelijker is elkaar te groeten, vragen te stellen of een praatje te maken.

2.7 Conclusie

De conclusie is dat er in de onderzochte buurten talloze projecten en initiatieven zijn om de ontmoeting tussen mensen en de actieve deelname aan allerlei activiteiten te bevorderen. Deze ontmoetingsactiviteiten staan op de onderste trede van onze bindingsladder. Vooruitlopend op het verdere onderzoek kunnen we nu al zeggen dat er op de overige sporten van de bindingsladder veel minder projecten en initiatieven zijn. Deze ontmoetingsactiviteiten zijn belangrijk. Ontmoeting kan gezien worden als een eerste en noodzakelijke, zij het niet voldoende voorwaarde voor het aangaan van meer diepgravende sociale contacten tussen bewoners. Als mensen elkaar niet ontmoeten en enkel langs elkaar heen lopen, soms met een angstige blik in de ogen, zal er nooit sociale binding in de buurt ontstaan. Binding ontstaat en bestaat bij de gratie van het feit dat mensen elkaar ooit een keer ontmoet en gesproken hebben. Voor zover mensen met een verschillende etnische herkomst elkaar ontmoeten, kunnen we ook zeggen dat ontmoetingsactiviteiten in de buurt, op straten en pleinen of in de school uiteindelijk ook tot meer interetnisch contact kunnen leiden.

Ontmoetingsactiviteiten in de buurt leiden echter niet automatisch en ook niet altijd tot meer diepgravende sociale contacten en meer binding in de buurt. Geconfronteerd met de kritiek dat leuke ontmoetingsactiviteiten soms wel erg carnavalesk zijn, betogen professionele buurt- en welzijnswerkers steevast dat deze laagdrempelige ontmoetingsactiviteiten - zoals het Rotterdamse Opzoomeren of het 'terrasje naast de groentekraam' in Dordrecht-West - een opstap zijn tot meer intensieve activiteiten. Vooral voor moeilijk bereikbare groepen in de buurt, zoals allochtone vrouwen en arme huishoudens, zouden laagdrempelige activiteiten in de sfeer van ontmoeting en ont-

spanning noodzakelijk zijn om deze groepen te bereiken. En is het contact eenmaal gelegd, dan kan men geleidelijk aan proberen meer intensieve relaties op te bouwen. Concreet: een eerste kopje koffie op straat leidt er misschien toe dat geïsoleerde allochtone vrouwen buurthuisactiviteiten gaan bezoeken, later taalles of een cursus volgen en uiteindelijk misschien naar het arbeidsproces kunnen worden 'toegeleid'.

Deze keten van wenselijke gebeurtenissen - het opheffen van sociaal isolement, meer participatie, meer integratie en uiteindelijk meer emancipatie - is natuurlijk waarop iedere welzijnswerker hoopt. En soms gebeurt het ook zo. Soms zie je dat activiteiten op het gebied van ontmoeting, sport of spel een onverwachte spin-off hebben. Een voorbeeld hiervan is een sportieve jongere die door het buurtsportwerk wordt aangemoedigd om als coach en begeleider op te treden op de pleinen - een zogenaamde *local hero* - en vervolgens op eigen initiatief de CIOS opleiding gaat volgen en als beroepskracht in de voetsporen treedt van de sportbuurtwerkers.

Onze speurtocht naar ontmoetingsactiviteiten in de vier buurten laat echter ook zien dat zo'n positieve spin-off lang niet altijd optreedt. De golf van sport- en spelactiviteiten, buurtfeesten en multiculturele barbecues in stedelijke achterstandsbuurten leidt lang niet altijd tot meer intensieve vormen van sociaal contact tussen mensen. Het gaat er met name om of ontmoetingen in de buurt eenmalig blijven of dat ze beklijven. Echte sociale binding vraagt om herhaalde ontmoetingen en daarmee om een context waarin mensen elkaar ontmoeten. Deze context kan bijvoorbeeld geboden worden door nieuwe initiatieven of activiteiten die een vervolg vormen op de eerdere ontmoetingsactiviteiten. Een goed voorbeeld van zo'n opeenvolging van initiatieven en activiteiten zagen we in Dordrecht. Op een eerste project waarin buurtbewoners werden opgeroepen hun wensen en dromen over de buurt kenbaar te maken, volgden een jaarlijkse vrouwenbrunch, een reguliere vrouweninloop en vervolgens zelfs uitstapjes voor het hele gezin naar de Efteling of Madurodam. Juist door de aaneenschakeling van activiteiten leren mensen elkaar beter kennen en ontstaat er iets van sociale binding.

Een andere context die tot herhaalde ontmoetingen leidt, is altijd de school, zeker wanneer de school niet alleen regulier onderwijs verzorgt. We zagen dat brede scholen een breed pakket van activiteiten en diensten aanbieden, variërend van peuterspeelzalen en voorschoolse educatie via tussen- en naschoolse opvang met tal van activiteiten voor kinderen tot activiteiten voor de hele buurt. Op deze wijze ontwikkelen scholen zich tot vanzelfsprekende ontmoetingsplekken in de buurt, waar kinderen én volwassenen de hele dag terechtkunnen. De school wordt zo de plek waar buurtbewoners elkaar ontmoeten, met elkaar spreken en waar geleidelijk aan sociale binding ontstaat. Een eerste kanttekening bij de vele ontmoetingsactiviteiten in de onderzochte buurten is met andere woorden dat incidentele ontmoeting niet altijd tot intensief contact en sociale binding leidt; dit vergt een aaneenschakeling van activiteiten en nadere interventies van welzijnswerkers en andere instanties in de buurt.

De tweede kanttekening betreft de vraag of uit de vele, meestal buurtgebonden ontmoetingsactiviteiten, zoals in dit hoofdstuk beschreven, ook interetnische contacten

voortvloeien. Hierover zijn gaandeweg dit hoofdstuk diverse opmerkingen gemaakt. Voordat we ingaan op de mate van interetnisch contact in de buurt, moeten we echter eerst vaststellen wat we precies daaronder verstaan. Wanneer het gaat om contacten tussen burgers en groepen met een verschillende etnische herkomst, los van *welke* herkomst het betreft, dan kunnen de conclusies veel positiever zijn dan wanneer het alleen om contact tussen allochtone en autochtone Nederlanders gaat. Dit laatste is wat in het huidige beleidsdiscours centraal staat. We willen voorkomen dat in de hedendaagse steden parallelle samenlevingen ontstaan die geïsoleerd raken van de rest van de Nederlandse samenleving. We kunnen echter constateren dat de hier beschreven ontmoetingsactiviteiten slechts in beperkte mate bijdragen tot interetnisch contact in de zin van contact tussen autochtonen en allochtonen. Dit heeft grofweg twee redenen.

In de eerste plaats zagen we dat ontmoetingsactiviteiten in buurten of op scholen die al in sterke mate gesegregeerd zijn, weinig contact tussen autochtonen en allochtonen opleveren. Een allereerste voorwaarde voor interetnisch contact is daarom dat er nog autochtone bewoners c.q. autochtone kinderen aanwezig zijn in de buurt of op school. Dit is echter, zeker in sommige buurten in Amsterdam en Rotterdam, steeds minder het geval. Wanneer de etnische segregatie in de buurt of op school al zo ver is voortgeschreden, is er niet zozeer behoefte aan ontmoetingsactiviteiten in de buurt of op school, maar aan ontmoeting *tussen* verschillende buurten of scholen. Dit laatste komt echter in de praktijk nog weinig voor, al is er inmiddels een beperkt aantal creatieve initiatieven om contacten tussen leerlingen van 'witte' en 'zwarte' scholen te stimuleren (een fraai voorbeeld hiervan is het Zaanse project 'Logeren om te leren', beschreven in het volgende hoofdstuk). Bovendien zijn er initiatieven om etnische segregatie op zich terug te dringen. Soms gebeurt dit door zeer ingrijpende maatregelen (zoals de 'sociale herstructurering' van stedelijke achterstandswijken), soms door particuliere initiatieven op kleine schaal. Een noemenswaardig voorbeeld van dit laatste is het initiatief van een groep autochtone ouders in de Rotterdamse wijk Kralingen om hun kinderen gezamenlijk aan te melden op een (tot dan) 'zwarte' school. Juist door gezamenlijk op te treden, kon de 'witte vlucht' uit het stedelijk onderwijs althans in dit geval doorbroken worden.

In de tweede plaats zagen we echter ook dat de mate van etnische segregatie niet de enige reden is waarom de mate van interetnisch contact (nog steeds opgevat als contact tussen autochtonen en allochtonen) soms beperkt is. Daarnaast speelt ook het verschijnsel 'soort zoekt soort' steeds een rol. Het gaat er dus niet alleen om of er nog autochtone bewoners in de buurt of autochtone kinderen op school zijn, maar ook of zij bereid zijn om gezamenlijk met allochtone buurt- of schoolgenoten activiteiten te ondernemen en elkaar te leren kennen. Ook dit is lang niet altijd het geval, met als gevolg dat gelijkgestemden elkaar bij activiteiten opzoeken. Zo bleek dat het Rotterdamse Opzoomeren in de praktijk gedomineerd werd door autochtone en veelal al wat oudere bewoners, de meer 'gevestigde' bewoners in de buurt.

Omgekeerd bleek bij Thuis Op Straat dat autochtone ouders hun kinderen juist niet naar deze buurtactiviteiten sturen, met als gevolg dat voornamelijk allochtone kinderen er gebruik van maken. Ten slotte zagen we dat diverse initiatieven zich expliciet op kwetsbare allochtone groepen zoals vrouwen of kinderen richten, vanuit de (terechte) veronderstelling dat dit bijzonder kwetsbare categorieën zijn die onvoldoende deelhebben aan de samenleving en uit hun isolement gehaald moeten worden. Daarbij komt nog dat de hier beschreven buurtactiviteiten in de sfeer van ontmoeting, sport of spel voor deze kwetsbare groepen vaak de enige manier zijn om aan dit soort activiteiten deel te nemen. Autochtone groepen hebben veelal meer financiële middelen en dus meer mogelijkheden om hun vertier elders te zoeken.

Op zich is er niets mis met dit alles. De beschreven activiteiten en voorzieningen functioneren prima om allochtone groepen uit hun isolement te halen, hen te stimuleren om ook aan andere activiteiten deel te nemen en om allochtone kinderen een veilige en stimulerende speel- en leeromgeving in de buurt te bieden. Dit alles is in de meeste gevallen ook het expliciete doel van de hier beschreven activiteiten. We moeten echter niet te veel verwachten dat deze activiteiten ook automatisch interetnische contacten (tussen autochtonen en allochtonen) opleveren. Ontmoetingsactiviteiten in de buurt zijn misschien een eerste en noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde voor zulke interetnische contacten. Om interetnisch contact te stimuleren, moeten de initiatieven en projecten verder gaan, zoals de aanpakken die in de komende hoofdstukken beschreven worden.

Elkaar leren kennen: debatten en kennisuitwisseling

3.1 Inleiding

Elkaar ontmoeten betekent, zoals gezegd, nog niet dat mensen elkaar ook leren kennen en begrijpen. Voor een betekenisvolle communicatie tussen leden van verschillende etnische groepen is méér nodig dan vluchtige ontmoetingen op een straatfeest, festival of markt. Om elkaar te leren kennen, moeten mensen met elkaar in gesprek komen, kennis over zichzelf en over elkaar uitwisselen en desnoods met elkaar in debat gaan. In deze paragraaf bespreken we diverse initiatieven en projecten in de door ons onderzochte gemeenten en buurten, die expliciet als doel hebben om wederzijds begrip en respect tussen de diverse bevolkingsgroepen te stimuleren. Het gaat bijvoorbeeld om interculturele dialogen die overal in den lande worden gehouden of bijeenkomsten waar diverse etnische groepen eten of kleding uit hun herkomstland presenteren. Het doel van dergelijke initiatieven is dat iedereen beter begrip krijgt voor de verschillende culturele achtergronden waaruit mensen afkomstig zijn. Wat ons betreft representeren dergelijke initiatieven en projecten de tweede trede van de sociale-bindingsladder. Het gaat erom dat mensen uit verschillende groepen elkaar niet alleen ontmoeten, maar dat ze elkaar door kennisuitwisseling en debatten beter leren kennen en respect voor elkaar krijgen. De achterliggende gedachte hierbij is natuurlijk dat vooroordelen van autochtonen over diverse allochtone groepen en omgekeerd in veel gevallen voortvloeien uit gebrek aan kennis over elkaar. We vinden vaak iets vreemd, alleen omdat we het niet kennen. De achterliggende gedachte bij de hier besproken initiatieven en projecten is dat 'elkaar leren kennen' uiteindelijk leidt tot meer begrip én respect voor elkaar.

De verzamelde projecten zijn onderverdeeld in de volgende thema's: multiculturele vrouwenhuizen (par. 3.2), religieuze organisaties (par. 3.3), interculturele stadsdebatten (par. 3.4) en onderwijs (par. 3.5).

3.2 Multiculturele vrouwenhuizen

Volgens de meeste welzijnsprofessionals die wij spraken, zijn de door hen georganiseerde 'ontmoetingsactiviteiten' geen doel op zich, maar fungeren ze als bruggetje naar verdere activiteiten die bijdragen aan meer intensieve vormen van contact tussen bewoners. Vooral voor geïsoleerde of zwakkere groepen in de samenleving (b)lijkt dit, zoals we in het vorige hoofdstuk zagen, een redelijk succesvolle strategie. Bewonersgroepen die als 'moeilijk bereikbaar' bekend staan, bleken wel mee te doen met activiteiten zoals een dagtocht naar de Efteling of het interculturele eetcafé 'De Smaakmaker', beide in Dordrecht-West. De volgende stap is om méér te doen met deze groepen, met wie nu contact is opgebouwd.

De Cleo-Patria vrouwenhuizen in Rotterdam werken vanuit een zelfde gedachte. Ontmoeting wordt gezien als een eerste stap richting emancipatie en zelfredzaamheid. De vrouwenhuizen werken vraaggericht, dat wil zeggen, de behoeften en vragen van bezoekende vrouwen staan centraal: "Cleo-Patria heeft geen passend aanbod op de plank liggen, maar het gaat aan de slag met de wensen van de vrouwen om van daaruit activiteiten te bieden."¹⁵ Vervolgens wordt primair gekeken of vrouwen samen dingen kunnen doen en of ze elkaar kunnen helpen. Pas in laatste instantie wordt indien nodig een professional ingeschakeld. De stichting Cleo-Patria beheert vier multiculturele vrouwenhuizen in Rotterdam. Wekelijks bereikt de stichting daarmee een kleine 300 vrouwen uit 15 verschillende culturen. De in de vrouwenhuizen georganiseerde activiteiten zijn gericht op de ontwikkeling van het zelfvertrouwen, het krijgen van meer zelfstandigheid en zich beter bewegen in de Nederlandse samenleving. Het idee is dat vrouwen door gezamenlijk activiteiten te organiseren op een intensieve manier samenwerken en elkaar redelijk snel beter leren kennen:

*"Cleo-Patria is een groot succes. Vrouwen van verschillende culturen leren elkaar hier beter kennen en komen erachter dat zij veel gemeenschappelijke gespreksonderwerpen hebben. De vrouwen die het vrouwenhuis bezoeken hebben geen of nauwelijks een opleiding. Zij zijn al jaren in Nederland, maar kennen de Nederlandse samenleving niet genoeg. Voordat het vrouwenhuis in hun buurt werd gevestigd, kwamen de vrouwen nauwelijks de deur uit."*¹⁶

Volgens de oprichter van de Cleo-Patria vrouwenhuizen, Anneke de Goede, is opvoeden en integreren voor een aantal vrouwen een haast onmogelijke opgave. Veel vrouwen zouden vast willen houden aan de waarden van de eigen cultuur en godsdienst, die soms haaks lijken te staan op die van de Nederlandse samenleving. Volgens De Goede is het belangrijk om hierin tot uitwisseling te komen en zo de verschillen in zienswijzen ten opzichte van opvoeding naast elkaar te kunnen zetten en te leren respecteren, en ook van elkaar te leren. Onderlinge gesprekken en kennisuitwisseling kunnen ertoe leiden dat onzekerheden en het gevoel dat vrouwen hun eigen waarden moeten loslaten, worden omgezet in praktisch inzicht, meer zekerheid en meer structuur. Vrouwen praten met elkaar en ondersteunen elkaar. Indien er professionele ondersteuning nodig is, wordt er doorverwezen naar opvoedingsondersteuning.

In 2005 won Cleo-Patria de Joke Smit-prijs voor succesvolle initiatieven op het gebied van vrouwenemancipatie. Bij de uitreiking prees minister De Geus de vernieuwende manier waarop gewerkt wordt aan de integratie van allochtone vrouwen.

¹⁵ Algemeen projectplan, 2004: 3

¹⁶ Algemeen projectplan, 2004: 4

Cleo-Patria in de Tarwewijk

Wekelijks bezoeken ruim 100 vrouwen het Vrouwenhuis Cleo-Patria in de Tarwewijk: 50 vrouwen volgen Nederlandse lessen, 30 vrouwen volgen conversatielessen, 20 vrouwen uit verschillende culturen praten wekelijks met elkaar over onderwerpen als opvoeding. Inmiddels hebben twee vrouwen uit de doelgroep een reguliere baan binnen het vrouwenhuis in Tarwewijk. Een aantal andere vrouwen zitten in het bestuur in het kader van de bestuursparticipatie. Ze gaan ook in debat met burgemeester en wethouder over hun beleid. De organisatie is privaat-publiek opgezet, zodat het vrouwenhuis niet afhankelijk is van één (financiële) partner. Door niet alleen de overheid, maar ook andere partijen aan het vrouwenhuis te verbinden, is men financieel minder kwetsbaar en minder afhankelijk van de overheid. Bovendien ontstaat er zo misschien meer draagvlak in de samenleving.

De vrouwen van het vrouwenhuis zijn ook een bindende factor in de wijk. Ze vormen een hecht sociaal netwerk waarop andere bewoners en organisatie een beroep kunnen doen. Het intensieve contact tussen de vrouwen heeft geleid tot respect voor de verschillende culturen. Winst is ook geboekt op het thuisfront: zo kan er over mishandeling thuis worden gepraat en wordt er samen met de vrouwen en 'Geweld achter de voordeur' naar oplossingen gezocht om het geweld te stoppen.

3.3 Religieuze organisaties

In de door ons bezochte wijken zijn ook verschillende religieuze organisaties actief. Youth For Christ, International Christian Fellowship (ICF), Victory Outreach, Werkgroep Kerk-Islam, ABC-Amsterdam¹⁷ en het christelijk ontmoetingscentrum de Buitenwacht in Dordrecht zijn hiervan slechts enkele voorbeelden. De eerste drie organisaties hebben charitatieve instellingen die in de Rotterdamse Tarwewijk actief zijn. Een helpende hand uitsteken naar kwetsbare groepen in de samenleving staat bij alle drie de organisaties centraal. ICF doet dit bijvoorbeeld via het project *House of Hope*, waar buurtbewoners met problemen terecht kunnen. Samenwerking en kennisuitwisseling vindt plaats via het principe van 'preken in elkanders parochie'. Youth For Christ onderscheidt zich van de anderen door zich hoofdzakelijk te richten op de Antilliaanse gemeenschap.

Het christelijke ontmoetingscentrum de Buitenwacht is gevestigd in Oud Krispijn in Dordrecht-West en richt zich op gemeenschapsvorming in de buurt. Ze doet dit door diverse activiteiten te organiseren. Zo zijn er koffieochtenden, cursussen, een muziekgroep, een koor en een wijkwinkel en kunnen wijkbewoners twee avonden in de week terecht in het eethuis voor een driegangemaaltijd. Bewoners kunnen er ook terecht voor het invullen van formulieren en het schrijven van brieven en voor steun als er problemen zijn met bijvoorbeeld de huisbaas of de sociale dienst. Elke zondagochtend is er de kring 'Wan Pipel' (Surinaams voor 'het hele volk') waar wordt gezongen, geluisterd en stilgestaan bij 'belangrijke dingen in het dagelijks leven'. Het uitwisselen van kennis en het stimuleren van onderling begrip staat centraal in de

¹⁷ Hierover meer in hoofdstuk 6.

door de Buitenwacht elk jaar georganiseerde 'reis' door Dordrecht langs verschillende culturele en religieuze instellingen.

De Buitenwacht in Dordrecht-West

De Buitenwacht is in 1982 opgericht door drie theologen die in hun vrije tijd activiteiten organiseerden voor de buurt en is gehuisvest in de voormalige Johanneskerk van de Hervormde Gemeente (in eigen beheer sinds 2000). De Buitenwacht wordt door veel buurtbewoners bezocht, zowel jonge als oude en zowel autochtone als allochtone buurtbewoners; 250 tot 350 mensen nemen regelmatig deel aan de activiteiten die verder gaan dan enkel 'ontmoeting'. Zo is er bijvoorbeeld de Bijbel-Koranleesgroep, een activiteit die een interreligieuze dialoog tot stand wil brengen. De divers samengestelde leesgroep komt elke week samen om, onder leiding van een christen en een moslim, samen in de bijbel en de koran te lezen en met elkaar de dialoog aan te gaan over een van tevoren vastgestelde thema. Beide begeleiders doen ieder hun eigen stuk en zijn deelnemer aan het gesprek als de ander leidt. In september 2004 werd begonnen met 10 deelnemers en tot januari 2005 verdubbelde dat tot 20 deelnemers. Voor dit project is de Buitenwacht in 2005 genomineerd voor de Ab Harrewijn Prijs. De Buitenwacht ontvangt (bewust) geen subsidies en is afhankelijk van donateurs en fondsen. In totaal zetten 80 vrijwilligers zich in voor de Buitenwacht en werken er 10 mensen met een gesubsidieerde baan.

In Zaandam Zuidoost is de Sultan Ahmet Moskee zeer actief in het op gang brengen van een interculturele dialoog. Deze moskee is een van de grootste moskeeën van West-Europa en beschikt over verschillende ruimtes waar activiteiten georganiseerd kunnen worden.

De Sultan Ahmet Moskee in Zaandam Zuidoost

Het gebouw bestaat uit drie verdiepingen en biedt ruimte aan 4000 mensen. Naast een gebedsruimte (capaciteit 1000 mensen) is er onder meer een grote zaal (capaciteit 600 mensen) die als conferentie- en feestzaal wordt gebruikt, een ontspanningsruimte waar jongeren hun vrije tijd kunnen doorbrengen (met pooltafels, voetbaltafels en computers met internet), een kantine, een kapper, een winkeltje, een bibliotheek, een koffiehuis, een leeskamer, een activiteitenzaal voor vrouwen en een leslokaal voor kinderen. De moskee organiseert enerzijds activiteiten gericht op Turkse bezoekers, maar anderzijds ook activiteiten om de binding tussen etnische groepen te versterken. Zo worden de jaarlijks georganiseerde open dagen met Turkse hapjes en informatieve rondleidingen goed bezocht (vele duizenden bezoekers tot nu toe). Tijdens de Ramadan wordt een gezamenlijke Iftar-maaltijd georganiseerd met vertegenwoordigers van de gemeente, organisaties en bewoners. Ook wordt er naast cursussen Nederlands voor Turkse vrouwen een cursus Turks voor Nederlanders aangeboden (gegeven door een Turkse leraar die op een basisschool in Zaandam werkt). Door het organiseren van sociaal-culturele activiteiten (onder meer schilderen, muziek en volksdanscursussen) hoopt de moskee de verschillende bevolkingsgroepen bij

elkaar te brengen en een bijdrage te leveren aan de integratie van de Turkse bevolkingsgroep aan de Nederlandse samenleving.

In Zaanstad is er ook een Werkgroep Kerk en Islam die zich ten doel stelt de dialoog tussen moslims en andersgelovigen tot stand te brengen en gezamenlijk activiteiten te ontplooiën. De werkgroep komt op wisselende locaties bijeen om gezamenlijk te bidden en een thema vanuit verschillende religieuze invalshoeken te behandelen. De imam, bestuursvertegenwoordigers van de moskee, een katholieke pastoor, een protestantse priester, een onafhankelijke priester, vertegenwoordigers van de kerk, vertegenwoordigers van scholen, van vrijwilligerswerk in Zaanstad en (sinds een jaar) de joodse synagoge komen elke maand in de moskee bijeen en vergaderen over een gezamenlijk van te voren vastgestelde thema. Ook vinden wederzijdse bezoeken met bestuurders van verschillende religieuze organisaties plaats.

De activiteiten van de moskee en van de Werkgroep Kerk en Islam reiken verder dan enkel 'ontmoeting'. Naast activiteiten als de open dagen en gezamenlijke Iftar-maaltijden worden er ook specifieke conferenties en informatiebijeenkomsten in het kader van 'Dialoog in Zaanstad' gehouden en wordt er al veertien jaar met andere religieuze organisaties en instellingen in Zaanstad samengewerkt.

3.4 Interculturele stadsdebatten

Alle vier de onderzochte steden hebben op stedelijk niveau debatten georganiseerd over de toekomst van multicultureel Nederland. In Zaanstad gebeurde dit onder de naam 'Dialoog in Zaanstad', Amsterdam organiseert jaarlijks een 'De dag van de dialoog', in Rotterdam stond de islam centraal tijdens het 'Islam & Integratie'-debat en in Dordrecht zijn stadsdebatten (in de vorm van werkconferenties en rondetafelgesprekken) georganiseerd over het toekomstige integratiebeleid in de stad.

Met de debatten hopen de steden de binding tussen de autochtone en allochtone stadsbewoners te versterken. Op zowel stedelijk als op wijkniveau worden gesprekken georganiseerd om 'multiculturele taboes', zoals de radicalisering van de islam, homoseksualiteit, vrouwengelijkheid en jongerenoverlast, bespreekbaar te maken. Zo organiseerde de gemeente Amsterdam in 2005, tijdens de tweede 'Dag van de Dialoog', in verschillende wijken bijeenkomsten waar buurtbewoners met elkaar in discussie gaan. In het stadsdeel Slotervaart (waaronder Overtoomse Veld) werden bijvoorbeeld verschillende dialoogtafels georganiseerd waar naast buurtbewoners en vertegenwoordigers van diverse organisaties ook drie stadsdeelbestuurders aanschoven. Per tafel werd door acht deelnemers onder leiding van een gespreksleider gediscussieerd over het thema 'Opgroeien in Amsterdam'. Daarbij ging het om vragen als 'Hoe leef je prettig samen in je buurt?' en 'Wat hebben kinderen en jongeren nog meer nodig om goed te functioneren en hoe realiseer je dat?'. Deelnemers van verschillende achtergrond, jong en oud, allochtoon en autochtoon, man en vrouw, deden aan het debat mee. De gesprekken vonden op verschillende tijdstippen plaats en duurden ongeveer twee uur.

In Rotterdam woedde gedurende 2004 en 2005 het zogenaamde 'islamdebat' dat veel aandacht van de lokale en landelijke media kreeg. Om deze reden gaan we hier uitgebreider op in. Het Rotterdamse islamdebat, dat formeel overigens het 'Islam & integratie'-debat heette, werd georganiseerd door het stedelijk Projectbureau Sociale Integratie (PSI). Het debat speelde zich af in vier afzonderlijke stappen, namelijk: expertmeetings, interne debatten, een informatieronde en ten slotte een serie publieke debatten, zowel op stedelijk niveau als in diverse wijken.

Het Rotterdamse islamdebat begon in het voorjaar van 2004 met 25 expertmeetings. Deelnemers aan deze bijeenkomsten waren enerzijds deskundigen, maar anderzijds ook 'gewone' mensen die dagelijks met de rol van de islam in de Rotterdamse samenleving te maken hebben, zowel moslims als niet-moslims. Gesproken werd over de vraag in hoeverre de islam een belemmering vormt bij de integratie in de Rotterdamse samenleving. Deze expertmeetings leidden tot de aanduiding van een aantal centrale thema's voor het verdere debat, zoals 'normen en waarden', de islam als nieuwe religie in Rotterdam, de positie van de moslimvrouw, en onderwijs en de economische situatie van allochtone groepen, met name jongeren. Tijdens de expertmeetings bleek dat sommige 'gevoelige onderwerpen' zich niet direct leenden voor een open discussie tussen moslims en niet-moslims. Daarom werden als tweede stap in het debat eerst een aantal interne debatten tussen moslims onderling ingelast. Deze interne debatten vonden plaats in het najaar van 2004 en werden medegeorganiseerd door het Platform Buitenlanders Rijnmond. Het uitgangspunt van deze interne debatten was vooral dat moslimgroepen binnen de eigen gemeenschap naar oplossingen zoeken.

De derde stap van het debat was een informatieronde waarmee getracht werd een beeld te geven over de islam in Rotterdam. Zo verzamelde het stedelijke onderzoeksbureau COS allerlei informatie over 'de islam in Rotterdam' en schreven drie Rotterdamse wethouders op eigen titel een discussiebijdrage aan het debat. Vooral de discussiestukken van Leefbaar Rotterdam-wethouders Pastors en Van den Anker bevatten scherpe standpunten over wat zij zagen als 'het probleem' van moslims in Rotterdam.¹⁸ Zo stelde Pastors in zijn bijdrage aan het debat dat moslims homoseksuelen moeten accepteren en meer de Nederlandse 'hoofdcultuur' moeten accepteren en respecteren.¹⁹ Ten slotte werd tussen begin februari en begin april 2005 als vierde stap in het debat een groot aantal publieke debatten georganiseerd. In totaal zijn er op stedelijk niveau negen debatten georganiseerd, die steeds tussen de 300 en 500 bezoekers trokken. Bij de eerste acht stedelijke debatten ging het om specifieke thema's, zoals het 'wij-zijgevoel bij moslims en niet-moslims', 'de positie van de vrouw/homoseksualiteit', 'islam als nieuwe religie in Rotterdam', 'onderwijs en economische situatie voor jongeren' en 'veiligheid en terrorisme'. Bij het daaropvolgende slotdebat werden concrete afspraken over 'Rotterdams burgerschap' geformuleerd: wat kunnen

¹⁸ "Dus gaf wethouder Marco Pastors van Leefbaar Rotterdam in Metro op de vraag: 'Dus jij vindt moslims een probleem?' het antwoord: 'Ja, jij dan niet?'" (NRC, 6 april 2005)

¹⁹ Geciteerd: Rotterdams Dagblad, 22 februari 2005.

Rotterdammers met verschillende achtergronden van elkaar en van de gemeente verwachten? (Hierover verderop meer).

Tegelijk met de stadsdebatten werden ook tien kleinere debatten in afzonderlijke Rotterdamse wijken georganiseerd, waaronder twee in Charlois (de deelgemeente waarin onze onderzoeksbuurt Tarwewijk ligt). Het eerste wijkdebat in Charlois ging over de positie van vrouwen ('Moslima of niet, samen staan vrouwen sterker in dit gebied') en werd mede vanuit het vrouwenhuis Cleo-Patria georganiseerd. De bijeenkomst werd bezocht door een tachtigtal vrouwen, in meerderheid moslima's. Tijdens de bijeenkomst werd gediscussieerd over kritische stellingen zoals 'vrouwen die verplicht thuis zitten kunnen hun kinderen niet goed opvoeden'. Opgemerkt werd dat de islam vrouwen niet verplicht thuis te blijven, ook al zeggen mannen soms van wel. Ook in de islam hebben vrouwen recht op hun eigen mening. Volgens een van de inleiders van de bijeenkomst waren de wijkdebatten 'positiever' dan de stadsdebatten, die naar haar mening te zeer uitgingen van een 'wij-zijstandpunt', de tegenstelling moslim/niet-moslim:

“De wijkdebatten waren namelijk veel intiemer, kleinschaliger. Mensen kennen elkaar beter waardoor het makkelijker is om af te spreken. Zulke wijkdebatten zijn goed, maar het moet niet alleen om de islam gaan. Je moet het niet hebben over de koran, maar het breder trekken: over de rol van de vrouw in het westen. Je moet de dialoog aangaan en praten over waar je als vrouw nou tegenaan loopt. Dan is het voor de vrouwen ook veiliger. (...) De deelnemers waren van allerlei nationaliteiten, maar merendeels Marokkaanse vrouwen. Vrouwen die niet goed Nederlands konden spreken, deden ook mee met de discussie, desnoods werd het vertaald voor de andere aanwezigen. Tijdens wijkdebatten zijn veel contacten ontstaan, dat is ook een meerwaarde.” (Res. 22).

Aan het slot van de bijeenkomst worden de aanwezige vrouwen opgeroepen actief te worden in de buurt. De stelling 'Dankzij dit soort bijeenkomsten krijg ik meer begrip en respect voor mijn burens' wordt algemeen onderschreven.

Het tweede wijkdebat in Charlois ging over terrorisme en over de vraag wat dat betekent voor gewone Rotterdammers. Dit debat werd mede vanuit de Marokkaanse Alwahda Moskee georganiseerd en werd bezocht door ruim 60 personen, zowel mannen als vrouwen, met uiteenlopende nationaliteiten, waaronder veel moslims. Hier werd onder meer gediscussieerd over de stelling 'Na de moord op Theo van Gogh is Charlois anders geworden'. In de discussie werd onder meer gesteld dat de media sinds de moord op Van Gogh 'erg negatief over de islam' zijn. Anderen zijn echter positiever. Mensen spreken elkaar meer aan en zijn daardoor met elkaar in gesprek gekomen. De bijeenkomst werd gesloten met de woorden: "Ga door met deze debatten over de problemen in de wijk. Zonder daarbij welk geloof dan ook te betrekken." De bezoekers maken de afspraak dat zij elkaar binnenkort weer ontmoeten. Ook een betrokken opbouwwerker uit Charlois was positief over de bijeenkomst:

“In de stadsdebatten deden vooral ambtenaren en welzijnswerkers mee, zogenoemde 'beroepsburgers'. In de wijkdebatten zag je dat nauwelijks, hier ging het vooral om bewoners in de straat en in de wijk. Het waren heel goede gesprekken, niet provocatief, gesprekken waarbij goed geluisterd werd en mensen vaak zoiets hadden van 'O, zit dat zo?'. Het was ook niet zozeer allochtonen tegen autochtonen, het ging meer door de groepen heen. Vooral in de gesprekken in kleine kring, want plenair durfde niet iedereen wat te zeggen. (...) Na zo'n gesprek kijk je toch iets anders aan tegen wat er besproken is en tegen elkaar!” (Resp. 17).

Tijdens het stedelijke slotdebat maakten de deelnemers, in het bijzijn van premier Balkenende, enkele concrete afspraken over wat Rotterdammers van elkaar, van (moslim)organisaties en van het gemeentebestuur kunnen verwachten. Rotterdammers onderling spraken af moslims niet te discrimineren, bijvoorbeeld op de arbeidsmarkt en bij stages. Discriminatie, extremisme en elk ander gedrag in strijd met de Grondwet wordt afgekeurd. Rotterdammers moeten een 'respectvolle dialoog' met elkaar aangaan. Van moskeeën en andere islamitische organisaties wordt verwacht dat ze zich openstellen en inzicht bieden in de islam. Moskeeën en imams hebben de taak om op de gemeenschappelijkheid van de islam en de Nederlandse regels te wijzen. Rotterdammers verwachten ten slotte van het stadsbestuur dat dit méér zal doen om moslims, in het bijzonder moslima's en jongeren, aan het werk te helpen, dat het een actief antidiscriminatiebeleid voert en het onderling contact en debat tussen burgers zal stimuleren.

Het is onmogelijk om nu al tot een oordeel over het Rotterdamse islamdebat te komen; de vraag is immers welke effecten het op langere termijn zal hebben voor de verhouding tussen autochtone en allochtone Rotterdammers. Vastgesteld kan worden dat er tijdens de rit nogal wat kritische geluiden over het islamdebat klonken. Enerzijds was er kritiek op de polariserende toon waarmee het debat door sommige gemeentebestuurders was ingezet; anderzijds bleken de debatten zelf soms weer al te vriendelijk omdat ze volgens critici vooral werden bezocht door autochtone én allochtone welzijnsprofessionals. Toch zijn de deelnemers en organisatoren uiteindelijk vrij positief over het islamdebat. Zo stelt een deelnemer, tevens moskeebestuurder:

“In het begin was ik best huiverig (...), maar het is me erg meegevallen. Op een vriendelijke toon kon iedereen aan 400 andere Rotterdammers zijn mening laten horen. Na het eerste debat heb ik iedereen in de moskee gemotiveerd om mee te praten. Moslims en niet-moslims zijn met elkaar in gesprek, spreken steeds minder over wij en zij en leggen niet altijd meer de link met de islam. Dat is pure winst. Nu moeten we een vervolgstap maken. Door elkaar uit te nodigen. Wij houden de deuren van de moskee van harte open.”²⁰

²⁰ Een deelnemer geciteerd op de site van het Projectbureau Sociale Integratie.

“Het debat leefde, en de intrinsieke waarde daarvan mag niet worden onderschat. Als er op een avond punten werden bereikt (stellingen overeengekomen, afspraken gemaakt), die voor de insiders geen nieuws bevatten, moesten ook wij steeds beseffen hoezeer de waarde van de debatten lag in het openlijk en tegenover elkaar bespreekbaar maken van irritaties, angsten en afkeer, soms zelfs woede. Juist dan werden namelijk ook de momenten bereikt van hoop, van vertrouwen in de oplosbaarheid van de tegenstellingen en vooral momenten van de gezamenlijk gevoelde betrokkenheid bij Rotterdam.”²¹

3.5 Nogmaals onderwijs

In het vorige hoofdstuk stelden we dat vanwege de voortgeschreden onderwijssegregatie er om interetnische contact te stimuleren niet zozeer behoefte is aan ontmoetingsactiviteiten op school, maar tussen scholen. In Zaanstad vonden we hiervan een fraai voorbeeld. Hier draait al jaren een stedelijk uitwisselingsproject dat beoogt een beter begrip voor elkaanders cultuur tot stand te brengen door kinderen en ouders van verschillende groepen bij elkaar te laten logeren. De gedachte is dat kinderen door bij elkaar te logeren de dagelijkse gang van zaken in de huishouding zien van een andere dan hun eigen cultuur. Het idee voor het project 'Logeren om te leren' (LOL) ontstond in 1996, toen 25 kinderen van christelijke basisschool de Loopplank (een overwegend zwarte school) en de openbare basisschool Herman Gorter (overwegend witte school) met acht leerkrachten van beide scholen op uitnodiging van de Turkse omroep TRT naar Turkije gingen om mee te doen aan het Internationaal Kinderfeest (23 april). Deze ervaring, en met name de ervaring met de gastgezinnen waar de kinderen toen verbleven, was zo positief dat er een werkgroep werd opgericht met als doel het organiseren van een uitwisseling met groepjes kinderen uit verschillende culturen. Deze werkgroep is inmiddels overgaan in de stichting Logeren om te leren.

Er zijn inmiddels vijf Zaanse basisscholen bij het project betrokken. Ieder jaar kunnen tussen de tien en twintig kinderen mee naar het kinderfestival in Ankara. Tijdens het verblijf worden de kinderen ondergebracht bij gastgezinnen. Voor kinderen is dit een behoorlijk spannende, emotionele en gezellige leerreis. Het is spannend om een andere cultuur van zo dichtbij mee te maken, emotioneel omdat het ver van huis is en de ouders niet mee gaan, en leerzaam omdat ze met een veelvoud aan facetten van de Turkse cultuur te maken krijgen.

“Ze nemen op een heel natuurlijke manier kennis van een andere cultuur. Het gaat om verschillen, maar ook juist over dingen die hetzelfde zijn. Op deze manier proeven ze aan andere culturen” (Resp. 15).

Het project 'Logeren om te leren' is niet alleen gericht op uitwisseling tussen de Zaanse basisscholen en Turkije, maar als een spin-off ontstond ook een uitwisseling tussen de vijf betrokken basisscholen. Het interessante is dat de scholen die aan het LOL-project meedoen qua etnische samenstelling sterk van elkaar verschillen. Van de vijf

²¹ Projectbureau Sociale Integratie, Islam & integratie (2005, p. 3 en 37).

betrokken basisscholen kan er één (een christelijke basisschool) als 'zwart' gekarakteriseerd worden, met overwegend allochtone leerlingen. Twee andere basisscholen (een openbare en een christelijke) kunnen met slechts 10 procent leerlingen van buitenlandse komaf 'wit' genoemd worden. De resterende twee scholen zijn qua etnische samenstelling redelijk gemengd. Het LOL-project fungeert als brug tussen de etnisch gesegregeerde basisscholen en brengt kinderen én ouders van witte en zwarte basisscholen in Zaandam Zuidoost jaarlijks in ieder geval voor minimaal één nacht letterlijk dicht bij elkaar. Het feit dat het gaat om ontmoeting *tussen* scholen in plaats van ontmoetingen *binnen één* school maakt het LOL-project uniek en zeker voor de onderhavige studie zeer relevant.

Het jaarlijks terugkerende logeerweekend begon in april 1997 op het gemeentehuis met een ontmoeting tussen 46 deelnemende kinderen en hun ouders. De kinderen kunnen vooraf opgeven of ze uit logeren willen gaan of dat ze liever een kind bij hen thuis willen uitnodigen. Vervolgens worden ze aan elkaar *gematched*: kinderen van dezelfde leeftijd en hetzelfde geslacht, maar uit een andere cultuur logeren een nachtje bij elkaar. Vooraf kunnen kinderen met elkaar schrijven of bellen. De kinderen ontmoeten elkaar op een feestelijke bijeenkomst in de moskee of gemeentezaal, gaan daarna mee met het gastgezin en zijn de volgende ochtend te gast op de school van het kind uit het gastgezin. Inmiddels doen jaarlijks ruim 100 kinderen mee aan het Logeerproject. Kinderen uit groep 7 en 8 (soms uit groep 6) logeren één nacht bij een kind met een andere culturele achtergrond thuis. De volgende dag wordt er tijdens de les uitgebreid aandacht aan de nacht bij het gastgezin besteed. Zowel de kinderen als hun ouders zijn erg enthousiast over de logeerpartijen. Vaak gaat het verder dan die ene overnachting en houden kinderen en hun ouders ook daarna nog contact met elkaar. Het project heeft de aanmoedigingsprijs van de stichting Noord-Holland NU gekregen.

Naast het logeren bij kinderen van andere scholen in Zaanstad, wat nu al negen keer heeft plaats gevonden, zijn Zaanse basisschoolleerlingen inmiddels ook al drie keer naar het kinderfestival in Ankara geweest. Dit kinderfestival is een grootschalig evenement waaraan kinderen uit vijftig tot tachtig landen deelnemen. Behalve kinderen uit Zaanstad hebben ook basisschoolleerlingen Amsterdam, Almere en Beverwijk één of meerdere keren aan dit project meegedaan. Deze trip van Nederlandse basisschoolleerlingen naar het Kinderfestival in Ankara wordt vanuit Nederland georganiseerd. De organisatie en de kinderen vertegenwoordigen Nederland op het festival. De projectleider vertelt over de achtergronden van dit project:

“We moeten ook vooral leuke dingen met elkaar doen, in plaats van alleen maar praten en stilstaan bij de dingen die slecht gaan. Ik heb ook het gevoel dat de moord op Theo van Gogh en Pim Fortyn in Zaandam Zuidoost tot minder spanningen en problemen heeft geleid dan in andere soortgelijke wijken en steden in Nederland. In deze wijk is minder frustratie en meer tolerantie dan in andere wijken” (Resp. 15).

De organisator hoopt dat het project ertoe bijdraagt dat er meer kennis over en weer is over verschillen en overeenkomsten tussen de culturen. Centraal staat het weghalen van vooroordelen en het stimuleren van onderlinge verdraagzaamheid en binding tussen kinderen met verschillende culturele achtergrond.

“Tien jaar geleden was er veel meer een wij-zijgedachte. Veel mensen waren toen ook erg tegen de moskee in de wijk. De autochtonen zeggen nu dat het ook 'hun' moskee is. Het contact tussen de groepen en de bekendheid met en kennis over de Turkse cultuur hebben hieraan bijgedragen” (Resp. 15).

Het project 'Logeren om te leren' (LOL) heeft duidelijk een hoger doel dan alleen het stimuleren van een ontmoeting tussen kinderen met verschillende culturele achtergronden. De these van de projectleider is dat *meeting* leidt tot kennisuitwisseling, en uiteindelijk tot begrip van en respect voor elkaar. Het contact in Zaanstad tussen kinderen uit verschillende bevolkingsgroep en het contact van Zaanse basisschoolleerlingen met kinderen en docenten in Turkije (en met het Turkse onderwijsstelsel) zorgt ervoor dat de betrokkenen op een natuurlijke wijze kennis krijgen over de overeenkomsten en verschillen tussen andere culturen - de Turkse cultuur in het bijzonder.

3.6 Conclusie

In dit hoofdstuk zijn een aantal initiatieven en projecten beschreven waarvan de bedoeling verder gaat dan alleen het bevorderen van een ontmoeting tussen mensen met verschillende culturele en etnische achtergronden. De rode draad in de hier besproken initiatieven en projecten is dat gepoogd wordt om mensen, groepen en organisaties met verschillende achtergronden daadwerkelijk met elkaar in gesprek te brengen, zodat ze kunnen kennismaken van elkaar en er misschien meer wederzijds begrip en respect ontstaat. Dit laatste is overigens niet zeker. Elkaar leren kennen leidt niet automatisch tot meer begrip en meer respect voor elkaar. Mensen kunnen elkaar leren kennen en tot de ontdekking komen dat ze elkaar echt niet mogen. Bekend maakt niet altijd bemind. Toch is dat niet de ervaring bij de hier besproken initiatieven en projecten. Zelfs het Rotterdamse islamdebat waarvan velen aanvankelijk vreesden dat het vooral polariserend zou werken en de 'wij-zijtegenstellingen' in de stad zouden verscherpen, werkte uiteindelijk toch positief uit, althans volgens betrokkenen. Zoals de geciteerde Rotterdamse moskeebestuurder zei: “Moslims en niet-moslims zijn met elkaar in gesprek, spreken steeds minder over wij en zij.”

Een kenmerk van de hier beschreven initiatieven en projecten is dat ze zich doorgaans niet richten op een algemeen publiek, maar op specifieke groepen. Veel activiteiten richten zich op vrouwen, andere activiteiten op kinderen (en in tweede instantie op hun ouders). Ook 'geloven' is een gemeenschappelijk referentiekader waarbinnen interetnische contacten en interreligieuze uitwisselingen (in de Verenigde Staten spreekt men van *'interfaith meetings'*) mogelijk zijn. Het belang van godsdienst en interreligieuze ontmoetingen als middel om interetnisch contact te bevorderen was

voor ons redelijk verrassend. Wij zouden in ons sterk gesecculariseerde Nederland bijna vergeten dat godsdienst voor veel migrantengroepen erg belangrijk is. Dit geldt niet alleen voor moslims, maar ook voor de vele en veelkleurige christelijke migrantenkerken die overal in de grote steden van ons land ontstaan. Interreligieuze uitwisselingen tussen gevestigde en nieuwe christelijke kerken en groepen, joodse synagogen en islamitische moskeeën bieden ongekende aanknopingspunten voor interetnische en interculturele contacten.

In dit hoofdstuk is ook uitvoerig stilgestaan bij het Rotterdamse islamdebat zoals dat de afgelopen twee jaar is gevoerd. Het Rotterdamse islamdebat is waarschijnlijk het bekendste en meest besproken voorbeeld van een interculturele dialoog in Nederland. Hoewel het nog te vroeg is om iets definitiefs over de uitkomsten en effecten van dit debat te zeggen, zijn betrokkenen er verrassend positief over. Hoewel aanvankelijk werd gevreesd dat het debat de polarisatie en etnische tegenstellingen in de stad zou versterken, melden deelnemers aan de debatten dat er juist een open gesprek is ontstaan en dat er juist niet meer in termen van 'wij' en 'zij' wordt gesproken. Bij de kleinschaliger wijk- en buurtdebatten was dit in nog sterkere mate het geval dan bij de grotere stadsdebatten. Ook wanneer men naar de gemaakte afspraken van het slotdebat, de concrete uitkomsten van het Rotterdamse islamdebat, kijkt kan men niet volhouden dat de hele exercitie 'tegen allochtonen' of 'tegen moslims' was gericht. Rotterdammers worden opgeroepen niet te discrimineren en een 'respectvolle dialoog' met elkaar aan te gaan. Het Rotterdamse gemeentebestuur zou een actief antidiscriminatiebeleid moeten voeren en bovendien met werkgevers moeten spreken over meer werkgelegenheid voor allochtone groepen. Omgekeerd wordt van moslimorganisaties verwacht dat ze actief stelling nemen tegen religieus getint geweld en dat ze zich openstellen voor de Nederlandse samenleving. Natuurlijk is het de vraag wat er in de praktijk van deze afspraken terecht komt. Maar voorlopig lijkt het erop dat het islamdebat de Rotterdammers van verschillende achtergronden dichter bij elkaar heeft gebracht.

Het Rotterdamse islamdebat is uitvoering besproken en becommentarieerd in de Nederlandse media. Ver weg van al deze media-aandacht gebeuren er ook nog andere aardige dingen, zoals het project 'Logeren om te leren' (LOL) in Zaanstad. Kinderen van verschillende scholen en met verschillende culturele achtergronden logeren bij elkaar en gaan met elkaar naar school. Dit intercultureel logeren is zo belangwekkend omdat het een concreet antwoord geeft op de vraag hoe kinderen van verschillende etnische groepen - ondanks de ver voortgeschreden onderwijssegregatie in de Nederlandse steden - elkaar toch kunnen ontmoeten en leren kennen. Dit kan niet zozeer door ontmoetingsactiviteiten op scholen, maar door activiteiten tussen scholen. Andere voorbeelden hiervan zijn gezamenlijke sportdagen of andere gemeenschappelijke activiteiten van 'witte' en 'zwarte' scholen. Andere instituties in de Nederlandse samenleving kunnen hieraan een voorbeeld nemen.

Afspraken maken over de buurt

4.1 Inleiding

Interetnische ontmoeting en kennisuitwisseling kunnen leiden tot meer begrip en respect voor elkaar. Een stap verder is dat deze ontmoetingen en contacten tussen mensen en groepen met verschillende culturele achtergronden worden gebruikt om concrete afspraken te maken, bijvoorbeeld over de (gewenste) gang van zaken en omgangsvormen in de buurt, in de openbare ruimte, op school, enzovoort.

Interetnisch contact vormt dan niet zozeer een doel op zich, maar een middel tot verbetering van de (ervaren) leefbaarheid en veiligheid. Voorbeelden van dit soort initiatieven zijn projecten gericht op het opstellen van een stadsetiquette of leefregels in een park of op straat. Cruciaal hierbij is dat deze leef- of omgangsvormen niet van bovenaf worden opgelegd, maar dat bewoners van diverse etnische groepen onderling met elkaar in gesprek komen en afspraken maken over wat ze wel en niet willen accepteren in de buurt, hoe ze die regels willen handhaven, enzovoort. In Rotterdam poogt men zulke afspraken tussen bewoners te stimuleren binnen het project 'Mensen Maken de Stad'.

4.2 Stadsetiquette en 'Mensen Maken de Stad'²²

Het idee van een stadsetiquette in Rotterdam ontstond eind jaren negentig, toen in een gemeentelijke nota werd bepleit dat er bepaalde gedragsregels voor jongeren moesten worden opgesteld en gehandhaafd. Waarom doet men dit alleen voor jongeren en niet voor volwassenen, zo vroeg men zich af (Hazeu 2005: 303). De toenmalige Groen Links-wethouder Herman Meijer had wel oren naar dit idee. In het najaar van 2000 werd de pilot Stadsetiquette Rotterdam gestart met een experiment in twee Rotterdamse buurten, de Mathenesserweg in de deelgemeente Delfshaven en de straten rond het Verschoorplein in onze onderzoekswijk Charlois. Leidende gedachte was dat de gedragsregels niet van bovenaf opgelegd worden, maar ontwikkeld worden in wisselwerking met burgers en diverse professionals uit het veld (buurtwerkers, maar ook de buurtagent van de politie). De allereerste ervaring met stadsetiquette was dat dit soort projecten pas succesvol kunnen zijn wanneer aan bepaalde voorwaarden is voldaan. Bij de Mathenesserweg was de 'straatstress' (de cumulatie van onveiligheid en vuiligheid op straat, verloedering van de fysieke en economische infrastructuur, enzovoort) dermate groot dat bewoners hun medewerking weigerden. De gemeente moest eerst orde op zaken stellen voordat bewoners onderlinge gedragsregels en omgangsvormen wilden afspreken. In Charlois waren de ervaringen echter positiever. Bewoners kwamen met elkaar in gesprek en kwamen tot een aantal concrete afspraken over het elkaar groeten en aanspreken op straat en het schoonhouden van de wijk.

²²Deze paragraaf is in belangrijke mate gebaseerd op: Hazeu (2005: 303-317). De uitgangspunten en werkwijze van *Mensen Maken de Stad* zijn ook uitvoerig beschreven in twee publicaties uit 2003 van de gemeente Rotterdam: '*Kadernotitie Sociale integratie in de moderne Rotterdamse samenleving*' en '*Mensen Maken de Stad...Zo gaan we dat doen in Rotterdam. Plan voor de straataanpak*'.

Met name werd wat gedaan aan de gewoonte van veel bewoners hun afval niet in, maar naast vuilcontainers te plaatsen.

In 2003 kreeg het project Stadsetiquette een belangrijke plaats in het Actieprogramma Sociale Integratie van het nieuwe Rotterdamse college. De stadsetiquette, maar ook het Opzoomeren werd ingebed in het bredere project Mensen Maken de Stad (MMS). Uitgangspunt hierbij was dat de problematiek van de stad een aanpak langs twee lijnen vergt: "een harde aanpak van de onveiligheid in de stad, en de dringende noodzaak de sociale verbondenheid in de stad te herstellen en te versterken". Bovendien constateerde het nieuwe Rotterdamse gemeentebestuur dat dit niet alleen een opgave van de (lokale) overheid is: "Burgers spelen daarin de beslissende rol. Burgers moeten de mogelijkheden zien, krijgen en benutten om open te staan voor contacten buiten de eigen groep. Burgers moeten zich constructief zien te verhouden tot de verscheidenheid in hun straat, hun buurt, en de hedendaagse samenleving. Daarom vragen wij actief burgerschap: Mensen Maken de Stad."²³ Net als eerder bij Opzoomeren is ook bij Mensen Maken de Stad de straat het belangrijkste schaalniveau. Het gesprek tussen bewoners over (sociale) kwesties wordt in eerste instantie op straat gevoerd. Vervolgens wordt gekeken of deze gesprekken consequenties hebben voor het beleid van de (deel)gemeente.

Concreet behelst het project Mensen Maken de Stad een combinatie van Opzoomeren en stadsetiquette. Opzoomeren levert als het ware het voorwerk. Door de mogelijkheden van het Opzoomeren wordt gepoogd buurtbewoners actief te krijgen. De beperking van Opzoomeren is echter, zo zagen we eerder, dat het vaak beperkt blijft tot 'leuke dingen voor de mensen'. De uitdaging van Mensen Maken de Stad is om (indien nodig) een stap verder te zetten en met inmiddels geactiveerde bewoners en organisaties afspraken te maken over problemen en gedragsregels op straat en in de buurt. Het doel van de straatactiviteiten van Mensen Maken de Stad is uiteindelijk driedig (Hazeu 2005: 307):

- er meer opbouwende contacten ontstaan tussen burgers en meer gezamenlijke activiteiten in straten en buurten. In 2006 zouden 1300 Rotterdamse straten mee moeten doen aan Opzoomeren en 250 straten aan Mensen Maken de Stad;
- per straat moeten méér volwassenen en kinderen deelnemen aan gezamenlijke activiteiten, er moeten omgangsafspraken worden gemaakt over vriendelijk, verantwoordelijk en veilig gedrag en die afspraken moeten worden onderhouden;
- per straat moeten taken en verantwoordelijkheden beter worden vastgelegd, zowel wat betreft afspraken tussen bewoners onderling als wat betreft taken van de overheid.

Het is dus nadrukkelijk de bedoeling dat Mensen Maken de Stad in lang niet alle Rotterdamse straten en buurten wordt toegepast; het is specifiek iets voor problematische situaties. Dit betekent ook, zo had men van eerdere ervaringen geleerd, dat men bij de uitvoering niet al te veel mag verwachten van spontane initiatieven van bewoners.

²³ Gemeente Rotterdam, Kadernotitie Sociale integratie in de moderne samenleving (april 2003)

Mensen Maken de Stad vergt ook een nadrukkelijke inbreng van professionele krachten (welzijnswerkers, buurtagenten, enzovoort) om het proces op gang te brengen.

Eind 2003 werden nogmaals diverse Rotterdamse straten en buurten aangewezen om met deze combinatie van Opzoomeren en stadsetiquette te experimenteren, waaronder onze onderzoeksbuurt de Tarwewijk in Charlois. Hoewel het project nog te kort loopt om iets over resultaten te kunnen zeggen, blijkt uit een eerste evaluatie van Mensen Maken de Stad dat het inderdaad lukt om mensen in de betrokken straten te activeren. Ze worden zich bewuster van het 'samen leven' in de straat. Het maakt hen beter bekend met anderen in de straat en sterker ten opzichte van elkaar en van instellingen en diensten. Het versterkt het gevoel ergens thuis te horen, de deur uit te durven en elkaar aan te spreken op omgangsvormen (de Meere 2004). Mensen Maken de Stad is een aanvulling op andere initiatieven in problematische stadsbuurten. Enerzijds doet het wat het professionele opbouwwerk al te vaak heeft nagelaten, namelijk actief op straat zijn en contact leggen met *alle* bewoners (niet alleen met bewonersorganisaties) (Hazeu 2005: 312). Anderzijds gaat Mensen Maken de Stad verder dan het eerdere Opzoomeren. Zoals een betrokken bewoner (niet uit de Tarwewijk) vertelt:

“We organiseren niet alleen leuke activiteiten, maar spreken ook buurtbewoners aan op minder leuke dingen. We zeggen er wat van als ze vuil op straat gooien of we gaan naar de ouders van kinderen die vervelend doen. (...) Als onze groep er niet zou zijn, dan was er weinig sociaal contact en weinig controle” (geciteerd Hazeu 2005: 311).

Een ander kenmerk van Mensen Maken de Stad is dat de resultaten van de activiteiten worden afgemeten aan de zogenaamde straatladder. Dit is een meetlat die de kwaliteit van de sociale relaties in de straat en de buurt aangeeft. De aard van de sociale relaties varieert van heel negatief zoals gekenmerkt door agressie (-2) en elkaar vermijden (-1), zoals in veel probleembuurtten het geval is, tot positief: gekenmerkt door niet vermijden van contact (+1), actief contact maken (+2), deelnemen aan straatactiviteiten (+3), samenwerking met betrekking tot straatactiviteiten (+4) en het reguleren van gedrag in de buurt (+5), enzovoort. De hoogste trede van deze straatladder luidt: “De straat maakt een gemeenschappelijke agenda met instellingen en sluit sociaal contract dat wederzijdse spanningen regelt” (+7). Dit laatste is, in de ogen van de beleidsmakers, kennelijk het hoogste dat een buurt kan bereiken. Opgemerkt wordt overigens dat bewoners de neiging hebben om hun straat of buurt wat hoger in te schatten op deze straatladder dan professionele betrokkenen (Hazeu 2005: 309).

Ook in de Rotterdamse Tarwewijk deden de afgelopen jaren diverse straten mee aan Mensen Maken de Stad. In sommige straten werd daadwerkelijk een sociale diagnose en een straatagenda opgesteld. Zie bijvoorbeeld de sociale diagnose van de Gertstraat in Charlois (zie kader). We zien dat de situatie hier niet zo slecht is. Er is geen sprake van agressie of vermindering, de kwaliteit van de sociale relaties varieert tussen niveau +2 en +3 (respectievelijk 'contact maken' en 'meedoen aan activiteiten').

Vanwege de al redelijk goede contacten vinden veel bewoners een project als Mensen Maken de Stad dan ook niet nodig. Desondanks wordt een straatagenda opgesteld. Bewoners spreken af elkaar te groeten, nieuwe bewoners te verwelkomen, met de hele straat mee te doen aan straatactiviteiten en samen de straat schoon te houden.

SOCIALE DIAGNOSE

Gertstraat Charlois Rotterdam

Het straatnetwerk

- De straat schommelt tussen +2 en +3. Dit komt doordat het koopgedeelte met elkaar opzoomert en het huurgedeelte niet meedoet (wordt ook niet uitgenodigd naar eigen zeggen). Gemiddeld geven de bewoners een 7,5 aan de straat als rapportcijfer, hierin zijn geen grote verschillen opmerkelijk.
- Sommige bewoners verwachten niet dat de straat kan stijgen op de ladder. Andere bewoners hebben hoge verwachtingen en denken dat de straat op +6 kan komen. Dit omdat men vindt dat bewoners nu al samen zorgen voor de straat. Realistisch is waarschijnlijk +5.
- In deze straat is het belangrijkste dat de huurders en de kopers meer met elkaar in contact komen en gezamenlijk gaan opzoomeren. Verder speelt er eigenlijk niets dat een kwestie of een obstakel genoemd kan worden.

Gangmakers

Gangmakers wonen op nummer, x, x, x, x en x (huisnummers weggelaten).

Straatagenda

- Meer dan 60% geeft aan dat het in deze straat niet nodig is om afspraken te maken, omdat bewoners goed contact met elkaar hebben en elkaar kunnen aanspreken op storende zaken.
- MMS zou een meerwaarde in de straat kunnen betekenen door het betrekken van het huurgedeelte bij de activiteiten van het koopgedeelte. Ook geven een paar bewoners aan dat zij wel afspraken willen maken over het gezamenlijk schoonhouden van de straat en met elkaar blijven praten.

Straatagenda Gerststraat:

- Wij groeten elkaar.
- Wij verwelkomen nieuwe bewoners.
- Wij doen mee aan straatactiviteiten en betrekken daar de hele straat bij.
- Wij houden samen de straat schoon.
- In deze straat zijn er geen afspraken nodig met instellingen of diensten.

Wij spraken met een betrokken opbouwwerker over de ervaringen met Mensen Maken de Stad in Charlois. Hij is gematigd optimistisch, al noemt hij ook diverse beperkingen van de aanpak. Ook de opbouwwerker ziet Mensen Maken de Stad als een welkome aanvulling op bestaande buurtaanpakken:

“Het sterke van Mensen Maken de Stad is dat het Opzoomeren op maat is. Je kan nu in een straat echt de diepte ingaan, dat is iets waar het Opzoomeren zich niet voor leent. Dit maakt het makkelijker om raak te schieten” (Resp. 17).

In september 2005 deden 79 Rotterdamse straten mee aan Mensen Maken de Stad. In 27 straten was er inmiddels een sociaal contract (lees: straatagenda) vastgesteld met afspraken tussen bewoners onderling en duurzame afspraken met en tussen betrokken instellingen en diensten (corporatie, politie, vuilophaaldienst en deelgemeente). De gemaakte afspraken bouwen voort op de sociale diagnose die wordt gemaakt met behulp van de straatladder. Als bij de start blijkt dat bewoners elkaar niet kennen en geen gemeenschappelijke activiteiten ondernemen (dus laag op de ladder staan), dan zijn de afspraken in de straatagenda vooral gericht op 'elkaar groeten', 'samen de straat schoonhouden', 'huisvuil op de daarvoor bestemde plekken zetten', enzovoort. Staat de straat hoger op de ladder, met andere woorden de bewoners kennen elkaar en hebben al gezamenlijke activiteiten, dan is de agenda vooral gericht op samenwerking tussen bewoners en professionals/instellingen. Er worden dan afspraken met instellingen gemaakt in de trant van 'wij houden het plantsoen netjes en de gemeentelijke diensten geven ons in ruil informatie en materialen'.

De straatagenda wordt opgesteld door welzijnsprofessionals in samenspraak met buurtbewoners. Het proces verloopt als volgt: er wordt eerst een sociale diagnose van de straat opgesteld. Professionals gaan hiervoor langs bij een derde van de bewoners en vragen hen wat zij als probleem ervaren in de straat, wat knelpunten zijn, of zij zelf bereid zijn te investeren in de straat en om afspraken te maken. Aan de hand van die gesprekken wordt een eerste conceptagenda voor de straat opgesteld. Dan begint een intensieve periode waarin portiek- of galerijgewijs (afhankelijk van de straat) steun wordt gezocht voor de straatagenda. De agenda wordt na overleg met bewoners bijgesteld en in samenspraak met een groep bewoners vastgesteld.

Volgens de opbouwwerker is Mensen Maken de Stad op straatniveau redelijk succesvol. Incidenteel ontstaan er wederzijdse hulprelaties, bijvoorbeeld bewoners die boodschappen voor elkaar doen, klusjes in huis enzovoort. Wel is het de vraag of deze contacten beklijven. Een andere beperking is, dat het ambitieniveau soms te hoog is. Buurtbewoners en instellingen in de buurt willen vaak de hoogste trede van de straatladder bereiken en zijn niet tevreden wanneer dat niet lukt. Te hoge ambities werken vaak demotiverend:

“Het probleem van de straatladder is dat het veronderstelt dat straten de hoogste trede moeten halen. Dat is voor de meeste straten waar wij werken onrealistisch. De praktijk is dat je veelal op -2 of -1 start en als je op 0 start en je gaat naar +2 of +3 dan ben je al een spekkoper” (Resp. 17).

Over de mate van interetnisch contact en de intensiteit waarmee bewoners betrokken zijn bij MMS kan in algemene zin weinig zinnigs gezegd worden. Daarvoor zijn de verschillen per straat te groot, legt de projectleider van MMS in de Tarwewijk ons uit. De groep gangmakers - de kerngroep van vrijwilligers in een straat die verantwoordelijk is voor het mobiliseren van de andere bewoners - is afhankelijk van het type mensen dat in een bepaalde straat woont en verschilt dus per locatie.

“In sommige straten zijn het hoofdzakelijk ouderen, in andere is het meer een culturele mix. Soms zijn het ook jongeren. Ik werk bijvoorbeeld in een straat waar drie Marokkaanse jongeren in de gangmakersgroep zitten. Die zijn er door hun vader naar toe gestuurd en het lukt ons om ze actief te houden in het project. Dat is echt heel leuk” (Resp. 17).

In een flat waar ruim tweederde van de inwoners tot een etnische minderheid behoort, bestaat de groep gangmakers uit 14 mensen afkomstig uit 12 verschillende landen. De portiekflat bestaat uit 64 woningen en is, zo legt de opbouwwerker uit, in twee jaar volgestroomd met asielzoekers. “En de Nederlanders die er nog wonen, behoren ook niet tot het slag volk dat het gemaakt heeft in de samenleving.” Het ambitieniveau van MMS in deze portiekflat is beperkt en richt zich op het stimuleren van het groeten van buurtbewoners, het wegnemen van vooroordelen en het schoonhouden van de portieken door bewoners, onderwerpen en actiepunten die door de groep gangmakers als belangrijk worden ervaren. Bij de start van het project zijn alle 64 huishoudens door het welzijnswerk benaderd.

“Voor de Nederlandse bewoners was het contact met asielzoekers echt een eye-opener. Deze bewoners hebben hun flat in een korte tijd zien veranderen en de nieuwe inwoners waren voor hun nog onbekenden. Het was een openbaring toen ze erachter kwamen dat ook deze inwoners het belangrijk vinden dat de portiek schoon is en men elkaar groet in de portiek en op straat” (Resp. 17).

Het gaat in dit geval dus primair om het bevorderen van *meeting* tussen bewoners die voorheen anoniem naast elkaar woonden. *Meeting* kan echter leiden tot andere gezamenlijke afspraken en activiteiten, zoals het schoonhouden van de portiek. Mocht het burenccontact in de toekomst intensiever vormen aannemen, dan kunnen deze Mensen Maken de Stad-activiteiten ook leiden tot multiculturele initiatieven op portiekniveau waarbij bewoners elkaar (nog) beter leren kennen.

Ten slotte meent de opbouwwerker dat Mensen Maken de Stad zeker in problematische buurten zoals de Tarwewijk of de Millinxbuurt in Charlois niet zonder de inzet van welzijnprofessionals kan. In veel straten is er te weinig middenkader om een project als Mensen Maken de Stad zelfstandig draaiende te houden. Daarbij komt dat het middenkader van de bewoners overwegend blank is en daardoor minder goed in staat is om allochtone bewoners aan het project te binden. Inzet van professionals is en blijft door dit alles een *must*.

4.3 Conclusie

De centrale vraag in dit hoofdstuk was of (interetnische) sociale contacten in de buurt ertoe kunnen leiden dat mensen afspraken maken over de gang van zaken in de buurt. Dit is in ieder geval expliciet de bedoeling van het Rotterdamse project Mensen Maken de Stad. Dit project bouwt voort op, maar gaat ook verder dan Opzoomeractiviteiten in Rotterdamse stadsbuurten (zie hoofdstuk 3). Door Opzoomeren - dat wil zeggen het geheel van straatactiviteiten, straatfeesten, maar ook gezamenlijk schoonhouden van de straat - zouden er opnieuw sociale contacten in geanonimiseerde stadsbuurten ontstaan. Mensen doen wat met elkaar en leren elkaar daardoor kennen. In meer problematische situaties probeert de gemeente Rotterdam echter verder te reiken en bewoners te mobiliseren om gezamenlijk in actie te komen voor de buurt. Dit gebeurt door het gezamenlijk opstellen van een 'straatagenda' - of zo men wil: een 'sociaal contract' - waarin bewoners afspraken maken met elkaar én met diverse instanties die voor de straat of buurt van belang zijn (vuilophaal, plantsoendienst, politie, enzovoort). Dergelijke projecten lopen inmiddels in een kleine 80 Rotterdamse straten, waaronder diverse straten in onze onderzoeksbuurt Tarwewijk en elders in het stadsdeel Charlois.

Deze beschouwing is geen evaluatie van het project Mensen Maken de Stad. Het ontbrak ons aan mogelijkheden en tijd om de voortgang en effecten van activiteiten in het kader van Mensen Maken de Stad systematisch in kaart te brengen.²⁴ Onze conclusies over Mensen Maken de Stad zijn niet meer dan eerste indrukken over dit project. Wij zouden drie conclusies willen trekken. In de eerste plaats laat de praktijk van Mensen Maken de Stad zien dat laagdrempelige ontmoetingsactiviteiten zoals Opzoomeren een eerste voorwaarde zijn om met verdergaande projecten in de sfeer van stadsetiquette en afspraken over de buurt te starten. Zolang mensen hun straatgenoten niet kennen en niet groeten op straat, zullen ze nooit gezamenlijk in actie komen voor de buurt. Vandaar dat in Mensen Maken de Stad zo veel nadruk wordt gelegd op elementaire omgangsvormen in de straat of buurt ('mensen groeten elkaar' en 'doen mee aan gezamenlijke straatactiviteiten'). Sociale contacten in de buurt, waaronder de etnische scheidslijnen overstijgende contacten, zijn een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde om tot nadere afspraken over de buurt te komen. Anders gezegd: *meeting* tussen bewoners die eerst anoniem naast elkaar woonden, leidt niet automatisch tot verdergaande afspraken over de buurt. Maar *meeting* is wel een eerste voorwaarde om tot zulke afspraken te komen.

²⁴ Het Verwey-Jonker Instituut werkt momenteel aan een evaluatie van Mensen Maken de Stad.

In veel gevallen wordt het initiatief om tot zulke straatafspraken te komen in eerste instantie door professionals (welzijnswerkers, buurtagenten, vertegenwoordigers van woningcorporaties, enzovoort) genomen. Deze professionals zoeken echter al snel naar bewoners in de straat die hun schouders onder het initiatief willen zetten (de 'gangmakers'). Opgemerkt is - dat is onze tweede conclusie - dat het bij deze gangmakers in veel gevallen om zogenaamd 'wit kader' gaat: meer gevestigde autochtone bewoners die in de buurt zijn blijven wonen. Hetzelfde constateerden we hiervoor ook bij het Rotterdamse Opzoomeren. Dit wil echter *niet* zeggen dat er binnen het project Mensen Maken de Stad geen sprake is van interetnische contacten. Er zijn ook succesverhalen, zoals verteld door de geciteerde opbouwwerker uit Charlois. Soms lukt het wel degelijk om ook allochtone bewoners bij dit soort projecten te betrekken (zoals in de flat met veertien gangmakers uit twaalf verschillende culturen). We zagen ook dat actieve autochtone bewoners juist door het project voor het eerst hun allochtone buurtgenoten leren kennen, hetgeen soms als eye-opener wordt ervaren.

Een derde en laatste conclusie is dat zeker in problematische situaties niet te veel van de zelfwerkzaamheid ('actief burgerschap') van bewoners verwacht mag worden. Dit blijkt bij Mensen Maken de Stad op minstens twee verschillende manieren. Al bij de eerste pogingen om tot een door bewoners gedragen straatetiquette te komen, bleek dat dit in al te problematische situaties niet lukt. Soms is de 'straatstress', de verloedering en onveiligheid op straat, dusdanig dat bewoners niet bereid zijn om mee te werken. Bewoners vinden dat de gemeente eerst orde op zaken moet stellen voordat ze zelf onderling afspraken willen maken.

Maar ook als bewoners wel bereid zijn mee te doen, lukt dit niet altijd. In problematische buurten zoals de Tarwewijk of de Millinxbuurt in Charlois kan Mensen Maken de Stad niet zonder de inzet van welzijnprofessionals. In veel straten is er te weinig middenkader om een project als Mensen Maken de Stad zelfstandig draaiende te houden. Daarbij zijn professionals soms beter in staat etnische scheidslijnen te overstijgen dan de gewone burger. Inzet van professionals is en blijft door dit alles een *must*.

Wederzijdse hulp

5.1 Inleiding

De laatste en hoogste trede op de bindingsladder is dat ontmoetingen en sociaal contact er uiteindelijk toe leiden dat mensen elkaar wederzijds helpen en ondersteunen. De impliciete gedachte bij veel beleidsmakers (bijvoorbeeld degenen die betrokken zijn bij stedelijke herstructurering) is dat leden van achterstandsgroepen baat hebben bij en betere sociale kansen krijgen door informeel contact met autochtonen c.q. werkenden. Ook de wens van de overheid om interetnische contacten te bevorderen, wordt op zijn minst deels ingegeven door de achterliggende gedachte dat door interetnische contacten wederzijdse steunrelaties ontstaan waar juist allochtone groepen hun voordeel mee kunnen doen. Men kan echter diverse kanttekeningen plaatsen bij de gedachte dat contacten in eigen kring weinig en 'overbruggende' contacten met anderen veel steun opleveren. Zo blijkt enerzijds dat wederzijdse steunrelaties tussen 'lotgenoten' (bijvoorbeeld tussen arme, alleenstaande moeders) heel belangrijk kunnen zijn (Ypeij en Snel 2002). Anderzijds blijkt uit onderzoek over stedelijke herstructurering dat het idee dat in gemengde buurten vanzelf de gewenste groepsoverstijgende contacten ontstaan in veel gevallen *wishful thinking* is (Blokland 2003). Toch zien we in de beleidspraktijk diverse initiatieven die expliciet gericht zijn op het bevorderen van wederzijdse steunrelaties tussen kansrijken en kansarmen. Een aantal van deze beleidsinitiatieven worden hier beschreven. Ingegaan wordt op projecten rond de thema's taal (par. 6.2) en onderwijs, bedrijven en de buurt (par. 6.3).

5.2 Taalprojecten

We bespreken hier twee verschillende taalprojecten, namelijk het landelijke project Gilde Samenspraak georganiseerd door 't Gilde en het Amsterdamse taalproject ABC (wat staat voor Amsterdamse Buurvrouwen Contact). De twee taalprojecten hebben met elkaar gemeen dat ze lesnemers - allochtone Nederlanders die de Nederlandse taal willen leren - *matchen* aan een lesgever. De laatste groep bestaat uit zowel autochtone als allochtone Nederlanders die de Nederlandse taal goed beheersen en op vrijwillige basis taallessen geven. Een belangrijk verschil met reguliere taalcursussen is het vrijwillige karakter en het feit dat de taallessen plaatsvindt bij de lesnemer of lesgever aan huis. Hoewel het beter beheersen van de Nederlandse taal het primaire doel is, gaat het daarnaast ook om het leren kennen van een andere cultuur. Nieuwsgierigheid naar de ander en het helpen van een medemens zijn belangrijke motieven voor lesgevers om vrijwilliger te worden.

“Het gaat natuurlijk niet alleen om het Nederlands spreken, het leren kennen van de andere cultuur is ook een belangrijk onderdeel. Onze vrijwilligers zijn allemaal nieuwsgierig. Voor de anderstalige is het ook interessant om via het project meer te leren over de Nederlandse manieren. (...) De gesprekken worden ook om de beurt bij

de vrijwilliger thuis en bij de anderstalige thuis gehouden. Het moet van twee kanten komen” (Resp. 5).

Het is van groot belang dat het klikt tussen de lesgever en lesnemer. Daarom wordt bij het *matchen* ook rekening gehouden met gemeenschappelijke interesses, hobby's en sekse. Na een paar weken wordt geëvalueerd of de *match* geslaagd is. Daarna gaan de leskoppels een verbintenis aan van maximaal één jaar waarin ze elkaar wekelijks treffen. In sommige gevallen ontstaat er een vriendschapsband, wat ertoe kan leiden dat men elkaar ook buiten de projecten om en langer dan een jaar blijft ontmoeten en ondersteunen. Dit wordt in beide projecten als een positieve ontwikkeling gezien.

“Het ABC is niet voor niks een taal én ontmoetingscentrum, dus als er uit de ontmoeting iets positiefs groeit, mensen bijvoorbeeld vrienden worden, dan is dat een heel mooi resultaat. Tegen alle verwachtingen in kunnen dus blijkbaar mensen uit een volstrekt andere cultuur vrienden worden met elkaar. Wij zien dit gelukkig vaak” (Resp. 21).

Er zijn echter ook verschillen tussen beide projecten. Zo richt ABC zich vooral op geïsoleerde en kwetsbare vrouwen die veelal analfabeet zijn. Een regulier taaltraject is voor deze vrouwen nog een brug te ver. Gilde Samenspraak richt zich daarentegen juist op de doelgroep die 'te goed' is voor regulier taaltrajecten. Het gaat om allochtonen die de Nederlandse taal al redelijk beheersen. Het gaat daarom niet zozeer om taalles, maar om communicatie, het oefenen in het gebruik van alledaags Nederlands. Dit is ook van invloed op de lesgevers. Bij ABC Amsterdam gaat het om vrouwen van allerlei leeftijden; bij Samenspraak zijn de lesgevers leden van 't Gilde die merendeels vijftig jaar of ouder zijn.

“Onze ervaring is dat de deelnemers vaak goed zijn opgeleid. Zo had ik pas een dokter uit Afrika die de Nederlandse taal beter wilde leren. Die heb ik weten te koppelen aan een Nederlandse huisarts. We zoeken namelijk ook altijd naar overeenkomstige interesses tussen de vrijwilliger en de anderstalige” (Resp. 5).

Het project Gilde Samenspraak is in 2004 onderzocht door de Radboud Universiteit Nijmegen. Uit het onderzoek 'Samen leven, samen spreken'²⁵ blijkt dat de deelnemers positief zijn over het project. Ze waarderen met name de persoonlijke aanpak en de relatie van gelijkwaardigheid met de lesgever. Hun taalvaardigheid neemt in de loop van de tijd dat ze deelnemen ook toe. Bovendien stijgt hun zelfvertrouwen en hebben ze het gevoel beter te functioneren in de Nederlandse samenleving. Het onderzoek

²⁵Twee studenten van de Radboud Universiteit Nijmegen hebben in samenwerking met de eenheid Externe Relaties, Onderzoek & Maatschappij in het kader van hun afstudeerproject ieder een onderzoek uitgevoerd. In het ene onderzoek is bij 409 anderstaligen die deelnemen aan Gilde Samenspraak een lijst vragen afgenomen om te achterhalen of en in welke mate deelname bijdraagt aan taalbeheersing en aan structurele, culturele en sociale integratie. In het tweede onderzoek is bij 39 deelnemers een interview afgenomen waarbij de aard van het integratieproces nader wordt onderzocht en waarbij gevraagd wordt naar de motivatie van de deelnemers en de manier waarop deelname aan Gilde Samenspraak bijdraagt aan sociale integratie.

concludeert verder dat de structurele integratie (gemeten naar werk, inkomen en huisvestingspositie) niet noemenswaardig is toegenomen. Op het gebied van culturele integratie worden de opvattingen van anderstaligen ietwat 'moderner', met name ten aanzien van emancipatie. Verder neemt op het gebied van sociale integratie het aantal informele contacten van de anderstaligen met autochtonen toe. Een nadere analyse laat zien dat dit een indirect effect is dat plaatsvindt via de toename van de taalbeheersing. Deelname aan Samenspraak leidt tot een grotere taalbeheersing en het vermogen te communiceren in het Nederlands, en dat leidt vervolgens tot meer sociale contacten (Prins (red) 2004).

Het onderzoek maakt bovendien duidelijk dat deelname aan het taalproject Gilde Samenspraak tot een grotere communicatieve competentie leidt, wat dan weer de sociale integratie en participatie in de samenleving bevordert. Dit effect is sterker bij de groepen die al langer met Samenspraak bezig zijn. Hoe langer een gilde het project Samenspraak aanbiedt, des te groter de effectiviteit van het project. Bij projecten die al langer dan vijf jaar lopen, integreren de anderstalige deelnemers meer en raken beter sociaal ingebed.

“Het contact tussen de vrijwilliger en de anderstalige is zeker niet oppervlakkig! In het begin natuurlijk wel, maar ze gaan een relatie van één jaar aan waarin ze elkaar vaak wekelijks zien. Je ziet dat wanneer het echt klikt, er warme relaties ontstaan. Men wil elkaar ook helpen en is nieuwsgierig naar de ander” (Resp. 5).

In Nederland zijn 38 gilden actief bezig met het project Gilde Samenspraak, waarbij in totaal meer dan 1000 vrijwilligers en 1400 anderstaligen betrokken zijn. In Dordrecht²⁶ zijn 52 anderstaligen het project Samenspraak actief, zowel oudkomers als nieuwkomers, afkomstig uit 20 landen (maar merendeels uit Turkije). Er nemen in Dordrecht wat meer vrouwen dan mannen deel aan Samenspraak en het betreft zowel laagopgeleiden als middelbaar opgeleiden. Ook in Dordrecht zijn de ervaringen met het project Samenspraak erg positief, zowel van de anderstalige deelnemers als van de vrijwillige leggevers. De Dordtse ervaring is dat veel allochtone deelnemers door het project aan werk zijn geholpen of met een studie zijn begonnen. Dit Dordtse project is dan ook een fraai voorbeeld van hoe interetnisch contact gunstige neveneffecten kan hebben, juist voor degenen die in een achterstandssituatie verkeren.

Het aantal deelnemers aan het ABC-project in Amsterdam is het afgelopen jaar verdubbeld van 50 naar 100 leskoppels. Sinds kort wordt er in dit project behalve met vrijwilligers ook met professionals gewerkt. Dit is belangrijk, omdat de ervaring leert

²⁶ In Dordrecht wordt tweemaal per maand een spreekuur gehouden: iedere tweede dinsdag van de maand in Het Stadswiel en iedere vierde dinsdag van de maand in het Da Vinci College (Taalschool) op de Noordendijk. Na een intakegesprek met de anderstalige koppelt de coördinator hem/haar aan een vrijwilliger, zodat ze snel een afspraak kunnen maken. Er zijn lokale bijeenkomsten waar vrijwilligers ervaringen kunnen uitwisselen, en Gilde Nederland verzorgt introductie cursussen waar interculturele communicatie, ongestuurde taalverwerving en inburgering centraal staan. Gilde Samenspraak betreft veel (lokale) instanties en organisaties bij het project. Belangrijk is niet alleen de (financiële) steun van de gemeente, maar ook draagvlak bij onder meer onderwijsinstanties, zelforganisaties, lokale afdelingen van Vluchtelingenwerk, Humanitas en Stichting Ouderenwerk.

dat vrijwilligers gebaat zijn bij ondersteuning door een professional. Lesgeven vergt behoorlijk wat expertise en deskundigheid, die niet iedere vrijwilliger in huis heeft.

“Het verschilt per individu, de één pakt het heel gemakkelijk op, maar anderen hebben er meer hulp bij nodig. De verschillende leefwerelden van de vrouwen liggen soms zo ver uit elkaar dat het opbouwen van een vertrouwensrelatie geen gemakkelijke opgave is. Het kost veel tijd en vergt een lange adem bij beide partijen. Ik ben daarom ook erg blij met de nieuwe beroepskrachten” (Resp. 21).

Het ABC is specifiek voor buitenlandse vrouwen die zich in een geïsoleerde positie bevinden en weinig of geen Nederlands spreken. De naam van het project (Amsterdamse Buurvrouwen Contact) betekent overigens niet dat het om burenccontact gaat. De deelnemers zijn vrouwen uit Amsterdam die met elkaar een relatie aangaan die vergelijkbaar is met die van buurvrouwen.

“De intentie was wel om vrouwen aan elkaar te binden die bij elkaar in de straat of buurt wonen, maar dat stuitte vanaf de start al op praktische problemen. Zo hadden we in Bos en Lommer bijvoorbeeld veel meer lesnemers dan lesgevers” (Resp. 21).

Het ABC-project verkreeg veel naamsbekendheid doordat het in 2003 de Marga Klompé-prijs won. Sindsdien wordt ABC door andere partijen serieuzer genomen. Daarvoor, zo legt een woordvoerder uit, werd er op neergekeken omdat het een vrijwilligersorganisatie is. ABC kon op weinig waardering van professionele organisaties en gemeenteambtenaren rekenen. Ook de commissie PaVEM heeft veel voor ABC betekend; de inbreng van PaVEM heeft ertoe geleid dat het project in 2005 voor het eerst gemeentelijke subsidie toegekend kreeg.

Bij ABC worden de lesgevers verplicht een introductiecursus van vijf bijeenkomsten te volgen. Na deze cursus worden deelnemers en lesgevers aan elkaar gekoppeld. Bij het eerste bezoek gaat er iemand van het ABC mee, de wijkcontactvrouw. Na een paar weken is er een terugkomdag waarop lesgevers hun ervaringen met elkaar delen. “Hoe is het om bij iemand thuis te komen en wat zijn je eerste ervaringen?” zijn vragen die aan bod komen. Verder is er twee keer per jaar een themabijeenkomst, waarbij uiteenlopende onderwerpen worden besproken. Zo waren er themabijeenkomsten over beeldvorming, de positie van vrouwen in Christendom en Islam en interculturele communicatie. Het idee is dat ABC in de toekomst niet beperkt blijft tot alleen taallessen, maar dat men de deelnemende allochtone vrouwen probeert onder te brengen op stages of werkplekken:

“Volgend jaar zullen we de 100 leskoppels ruim overschrijden. Wat ik verder hoop is dat we tot leertrajecten kunnen komen in samenwerking met sociale partners. Nu moeten onze deelnemers van de ene naar de andere cursus hoppen, dat is niet goed. Wij willen graag het eerste stapje zijn in de taalketen, maar er is geen keten!” (Resp. 21).

ABC heeft inmiddels leskoppels in alle Amsterdamse stadsdelen. Het project begon in 2000 als initiatief van de toenmalige diaconie van de Hervormde kerk, maar sinds 2004 is het een onafhankelijke stichting. De stichting is een fraai voorbeeld van publiek-private samenwerking. De stichting wordt financieel ondersteund door de gemeente Amsterdam, door diverse kerkelijke instellingen (de Stichting Katholieke Noden, Protestantse Diaconie Amsterdam, Dekenaat Amsterdam en de diaconie van de Evangelisch-Lutherse gemeente in Amsterdam), maar ook door het Oranjefonds en de VSB-bank.

5.3 Onderwijs, bedrijven en de buurt

Nederland telt inmiddels talloze buddy- en mentorprojecten. Buddyprojecten ontstonden als eerste in de Amerikaanse homobeweging toen midden jaren tachtig de aids-crisis uitbrak. Daar waar de reguliere gezondheidszorg aan aids-patiënten tekort schoot, sprongen vrienden en anderen in voor ondersteuning, psychosociale hulp of gewoon als iemand met wie een aids-patiënt eens een ontspannende activiteit kan ondernemen. Een buddy is een maatje, iemand op wie je in moeilijke tijden kunt terugvallen.

Meer algemeen is de gedachte achter veel buddy- of mentorprojecten dat kansarmen ervan kunnen profiteren wanneer ze gekoppeld worden aan kansrijken. Dit kan op allerlei manieren: de kansrijken wijzen de kansarmen de weg op de arbeidsmarkt en bieden concrete ondersteuning (door hulp of informatie), maar dienen ook als rolmodel. Ook deze laatste notie is afkomstig uit de Verenigde Staten. Het idee was dat bewoners van de grootstedelijke achterstandsgetto's eigenlijk niemand kennen die gewoon werkt, waardoor het bijna 'normaal' is om niet te werken. Wanneer je niet-werken normaal vindt, zul je echter ook niet actief naar werk zoeken (Wilson 1996). Een rolmodel is met andere woorden iemand die je kent en die het goede voorbeeld geeft. Het idee achter buddy- of mentorprojecten is dat ze mensen in een kansarme positie niet alleen helpen om rond te komen, maar ook om maatschappelijk vooruit te komen en de sociale positie te verbeteren.

Het zogenaamde Makkerproject in de Rotterdamse deelgemeente Charlois is hiervan een voorbeeld. In dit project worden 'makkers' ingezet om de sociale competenties van de kinderen te vergroten. De makkers zijn tweede-, derde- of vierdejaarsstudenten aan sociale of sociaal-pedagogische opleidingen in het Rotterdamse middelbaar of hoger beroepsonderwijs. Dit project valt onder de verlengde schooldagactiviteiten, richt zich op kinderen uit de hoogste klassen van de basisschool (leeftijd ongeveer 9 t/m 12 jaar) en is ontstaan op de 'zwarte' christelijke basisschool De Akker (95% allochtoon) in de Millinxbuurt. Binnen het project is er bewust voor gekozen om basisschoolleerlingen te koppelen aan nog relatief jonge begeleiders:

“Ze zijn adolescenten die de puberteit achter de rug hebben en als zodanig als ervaringsdeskundige dicht bij de kinderen kunnen staan en een band opbouwen waarbij ze als voorbeeld en als vraagbaak kunnen dienen. Kinderen uit groep 6, 7 en 8 hebben

daar behoefte aan: de band met de ouders begint dunner te worden en de peer-groep wordt steeds belangrijker” (Resp. 18).

Het Makkerproject 2004-2005 is geëvalueerd via een enquête onder kinderen, coördinatoren en de makkers zelf. De kinderen bleken het Makkerproject zeer te waarderen: de meeste kinderen gaven aan dat ze graag een makker wilden hebben en het merendeel van de kinderen, die nu aan het Makkerproject deelnemen, geven aan volgend jaar weer mee te willen doen. De ervaring is dat de kinderen binnen dit project echt behoefte hebben aan een makker: ze vinden het fijn dat iemand naar hem of haar luistert en dat ze iemand hebben waarop ze kunnen vertrouwen. De coördinatoren van het project zijn minder optimistisch. Zij vertellen dat kinderen aan het begin van het Makkerproject erg druk waren. Wanneer kinderen zich bij een activiteit niet gedragen en er geen makker aanwezig is om het kind op te vangen, is dit erg vervelend voor de leerkracht. De makkers zelf, ten slotte, gaven aan dat de communicatie bij de start van het project niet goed is verlopen. Zo zijn de leerkrachten en de makkers soms niet goed aan elkaar voorgesteld, waardoor sommige makkers gedemotiveerd raakten. De makkers vonden het ook soms onduidelijk wat er precies van hen werd verwacht binnen het project, maar over de omgang met kinderen waren ze erg te spreken en ze beoordelen het project in het algemeen positief. Activiteiten die in 2004-2005 aan bod kwamen zijn onder meer koken, streetdance, Millinxminisoap, boksles, fotografie, judo, sieraden maken en breakdance.

Een project van een heel andere orde is Campus Nieuw West. Campus is actief in heel Amsterdam Nieuw-West (de stadsdelen Osdorp, Bos en Lommer, Slotervaart - waar de onderzoeksbuurt Overtoomse Veld ligt - en Geuzenveld) en is een initiatief van het particuliere bedrijfsleven. Het project ontstond in 2003 na een initiatief van de gemeente Amsterdam, de Kamer van Koophandel Amsterdam en diverse bedrijven en instellingen uit de wijk. Inmiddels werkt de Campus samen met bijna 180 organisaties (waaronder rond 75 bedrijven). Het project beoogt een brug te slaan tussen jongeren van 8 tot 16 jaar en het bedrijfsleven. Het wil jongeren uit de wijk laten kennismaken met bedrijven en instellingen, laten zien welke beroepen er bestaan en wat de noodzakelijke stappen zijn om zo'n beroep uit te kunnen oefenen. Om dit te bereiken worden de volgende activiteiten georganiseerd:

- Een 'snuffelstage' waarbij basisschoolkinderen een halve dag meewerken in een bedrijf of instelling in de wijk (variërend van de brandweer tot de lokale bakker);
- Richard Krajicek Playgrounds: realisatie en beheer van multifunctionele sportpleinen in achterstandswijken;
- Jongerenpersbureau: kinderen van 12-16 jaar verzamelen nieuws uit hun wijk en verspreiden dat via website, krant, radio of TV;
- Mentorenproject: middelbare scholieren uit achterstandswijken worden begeleid en gemotiveerd door mentoren uit het bedrijfsleven met als doel het voorkomen van schooluitval;

- All Stars: programmamakers gaan de straat op en werven jongeren om mee te doen aan een talentenshow waarna ze kunnen doorstromen naar een opleiding of cursus in het bedrijfsleven.

De Campus is niet zelf initiatiefnemer van al deze projecten, maar faciliteert en bemiddelt tussen partijen en brengt verbindingen tot stand tussen de wijken, haar bewoners en bedrijven. Een van de initiatieven in 2005 is 'CNW Sports Amsterdam' dat georganiseerde sportparticipatie op straat wil stimuleren door de oprichting van een nieuwe, bijzondere sportclub door de jongeren zelf (sporten die ze zelf 'cool' vinden, die in hun subcultuur passen of worden beoefend in de landen van herkomst van de jongeren).

Campus Nieuw West is vooral interessant vanwege de brugfunctie tussen jongeren in de wijk en het bedrijfsleven. Amsterdam Nieuw-West, en ook het stadsdeel Slootervaart, telt relatief veel jongeren (één op de vier Amsterdamse jongeren woont in dit deel van de stad). Het stadsdeel Slootervaart telt bovendien veel onderwijsinstellingen, naast basisscholen ook diverse vmbo-scholen. Het project Campus legt direct contact tussen deze kinderen en jongeren en het bedrijfsleven. Zo fungeren inmiddels 75 werknemers van ABN-AMRO als mentor op diverse vmbo-scholen, sporten wekelijks ruim 300 jongeren op het in 2004 geopende sportplein in Overtoomse Veld-Noord en 'snuffelden' in 2004 850 basisschoolleerlingen een halve dag bij circa 50 bedrijven in de wijk. In 2006 zullen naar verwachting 26 basisscholen en 9 vmbo-scholen aan de diverse activiteiten meedoen en hoopt men 4000 jongeren te bereiken

Het streven om jongeren uit Amsterdam Nieuw-West vertrouwd te maken met het bedrijfsleven kan tevens gezien worden als een voorbeeldproject op het vlak van interetnische binding. Door de snuffelstages en het mentoraat ontstaan immers positieve contacten tussen de overwegend allochtone leerlingen van basis- en vmbo-scholen uit de wijk en het overwegend 'blanke' bedrijfsleven. Deze contacten beperken zich niet tot ontmoeting, maar omvatten ook kennisoverdracht en hulp tussen de leerlingen en medewerkers van bedrijven en instellingen in de wijk. Uit evaluatieformulieren na de snuffelstages bleken veel kinderen er erg positief over te zijn, al vonden sommigen het programma 'niet leuk'. Behalve de leerlingen waren ook de deelnemende bedrijven erg enthousiast over deze vorm van samenwerking. Zo meldden sommige medewerkers van deelnemende bedrijven dat de aanvankelijke angst en vooroordelen ten aanzien van allochtone vmbo-leerlingen na de activiteiten zijn verdwenen, dat men het erg leuk vindt om de enthousiasme en leergierigheid van de leerlingen te zien en dat er minder naar de etniciteit van leerlingen worden gekeken, maar naar de individuele leerling zelf.

Enkele spin-off-activiteiten van het project: nadat een groep leerlingen snuffelstages bij de stadsreiniging hadden gelopen, zijn ze op eigen initiatief een project gestart om samen de stoepen rond hun school schoon te houden. KPN was zo enthousiast na hun ervaring in het project 'ICT Kidzz Academy' dat ze eenzelfde project

in Almere zijn gestart. In dit project biedt KPN vier gemotiveerde leerlingen per basisschool een plek waar kinderen na schooltijd huiswerk kunnen maken en leren omgaan met computers. Op de plek staat een aantal computers met internet en de kinderen worden begeleid door medewerkers van het bedrijf. Vmbo-leerlingen die, in een ander project, in de eigen taal klanttevredenheidsonderzoeken uitvoerden bij klanten van KPN, waren zo enthousiast dat zij op eigen initiatief het NIPO hebben benaderd en deze onderzoeken nu, in samenwerking met het NIPO, ook bij andere bedrijven uitvoeren. Voor KPN leverden de telefonische enquêtes in de eigen taal veel informatie op.

5.4 Conclusie

De laatste en hoogste trede op de bindingsladder is dat ontmoetingen en sociaal contact er uiteindelijk toe leiden dat mensen elkaar wederzijds helpen en ondersteunen. De impliciete gedachte bij veel beleidsmakers (bijvoorbeeld degenen die betrokken zijn bij stedelijke herstructurering) is dat leden van achterstandsgroepen baat hebben bij en betere sociale kansen krijgen door informeel contact met autochtonen c.q. werkenden. Ook de wens van de overheid om interetnische contacten te bevorderen wordt op zijn minst deels ingegeven door de achterliggende gedachte dat door interetnische contacten wederzijdse steunrelaties ontstaan waar juist allochtone groepen hun voordeel mee kunnen doen.

We vonden in onze vier onderzoeksbuurten diverse initiatieven die expliciet gericht zijn op het bevorderen van wederzijdse steunrelaties tussen kansrijken en kansarmen. Deze initiatieven staan ook wel bekend als buddy- of mentorprojecten. Een voorbeeld hiervan zijn taalprojecten waarbij vrijwilligers (autochtonen én allochtonen die het Nederlands goed beheersen) lesgeven aan allochtone vrouwen - zoals we ook hiervoor al constateerden, functioneren zulke initiatieven in de praktijk vooral bij vrouwen. Het idee is dat 'leskoppels' minstens een jaar lang samen optrekken, waarbij het niet alleen om taalonderwijs gaat, maar ook om elkaar ontmoeten. Een enkele keer ontstaan op deze wijze zelfs vriendschapsbanden. Ook in het onderwijs zien we in toenemende mate dit soort ondersteuningsrelaties, zoals het Rotterdamse Makkerproject waarbij (veelal allochtone) basisschoolleerlingen worden gekoppeld aan leerlingen van het middelbaar en hoger beroepsonderwijs. In Amsterdam-West vonden we ten slotte nog een project van een heel andere orde, een initiatief van het plaatselijke bedrijfsleven dat een brug probeert te slaan tussen jongeren uit de wijk en het bedrijfsleven (Campus). Basisschoolleerlingen mogen een halve dag in een bedrijf rondkijken ('snuffelstage'), middelbare scholieren worden begeleid door mentoren afkomstig uit bedrijven uit de wijk, enzovoort.

De hier beschreven initiatieven en projecten zijn overigens niet de wederzijdse steunrelaties die beleidsmakers verwachten wanneer ze bijvoorbeeld meer sociale menging in de buurt nastreven. Bij alle beschreven initiatieven en projecten gaat het niet om wederzijdse hulp en ondersteuning van bewoners onderling, maar om eenzijdige hulp van vrijwilligers aan allochtone kinderen, jongeren en vrouwen. De

steungevers zijn niet alleen autochtonen, maar ook meer 'gevestigde' allochtonen. Zo is bijvoorbeeld bekend, dat huiswerkprojecten voor allochtone kinderen vooral succesvol zijn wanneer de begeleiders studenten zijn met dezelfde etnische herkomst als de kinderen die ze begeleiden. Ten slotte kunnen we uit de hier beschreven initiatieven leren dat ook het particuliere bedrijfsleven een belangrijke rol kan spelen door het 'adopter' van achterstandsbuurten. Dit sluit aan bij de hedendaagse trend van maatschappelijk ondernemen. De ervaring van Campus in Amsterdam-West is daarbij dat niet alleen kinderen en jongeren uit de buurt van dergelijke initiatieven kunnen profiteren, maar ook de bedrijven zelf. Zo meldden sommige medewerkers van betrokken bedrijven dat door hun activiteiten in de buurt hun aanvankelijke angst en vooroordelen ten aanzien van allochtone vmbo-leerlingen zijn verdwenen. Zo groeien allochtone jongeren uit de buurt en het bedrijfsleven langzaam naar elkaar toe.

Literatuur

Allport, G.W., 1979. *The Nature of Prejudice*. Reading MA: Addison-Wesley. 25th Anniversary edition, first published 1954

Amir, Y., 1969. Contact hypothesis in ethnic relations.
Psychological Bulletin, 71 (5), 319-342

Beckers, D., 2004. Effecten van ICT op sociale cohesie in Cyburg, Amsterdam. In : J. de Haan en O. Klumper, red. *Jaarboek ICT en samenleving 2004: beleid in praktijk*. Amsterdam: Boom

Blokland, T. red., 2001. Woningdifferentiatie en stedelijke middenklassen.
Beleid en maatschappij 28 (1), 2-6

Blokland, T., 2003. 'Goeie burens houden zich op d'r eigen': integratie, racistische repertoires en antiracisme op buurtniveau.
Beleid en maatschappij 30 (2), 101-112

Blokland-Potters, T., 1998. *Wat stadsbewoners bindt: sociale relaties in een achterstandswijk*. Kampen: Kok Agora

Breed initiatief maatschappelijke binding: gemeenschappelijke verklaring van kabinet en maatschappelijke organisaties bij de bijeenkomst maatschappelijke binding, 26 januari 2005. Den Haag; Ministerie van Justitie

Brouwer, L., 2004. Het Amsterdams Computer Clubhuis: creatief met computers. In: J. de Haan en O. Klumper. *Jaarboek ICT en samenleving 2004: beleid in praktijk*. Amsterdam: Boom.

Dagevos, J., 2005. Gescheiden werelden? De etnische signatuur van vrijetijdscontacten van minderheden.
Sociologie 1 (1), 52-69

Dagevos, J., en R. Schellinghout, 2003. Sociaal-culturele integratie: contacten, cultuur en oriëntatie op de eigen groep. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag, red. *Rapportage minderheden 2003: onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie*. Den Haag: SCP

Duyvendak, J.W. en L. Veldboer, 2001. *Meeting point Nederland: over samenlevingsopbouw, multiculturaliteit en sociale cohesie*. Amsterdam: Boom

Duyvendak, J.W. en P. v.d. Graaf, 2001. *Opzoomeren stille kracht? Utrecht*: Verwey-Jonker Instituut

Duyvendak, J.W. et al., 1998. *Integratie door sport? Een onderzoek naar gemengde en ongemengde sportbeoefening van allochtonen en autochtonen*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam

Engbersen, G., E. Snel en A. Weltevrede, 2005. *Sociale herovering in Amsterdam en Rotterdam: één verhaal over twee wijken*. Amsterdam: AUP

Glazer, N. en D. Moynihan, 1963. *Beyond the Melting Pot*. Cambridge MA: MIT Press.

Gordon, M., 1964. *Assimilation in American life: the role of race, religion and national origins*. New York: Oxford University Press

Granovetter, M., 1974. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78 (1), 1360-1380

Graaf, P. van der, 2001. Samenlevingsopbouw in Rotterdam: het opzoomeren. In: J.W. Duyvendak en L. Veldboer (red.). *Meeting point Nederland: over samenlevingsopbouw, multiculturaliteit en sociale cohesie*. Amsterdam: Boom

Gijsberts, M. en J. Dagevos, 2005. *Uit elkaars buurt: de invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming*. Den Haag: SCP

Gordon, M., 1964. *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press

Haan, J. de en O. Klumper, red., 2004. *Jaarboek ICT en samenleving 2004: beleid in praktijk*. Amsterdam: Boom

Haan, J. de, red., 2004. *Jaarboek ICT en samenleving 2003: de sociale dimensie van technologie*. Amsterdam: Boom

Hazeu, C.A. et al, 2005. *Buurtinitiatieven en buurtbeleid in Nederland anno 2004 : analyse van een veldonderzoek van 28 casussen*. Den Haag: WRR (www.wrr.nl)

Hortulanus, R. en J. Machielse, 2002. *Ontmoeting, ontspanning en ontplooiing*. (Het sociaal debat: dl. 8). 's-Gravenhage: Elsevier Overheid

Karyotis, S. et al., 2005. *Jeugd en buitenruimte in Rotterdam: het Thuis Op Straat project*. Rotterdam: Risbo

Kleijwegt, M., 2005. *Onzichtbare ouders: de buurt van Mohammed B. Zutphen: Plataan*.

Kleinbans, R.L., L. Veldboer en J.W. Duyvendak, 2000. *Integratie door differentiatie? Een onderzoek naar de sociale effecten van gemengd bouwen*. Den Haag: Vrom

Laan Bouma-Doff, W. van der, 2004. Begrensd contact: de relatie tussen ruimtelijke segregatie en het contact met autochtonen. *Mens & Maatschappij*, 79 (4), 348-366

Laan Bouma-Doff, W. van der, 2005. *De buurt als belemmering?* Assen: Van Gorcum.

Lemaire, T., 1977. *Over de waarde van kulturen: een inleiding in de kultuurfilosofie: tussen europacentrisme en relativisme*. Baarn: Ambo.

Meere, F. de, E. Plemper en A. Huygen 2004. *Rotterdamse straten op de agenda: de ontwikkelingsfase van Mensen maken de Stad*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut

Odé, A., 2002. *Ethnic-cultural and socio-economic integration in the Netherlands. A comparative study of Mediterranean and Caribbean minority groups*. Assen: Van Gorcum

Park, R., 1928. *Human migration and the marginal man*. Indianapolis: Bobbs-Merrill

Portes, A. en M. Zhou, 1994. Should immigrants assimilate? *The public interest*, 116 (June), 1-17

Prins, M., red., 2004. *Samen leven, samen spreken*. Nijmegen: Radboud Universiteit

Putnam, R., 2000. *Bowling Alone*. New York: Simon and Schuster

Putnam, R. en L. Feldstein, 2004. *Better Together. Restoring the American Community*. New York: Simon and Schuster Paperbacks

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, 2005. *Eenheid, verscheidenheid en binding*. Den Haag: RMO

Scheffer, P., 2004. *De vermijding voorbij: acht stellingen over segregatie en integratie*. In: RMO, 2005. Eenheid, verscheidenheid, binding. Den Haag: Sdu

Snel, E. en J. Burgers, 2000. The Comfort of Strangers: etnische enclaves in de grote steden. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 27 (3), 292-313

Snel, E., 2003. *De vermeende kloof tussen culturen*. Oratie Universiteit Twente. Enschede: Universiteit Twente

Snel, E. en P. Scholten, 2005. Integratie: van gastarbeiders tot multicultureel drama. In: M. Arentsen en W. Trommel, red. *Moderniteit en overheidsbeleid: hardnekkige beleidsproblemen en hun oorzaken*. Bussum: Uitgeverij Couthino

Veld, T., 2004. *Interetnische contacten op portieken en in voetbalclubs: de ervaringen van allochtone en autochtone bewoners uit de Schilderwijk en Bouwlust*. Rotterdam: ISEO

Wilson, W.J., 1996. *When Work Disappears. The World of the New Urban Poor*. New York: Alfred A. Knopf

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2005. *Vertrouwen in de buurt*. Den Haag: WRR

Ypeij, J. en E. Snel, 2002. 'Met z'n vieren één': alleenstaande moeders, armoede en informele steun. In: G. Engbersen, C. Vrooman en E. Snel, red. *Balans van het armoedebeleid: vijfde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam: AUP

Documenten en verslagen:

- Algemeen projectplan Cleo-Patria te Rotterdam, 2004
- Amsterdam Airport Schiphol. Sponsoring 2001-2003. Amsterdam Airport Schiphol en de digitale trapvelden. Computer Clubhuis-Cybersoek-Zaandam-Zuid
- Campus Nieuw West. *Jaarverslag 2004, 2005*
- Christelijke basisschool de Akker. Het Makkerproject. Projectplan 2005-2006
- Gemeente Amsterdam Stadsdeel Slotervaart. Met SIP meer grip. Jaarverslag Investeren in mensen: Sociaal Investeringsplan Overtoomse Veld 2003, 2004
- Gemeente Amsterdam Stadsdeel Slotervaart. Werk in uitvoering. Jaarverslag Investeren in mensen: Sociaal Investeringsplan Overtoomse Veld: 2004, 2005
- Gemeente Dordrecht, DWO en OBAZ. Smeerolie 2 Crabbenhof Dordrecht: september 2003-maart 2004, 2004
- Gemeente Dordrecht, DWO en OBAZ. Smeerolie 3 *Crabbenhof Dordrecht: april-december 2004, 2005*
- Gemeente Dordrecht, Sociaal Geografisch Bureau (SGB). *Onze buurt aan zet, tussenevaluatie*, 2004
- Gemeente Dordrecht. Sociaal Investeren/Onze Buurt aan Zet. Een aanpak met resultaat, 2004
- Gemeente Zaanstad. Met elkaar verbonden. Ontwikkelingsvisie Zaanstad Zuidoost, 2004
- Gemeente Zaanstad. Samen werken aan je wijk. Wijksignalement Poelenburg, 2004
- Gilde Samenspraak. Een uniek taal- en integratieproject, 2002
- Islam & Integratie. *Verslag expertmeetings*. Projectbureau sociale integratie. Rotterdam, 2004

- Islam en Integratie. *Rapport publieke debatten*. Projectbureau sociale integratie, Rotterdam, 2005
- Islamitische Stichting Nederland. *Zaandam Sultan Ahmet Moskee, culturele centrum*. Informatiebrochure, 2005
- Jaarverslag Sciandri 2003
- Kabinetsreactie op het advies 'Eenheid, verscheidenheid, binding' van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO), dd. 20 september 2005
- Stichting IMCO. 'Nieuwe Buren' Zaanstad, van oriëntatie naar realisatie. Beschrijving van een werkwijze, 1999
- Werkplan OKZ/Brede School 2004/2005 Tarwewijk

Websites:

www.abc-amsterdam.org

www.opzoomermee.nl

www.tarwewijk.nl

www.thuisopstraat.nl

www.wrr.nl

www.stadsdiner.nl

www.amsterdamdialoog.nl

www.dagvandedialoog.nl

www.gilde-samenspraak.nl

www.sciandri.nl

www.overtoomseveld.nl

www.zaansewijken.nl

www.oudkirspijn.nl

www.wielwijk.nl

www.zaanstad.nl

www.werkinde zorg.nl/index.php?p=8392 (Campus Nieuw West)

Bijlage 1 Respondenten

	Voornaam	Achternaam	Functie	Stad	Interview
1	Ali	Baddaou	sportconculent Sciandri	Amsterdam	face-to-face
2	Alex	Beer, de	TOS-baas	Dordrecht	face-to-face
3	Aliek	Berg, van de	Opbouwwerker	Dordrecht	face-to-face
4	Rinke	Fisser	medewerker International Christian Fellowship	Rotterdam	telefonisch
5	Ina	Groen	voormalig beleidsmedewerker 't Gilde	Dordrecht	face-to-face
6	Margot	Heijn	Opbouwwerker	Zaanstad	face-to-face
7	Katja	Horeman	coördinator projectbureau Tarwewijk	Rotterdam	telefonisch
8	Trudy	Larrooij	Wethoudersaccount	Zaanstad	face-to-face
9	Leonore	Olde	gebiedsmanager Zaanstad	Zaanstad	telefonisch
10	Lineke	Opzeeland, van	brede schoolcoördinator	Amsterdam	face-to-face
11	Arnout	Peters	directeur Sciandri	Amsterdam	telefonisch
12	Stanley	Ramkelawan	strategisch beleidsmedewerkers integratie	Dordrecht	face-to-face
13	Corrie	Rhee, van	projectleider Sociaal Investeren Overtoomse Veld	Amsterdam	face-to-face
14	Eli	Ruipasa	Opbouwwerker	Rotterdam	face-to-face
15	Ali Riza	Sariyildiz	projectleider Logeren om te leren	Zaanstad	face-to-face
16	Thomas	Stam	medewerker Youth For Christ	Rotterdam	telefonisch
17	Paul	Steinman	Opbouwwerker	Rotterdam	face-to-face
18	Monique	Struijk	Bredeschoolcoördinator	Rotterdam	face-to-face
19	Stefan	Teeken	sportconsulent Sciandri	Amsterdam	face-to-face
20	André	Veth	projectleider sportstimulering	Dordrecht	face-to-face
21	Miriam	Hollander, Den	projectleider ABC-Amsterdam	Amsterdam	telefonisch
22	Anneke	Goede, de	directeur Cleo-Patria Vrouwenhuizen	Rotterdam	telefonisch
23	Wim	Lakmakers	productleider MMS	Rotterdam	telefonisch

Bijlage 4:

Geraadpleegde deskundigen

Dhr. drs. M. Baba	Directeur adviesbureau Mex-it, Amsterdam
Dhr. drs. B. Moerkerk	Senior beleidsmedewerker Sociale Dienst Gemeente Dordrecht
Mevr. M. Bhagwandin	Senior beleidsmedewerker directie Arbeidsmarktbeleid Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Den Haag
Dhr. drs. N. Boonstra	Onderzoeker Verwey-Jonker Instituut, Utrecht
Dhr. dr. C. Choenni	Ministerie van Vreemdelingenzaken en Integratie, Directie Coördinatie Integratiebeleid en Minderheden, Den Haag
Dhr. dr. J. Dagevos	Wetenschappelijk medewerker Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag
Dhr. drs. I. Hartman	Projectleider Instituut voor Publiek en Politiek, Amsterdam
Dhr. drs. Ch. Huinder	Bestuurssecretaris Forum / Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling, Utrecht
Dhr. mr. R. Kaitjily	Programmadirecteur Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Directie Dialoog, Den Haag
Dhr. drs. R. Kleinhans	Onderzoeker Onderzoeksinstituut OTB, Delft
Dhr. drs. H. Krijnen	Hoofd In- en Externe Betrekkingen, Forum / Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling, Utrecht
Dhr. dr. A. Odé	Clustermanager Regioplan Amsterdam
Dhr. drs. S. Rutten	Onderzoeker Sardes, unit Beleid, Utrecht
Dhr. R. Scherpenisse	Directeur SEV (Innovatie in wonen), Rotterdam
Mevr. B. Sijsses	Beleidsmedewerker Strategie Forum / Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling, Utrecht
Dhr. prof. dr. E. Snel	Erasmus Universiteit Rotterdam / Universiteit Twente
Dhr. dr. P. Tesser	Ministerie van Vreemdelingenzaken en Integratie, Directie Coördinatie Integratiebeleid en Minderheden, Den Haag
Dhr. drs. J. Uitermark	Promovendus, Universiteit van Amsterdam, Amsterdamse School voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek
Mevr. dr. M. Li Vos	Coördinator www.zestienmiljoenmensen.nl , Ministerie van Algemene Zaken, sector Nieuwe Media van de Rijksvoorlichtingsdienst, Den Haag
Dhr. W. Wijma	Casemanager, Gemeente Dordrecht, afdeling Werk van de Sociale dienst
Mevr. I. Worung	Casemanager, Gemeente Dordrecht, afdeling Werk van de Sociale dienst

Overzicht van uitgebrachte publicaties van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling

Adviezen

Derde raadsperiode 2005-2008

- 37 Niet langer met de ruggen naar elkaar. Een advies over verbinden. (2005)
- 36 Lokalisering van maatschappelijke ondersteuning. Voorwaarden van maatschappelijke ondersteuning. (2005)

Tweede raadsperiode 2001-2004

- 35 Eenheid, verscheidenheid en binding. Over concentratie en integratie van minderheden in Nederland. (2005)
- 34 Ouderen tellen mee. Advies aan de Themacommissie Ouderenbeleid van de Tweede Kamer. (2004)
- 33 Mogen ouderen ook meedoen. (2004)
- 32 Toegang tot recht. (2004)
- 31 Sociale veiligheid organiseren. Naar herkenbaarheid in de publieke ruimte. (2004)
- 30 Verschil in de verzorgingsstaat. Over schaarste in de publieke sector. (2004)
- 29 Humane genetica en samenleving. Bouwstenen voor een ander debat. (2004)
- 28 Europa als sociale ruimte. Open coördinatie van sociaal beleid in de Europese Unie. (2004)
- 27 Hart voor Europa. De rol van de Nederlandse overheid. (2003)
- 26 Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek. (2003)
- 25 De handicap van de samenleving. Over mogelijkheden en beperkingen van community care. (2002)
- 24 Bevrijdende kaders. Sturen op verantwoordelijkheid. (2002)
- 23 Geen woorden maar daden. Bijdrage aan het normen- en waardendebat. (2002)
- 22 Werken aan balans. Een remedie tegen burn-out. (2002)
- 21 Educatief centrum voor ouder en kind. Advies over voor- en vroegschoolse opvang. (2002)
- 20 Levensloop als perspectief. Kanttekeningen bij de Verkenning Levensloop. Beleidsopties voor leren, werken, zorgen en wonen. (2002)
- 19 Van uitzondering naar regel. Maatwerk in het grootstedenbeleid. (2001)
- 18 Aansprekend opvoeden. Balanceren tussen steun en toezicht. (2001)
- 17 Instituties in lijn met het moderne individu. De sociale agenda 2002-2006. (2001)
- 16 Kwetsbaar in kwadraat. Krachtige steun aan kwetsbare mensen. (2001)

Eerste raadsperiode 1997-2000

- 15 Ver weg en dichtbij. Over hoe ICT de samenleving kan verbeteren. (2000)
- 14 Van discriminatie naar diversiteit. Kanttekeningen bij de Meerjarennota Emancipatiebeleid 'Van vrouwenstrijd naar vanzelfsprekendheid'. (2000)
- 13 Wonen in de 21^e eeuw. (2000)
- 12 Alert op vrijwilligers. (2000)
- 11 Ongekende aanknopingspunten. Strategieën voor de aanpassing van de sociale infrastructuur. (2000)
- 10 Aansprekend burgerschap. De relatie tussen organisatie van het publieke domein en de verantwoordelijkheid van burgers. (2000)
- 9 Nationale identiteit in Nederland. (1999)
- 8 Arbeid en zorg. Reactie op de kabinetsnota 'Op weg naar een nieuw evenwicht tussen arbeid en zorg'. (1999)
- 7 Integratie in perspectief. Advies over integratie van bijzondere groepen en van personen uit etnische groeperingen in het bijzonder. (1998)
- 6 Verantwoordelijkheid en perspectief. Geweld in relatie tot waarden en normen. (1998)
- 5 Uitsluitend vrijwillig!? Maatschappelijk actief in het vrijwilligerswerk. (1997)
- 4 Kwaliteit in de buurt. (1997)
- 3 Werkloos toezien. Activering van langdurig werklozen. (1997)
- 2 Stedelijke vernieuwing. (1997)
- 1 Vereenzaming in de samenleving. (1997)

Publicaties van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling zijn te downloaden via www.adviesorgaan-rmo.nl

Adviezen zijn ook te bestellen bij:

Sdu Klantenservice

Tel. 070 378 98 80

Fax 070 378 97 83